

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

Johana Hartmannová

Fenomén památníků jako míst paměti mezi lety

1945-2015

Phenomenon of memorials as places of memory between

1945 and 2015

Praha 2019

Vedoucí práce: doc. PhDr. Michal Stehlík, Ph.D.

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Michalu Stehlíkovi, Ph.D. za veškerou odbornou pomoc, vedení, podněty a připomínky během psaní této práce.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 24. května 2019.

Podpis:

Abstrakt:

Tématem bakalářské práce je zmapování budování a vývoje vybraných památníků v letech 1945-2015 na našem území, které se dodnes dochovaly nebo se nově budují. V práci je na památníky nahlíženo jako na místa paměti, která zprostředkovávají pohled do minulosti širší společnosti. Tento pohled ale není statický a tzv. druhý život míst paměti bývá dynamický v souvislosti s politickými i celospolečenskými změnami.

Abstract:

The bachelor's thesis' topic deals with building process and development of selected memorials between 1945-2015 in Czechoslovakia/Czech Republic, that are preserved until nowadays or they are built newly. In this thesis are memorials seen as places of memory, that mediates historical point of views of wider society. This view is not static and “afterlife” of places of memory is dynamic according to political and social changes.

Klíčová slova:

památníky, místa paměti, kolektivní paměť

Key words:

memorials, places of memory, collective memory

1. ÚVOD.....	6
1.1. PAMĚŤ.....	7
1.2. PAMÁTNÍKY.....	11
2. PŘEHLED VÝVOJE PAMÁTNÍKŮ NA NAŠEM ÚZEMÍ 1945-2015.....	15
3. JEDNOTLIVÉ PAMÁTNÍKY A JEJICH VÝVOJ.....	20
3.1. PAMÁTNÍK LIDICE.....	20
3.1.1. Přípravy a realizace výstavby památníku.....	21
3.1.2. Památník po roce 1989.....	27
3.2. PAMÁTNÍK LEŽÁKY.....	30
3.2.1. Přípravy a realizace výstavby památníku.....	31
3.2.2. Památník po roce 1989.....	38
3.3. PAMÁTNÍK TEREZÍN.....	39
3.3.1. Vznik Památníku národního utrpení.....	41
3.3.2. Památník po roce 1989.....	47
3.4. PAMÁTNÍK NA VÍTKOVĚ.....	50
3.4.1. Vznik Památníku osvobození.....	50
3.4.2. Památník po roce 1989.....	56
3.5. PAMÁTNÍK HRABYNĚ.....	59
3.5.1. Vznik Památníku Ostravské operace.....	59
3.5.2. Památník po roce 1989.....	63
3.6. PAMÁTNÍK LETY U PÍSKU.....	65
3.6.1. Lety po roce 1945.....	66
3.6.2. Vznik památníku.....	67
3.7. NOVĚ BUDOVANÝ PAMÁTNÍK HODONÍN U KUNŠTÁTU.....	69
3.7.1. Vznik památníku.....	70
3.8. NOVĚ BUDOVANÝ PAMÁTNÍK JANA PALACHA VE VŠETATECH.....	72
3.8.1. Vznik památníku.....	73
4. ZÁVĚR.....	76
4.1. ROLE PAMÁTNÍKŮ.....	76
4.2. PROMĚNY PO ROCE 1989.....	78
5. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	80
5.1. LITERATURA.....	80
5.2. PRAMENY.....	81
5.3. OSTATNÍ ZDROJE.....	83

1. ÚVOD

Lidice, Ležáky, Terezín, Vítkov a mnohá další místa se řadí k nejčastěji zmiňovaným lokalitám v českých moderních dějinách. Stěžejní události, které se tu odehrály, a jejich následná potřeba připomínání vedly k tomu, že se z těchto míst stala místa paměti, tj. místa, která v sobě koncentrují historické události a zhmotňují společenské povědomí o dějinách určité skupiny, které je možné si skrze symboly jako sochy, památníky či mohyly dále připomínat. Z této perspektivy už dané památníky vypovídají více o době svého vzniku, společenské a politické objednávce, politice paměti, tvůrcích a institucích, které se jimi v danou chvíli a vůbec do jaké míry zabývaly, než o připomínané historické události samé.

Ve druhé polovině 20. století došlo k mnoha politickým a celospolečenským změnám, které dolehly i na samotnou interpretaci historických událostí a jejich oficiálnímu „obrazu“ prezentovaném státními kulturními institucemi. V této práci bych chtěla tyto proměny popsat zejména v okolnostech přelomových letech 1948 a 1989 a zasadit je do širšího kontextu existence jednotlivých památníků, stejně jako popsat samotný vznik památníků a jejich následný vývoj. Jedná se o památníky v Lidicích, Ležákách, Terezíně, Vítkově, Hrabyni, tedy o místa, která „přežila“ pád komunistického režimu v Československu a jejich funkce nebyla primárně spojena s prezentací komunistické ideologie, i když k tomu byla využita. Stejně tak byla ale prezentovaná historie reinterpretována po roce 1989. Výběr památníků je časově postupný a zahrnuje různé fáze druhé poloviny 20. století a počátek století následujícího. Na příkladu posledních tří památníků v Letech u Písku, Hodoníně u Kunštátu a Všetatech u Mělníka bych chtěla nastínit současnou situaci, dnešní roli památníků ve veřejném prostoru a aktuální debaty a diskuse, které jsou s těmito nově budovanými místy paměti spojeny.

Hlavním pramenem pro tuto práci měly být původně dobové publikace, které se nezabývají jen výkladem historických událostí spjatými s výše zmíněnými místy, ale popisují i samotné památníky, a to zejména brožury, letáky pro návštěvníky a menší publikace informativní povahy. Materiálů k takto významným místům paměti se nachází mnoho, nicméně není snadné vycházet jen z jednoho určitého typu pramene, protože některé instituce schraňovaly materiály z dob svého vzniku od úplného počátku,

jinde to dělaly spolky či muzea, někde tento materiál není kompletně zpracován, což je zapříčiněno nejednotným vývojem některých památníků a změnami v jejich řízení různými institucemi. Proto jsem využila ještě další zdroje, především archivní fondy příslušných národních výborů. Zajímavý pohled na památníky můžou dále nabídnout např. stenozápisy z jednání poslanců, články v celostátním a regionálním tisku i odborných periodikách. Jen na tomto výčtu typu možných pramenů je patrné, jak je téma míst paměti, památníků, jejich výstav, návštěvnosti či ohlasu mezi veřejností a v tisku, mnohovrstevnaté, a i přes četné práce, které se zabývají kulturními dějinami, nabízí ještě mnoho otázek a témat k bádání.

Ještě v této úvodní části bych se na pár stranách ráda věnovala obecnému fenoménu zkoumání paměti a památníků, které popisují na základě zahraniční i domácí historické a sociologické literatury, která je na tomto poli více než hojná. Před samotným zkoumáním vybraných památníků bych dále ráda nastínila obecné rysy fungování muzejních a pietních institucí v socialistickém Československu a jejich stav po roce 1989. Třetí a nejdelší část bakalářské práce se věnuje osmi památníkům na našem území, který každý rozdělují do několika částí: stručný popis historické události, která se k místu vztahuje, vznik památníku a samotná realizace, jeho další existence a krátké shrnutí. V závěrečné části se pak zaměřím na obecné rysy vzniku a vývoje památníků, jejich roli a význam v československé a české společnosti a změny ve fungování paměťových institucí po roce 1989.

1.1. PAMĚŤ

Na lidskou paměť bylo po většinu času nahlíženo jako na individuální schopnost každého jednotlivce. Až koncem 19. století začaly vznikat první vědecké teorie o kolektivní či historické paměti, které se plně rozvinuly ve století následujícím. V současnosti zažíváme velký zájem o problematiku paměti a popularitu paměťových studií. Miroslav Hroch v této souvislosti dokonce hovoří o „*metodologické inovaci historické vědy*“.¹ Může to být zdůvodněno odchodem starších generací, které zažily hrůzy holocaustu,² druhé světové války a totalitních režimů, potřeby uchovávat jejich

¹HROCH, Miroslav. *Paměť a historické vědomí očima historika*. In: MASLOWSKI, Nicolas a ŠUBRT, Jiří. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 53.

²K problematice paměti holocaustu: HIRSCH, Marianne. *The Generation of Postmemory: Writing and*

svědectví nebo také zcela aktuálním a ryze praktickým problémem uchovávání téměř bezbřehého množství dat ve fyzické, ale zejména elektronické podobě. Podle Pierra Nory roste tato potřeba uchovávat a archivovat úměrně s mírou ztráty tradiční paměti.³ V následujících několika odstavcích bych chtěla představit stěžejní autory⁴ a jejich přístupy v tomto interdisciplinárním odvětví, pro které můžeme použít zastřešující výraz *kultura paměti*.⁵

Prvním z nich byl „otec sociologie“ Émile Durkheim (1858-1917). Jeho základním přínosem na poli paměťových studií byl koncept kolektivního vědomí určité skupiny lidí, které se liší od toho individuálního a může být na něm dokonce zcela nezávislé. To je způsobeno tím, že tato „množina“ není totožná se všemi prvky, tedy vědomími, které jsou v ní zahrnuty. Benefitem kolektivního vědomí je jeho větší kapacita, protože na rozdíl od individuálního vědomí není omezeno jen na vlastní osobní prožitky a zkušenosti. Durkheim s postupem času přikládal roli kolektivního vědomí mnohem větší váhu, spatřoval v něm dokonce nejdůležitější složku života společnosti, proto mu bylo vytýkáno, že kolektivní vědomí nadhodnocuje a pokládá ho až za samostatnou bytost.⁶

Význam kolektivního vědomí rozvinul dál jeho žák, sociolog Maurice Halbwachs (1877-1945), který jako první použil pojem *kolektivní paměť* (*mémoire collective*). Kvůli předčasné smrti v koncentračním táboře Buchenwald dílo nedokončil a hlavním informačním zdrojem ke kolektivní paměti jsou až jeho posmrtně vydané úvahy.⁷ Halbwachsova koncepce stojí na myšlence závislosti individuální paměti na sociální skupině, v podstatě je tedy i individuální paměť kolektivní. Skupina vytváří

Visual Culture After the Holocaust. Columbia University Press: 2012.

³NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*. In: *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 16.

⁴Dalšími významnými autory jsou např. filosof Henri Bergson (1859-1941), historik umění Aby Warburg (1866-1929), filosof Paul Ricoeur (1913-2005), etnolog Jan Vansina (1929-2017), historik Jacques le Goff (1924-2014) či filosof Tzvetan Todorov (1939-2017) a mnozí další.

⁵HLAVAČKA, Milan. *Místa paměti a jejich „místo“ v historickém a společenském „provozu*. In: HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 15.

⁶ŠUBRT, Jiří a PFEIFEROVÁ, Štěpánka. *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*. In: *Historická sociologie*, č. 1/2010, s. 9-29.

⁷HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard a Marie JAISSON, ed. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

sociální rámce, ve kterých se reprodukuje paměť,⁸ a tento rámec určuje, co si bude jedinec pamatovat. Tyto určující podmínky jsou proměnlivé podle aktuálních potřeb dané skupiny, což znamená, že i kolektivní paměť se neustále proměňuje. Její fungování je selektivní a zcela přirozené a pro život každé skupiny nezbytné, protože se tak sama legitimizuje, vyčleňuje od ostatních, vytváří pilíře své vlastní identity a některé naopak ničí, tedy zapomíná. Ve studii *Legendární topografie evangelií ve Svaté zemi*⁹ Halbwachs zdůraznil závislost paměti na prostoru, protože lokalizace usnadňuje proces vzpomínání a zapamatování si těchto vzpomínek, a to i když je od daného místa vzdálena. „Mezi skupinami a prostorem vládne symbolické společenství podstaty, jehož se skupina přidržuje i tehdy, když je od svého prostoru oddělena pomocí symbolické reprodukce míst“.¹⁰ Dalšími důležitými rámci jsou mimo prostor také čas, jazyk a sociální prostředí. Halbwachs kladl kolektivní paměť do protikladu s dějinami, které se zabývají převážně zlomy, změnami, revolucemi, kdežto paměť skupiny sleduje svou kontinuitu a návaznost. Kolektivní paměť podle Halbwachse navíc nemůže být ze své podstaty nestranná, objektivní ani univerzální, což je naopak cíl historické vědy. Halbwachs zde užívá časové následnosti, tj. tam, kde si na minulost neklade nárok určitá skupina, protože se k ní už nevztahuje společenská paměť, je uvolněno místo historické vědě.¹¹ I Halbwachsovy teorie byly předmětem kritiky, zejména jeho podcenění fyziologické stránky individuální paměti na úkor té kolektivní, a idealizující postavení historie, která je stejně jako kolektivní paměť ovlivnitelná.¹²

Po Halbwachsovi nastala v paměťových studiích dlouhá odmlka, která byla prolomena až prací historika Pierra Nory (1921),¹³ který pracuje s úspěšným a oblíbeným konceptem míst paměti, který je zásadní i pro tuto práci. V místech paměti

⁸ŠUBRT, Jiří a PFEIFEROVÁ, Štěpánka. *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*. In: *Historická sociologie*, č. 1/2010, s. 9-29.

⁹HALBWACHS, Maurice. *Legendární topografie evangelií ve Svaté zemi*. In: *Město: antologie francouzských společenských věd*. Praha: CEFRES, 1996.

¹⁰ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: PROSTOR, 2001, s. 39.

¹¹HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard, JAISSON, Marie. ed. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, s. 123-135.

¹²ŠUBRT, Jiří, PFEIFEROVÁ, Štěpánka. *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*. In: *Historická sociologie*, č. 1/2010, s. 9-29.

¹³NORA, Pierre. *Les Lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1986.

dochází k vědomému „umístění“ vzpomínek, kterým příkládá sociální skupina určitou důležitost a nechce, aby byly zapomenuty. Nora rozlišuje tři roviny v místech paměti: materiální, symbolickou a funkční, které jsou všechny do různé míry zastoupeny současně. Dokládá to na příkladech archivu, školní učebnice a minuty ticha, které se staly součástí rituálů a jsou spojeny s určitou symbolikou.¹⁴ Nositelem paměti mohou být památníky, muzea, mohyly, ale i prostá krajina, názvy ulic, festivity nebo významné osobnosti. Při bádání o místech paměti nejde v první řadě o zkoumání minulosti nebo individuálních vzpomínek, ale o „sdílenou reprezentaci národní minulosti“,¹⁵ protože ta nám ukazuje, na co daná skupina odkazuje vzhledem ke svému kulturnímu a historickému původu. Nora zároveň dále rozpracoval Halbwachsovu myšlenku o dichotomii paměti a historie, kde za stěžejní moment považuje modernizační změny 19. století, konstrukci národních dějin, rostoucí globalizaci a význam médií v minulém století a především v důsledku těchto změn „zrychlení“ historie, která se rychleji „chopí“ paměti a tradice, která tím postupně mizí.¹⁶ Spontánní, emotivní a živá paměť předávaná staršími generacemi je protipólem ke konkrétní, vědecké a neosobní historii. Na pomezí těchto dvou jevů můžeme nalézt paměť, která už je pod vlivem historie, protože není dostatečně „živá“ a potřebuje impulsy zvenčí, aby byla připomenuta. Toto zlomové prostředí je tudíž ideální pro vznik míst paměti a výklad příběhu, kterému by jinak hrozil zánik.¹⁷

Od konce minulého století je velkým přínosem pro paměťová studia práce manželů Assmannových, zejména pak dříve vydané dílo egyptologa Jana Assmanna¹⁸ a pojem *kulturní paměť*. Podle Assmanna kultura vytváří určitou konektivní strukturu, která tvoří síť spojení ve společnosti v určitém čase, a tím i sdílený prostor, kde se z jednotlivých individuí stává propojené „my“.¹⁹ Tato společnost si vytváří

¹⁴NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*. In: *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 23.

¹⁵ŠUBRT, Jiří a PFEIFEROVÁ, Štěpánka. *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*. In: *Historická sociologie*, č. 1/2010, s. 9-29.

¹⁶NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*. In: *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998, s. 7.

¹⁷Tamtéž, s. 8.

¹⁸ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: PROSTOR, 2001.

¹⁹Tamtéž, s. 20.

sebezobrazení, na která další generace navazují a formují si tak dále svou vlastní identitu. Právě tento proces propojení s minulostí popisuje Assmann jako *kulturní paměť*, která je spoluutvářena vnějšími společenskými a kulturními podmínkami.²⁰ Kulturní paměť je nositelem smyslu, hodnot a identity daného společenství, uchovává jeho tradice a zahrnuje jak hmotné nositele, jako jsou symboly, ikony či pamětní kameny, tak např. i rituály. Jako u každé paměti je předpokladem dobrého zapamatování její opakování, tedy vzpomínání, které v této kolektivní formě mívá výrazný sváteční charakter. Minulost se v kulturní paměti soustřeďuje do určitých fixních bodů, které jsou nositeli vzpomínek zásadních okamžiků dob minulých, tj. výrazných dějinných mezníků či mýtů.²²

1.2. PAMÁTNÍKY

Na úvod bych se ráda zastavila u terminologie, protože pokud budu popisovat všeobecný vývoj památníků, nevyhnu se ani pomníkům, a tedy rozdílu mezi nimi. Oba mají podobný účel: slouží jako upomínka na význačnou událost nebo osobnost. Pomník bývá zpravidla sochařské dílo menších rozměrů, zatímco k rozsáhlejším památníkům se pojí i funkce „uložení památek“.²³ Můžeme slyšet i pojem *Muzejní památník*, kde je logicky památeční nebo pietní funkce spojena s muzejní činností.²⁴ Megalomanské stavby památníků jsou pak jevem typickým až pro 20. a 21. století. U nás byl první památník takového charakteru Památník osvobození na pražském Žižkově, který byl uveden do provozu až po druhé světové válce.

Potřeba zdůraznění určitých stěžejních historických momentů, vzpomínání na mrtvé, připomenutí oslavných nebo naopak tragických událostí, které se už v budoucnu nesmí opakovat, postihlo do jisté míry všechny společnosti, které si formou nástěnných maleb, mohyl, soch, staveb, obrazů či nejrůznějších rituálů²⁵ pokusily zabránit

²⁰Mimo kulturní paměť rozlišuje Assmann také paměť mimetickou, paměť věcí a komunikativní paměť, přičemž všechny tyto tři roviny participují na utváření kulturní paměti daného společenství.

²¹ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: PROSTOR, 2001, s. 23.

²²Tamtéž, s. 50.

²³*Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 1994.

²⁴BENEŠ, Josef. *Muzeologický slovník*. Praha: Národní muzeum, Ústřední muzeologický kabinet, 1978.

²⁵Takovýto neverbální způsob zprostředkování informací je navíc považován za efektivnější. Viz.

zapomnění zobrazované a oslavované události nebo kultury a tradic a zároveň tak zdůraznit svou jedinečnost nebo původ. Do této skupiny patří i pomníky, památníky, muzea či archivy moderní doby, které zažily svůj „zlatý věk“ v 19. století v éře hlubokých modernizačních změn. Jednou z nich byl i vzrůstající nacionalismus, který po sekularizaci do značné míry nahradil víru a otázku náboženství ve veřejném prostoru. Zobrazování památných míst se tak od dob starého režimu a jeho soch světců, mariánských sloupů, případně knížat, králů a vojevůdců přesunulo k oslavě národa, jeho kultury, mýtů a hrdinných i útrpných dějinných okamžiků právě zrozenou měšťanskou společností a do velké míry spoluutvářelo její kulturní - národní identitu.

Mimo tuto ideologickou proměnu stojí za zmínku také architektonicko-kulturní rovina výstavby památných míst, která v době rostoucí míry urbanizace a přestavby středověkých městských center v moderní velkoměsta sloužila ke kultivaci veřejného prostoru.²⁶ Královské hlavní město Praha poslouží za ideální příklad, protože zde došlo k typicky evropské modernizaci města a výstavbě mnoha pomníků, památníků i budov institucí podporující české národní obrození.²⁷

Politické reprezentace, které „přikročí“ k ničení pomníků a symbolů předešlé éry, se tak symbolicky odpoutávají od idejí, které znázorňovaly starý systém, reinterpetují jejich význam nebo staví nové k potřebě vlastního obrazu. Rok 1918 v nově vzniklé Československé republice nebyl výjimkou. Typickým příkladem je ničení či přemístování symbolů z doby monarchie, a naopak výstavba pomníků na oslavu nového státu a jeho představitelů. Takových pomníků je celá řada a jejich případná obnova dodnes vzbuzuje vášně, ať už se jedná o Mariánský sloup na pražském Staroměstském náměstí nebo pomník maršála Radeckého na Malé straně. Po celé prvorepublikové období dominovala v kolektivní paměti vzpomínka na legionáře, jejich oběti a úspěšný boj za svobodu národa a samostatný stát. Toho je dokladem Památník osvobození na Vítkově nebo pomník věnovaný přímo jednomu ze zakladatelů nového státu, generálu Milanu Rastislavu Štefánikovi. Nedaleko jeho rodiště na vrchu Bradlo v Malých Karpatech byla v roce 1928 odhalena mohyla podle návrhu Dušana Jurkoviče

HROCH, Miroslav. *Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti*. In: ŠUSTROVÁ, Radka a HÉDLOVÁ, Luba ed. *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia, 2014, s. 35.

²⁶HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomněnky*. Praha: Paseka, 1996, s. 16.

²⁷Např. pomník Josefa Jungmanna na pražském Novém Městě nebo sama budova Národního muzea.

financovaná převážně z veřejné sbírky.²⁸

Zajímavým vývojem prošly také válečné pomníky a památníky,²⁹ ať už se jedná o upomínky na významné bitvy nebo seznamy padlých ze světových válek, kteří byli ochotni nasadit život pro osud národa a ten je vnímá jako své hrdiny. Významný předěl nastal po druhé světové válce, jejíž masové zločiny vedly k větší potřebě uctění památky obětí, připomínání a varování pro další generace. To prakticky znamenalo snahu o větší návštěvnost památníků a hlubší uchování předávané informace. Celkové budování památníku nebo výstavy tak muselo být propracovanější, ať už se jednalo o pořadí, v jakém návštěvník jednotlivé části památníku navštíví, nebo i zapojení modernějších způsobů vystavování, např. filmové projekce, do expozice a její úpravu podle aktuálních požadavků. Stejně důležitý byl vzhled exteriéru a jeho souznění s okolní krajinou. Po válce došlo ke zpřístupnění traumatických míst, která jsou v posledních letech tak hojně navštěvovaná, že se hovoří o *Holocaust Tourism*, čímž se poněkud vytrácí pietní význam navštívení míst, jako jsou např. Dachau nebo Osvětim. Většina těchto míst je zachována v původní podobě a historie skrze ně sama „promlouvá“, protože jiným způsobem je daná skutečnost nevyslovitelná.³⁰ Aleida Assmann upozorňuje na paradoxní situaci takového způsobu uchovávání: „*Místa paměti, přetvářena v památníky a muzea, podléhají jednomu hluboce sahajícímu paradoxu: konzervování těchto míst v zájmu autenticity nutně znamená její ztrátu. Tím, že je místo chráněno, je již zakryto a nahrazeno. Jinak to vůbec nejde*“.³¹

Jak dokládají Zdeněk Hojda a Jiří Pokorný, samotná realizace výstavby pomníků a památníků byla vždy komplikovaná, protože pokud pominu finanční aspekt, samotné představy zadavatelů, umělců a široké veřejnosti byly, podobně jako u mnoha současných projektů, rozdílné. Ani pozdější „život“ těchto míst nebyl jednoznačný, protože se v nich odrážely mnohé spory o interpretaci národních dějin, a často byly

²⁸ŠEBEK, Jiří. *K 65. výročí odhalení Štefánikovy mohyly na Bradle*. In: *Historie a Vojenství*, č. 4/1993, s. 179-183.

²⁹K tomu podrobněji: KESSLER, Vojtěch. *Paměť v kameni: druhý život válečných pomníků*. Praha: Historický ústav, 2017.

³⁰ASSMANNOVÁ, Aleida. *Prostory vzpomínání: podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Karolinum, 2018, s. 369-375.

³¹Tamtéž, s. 374.

částí veřejnosti chápány jinak, než jak jejich iniciátoři zamýšleli.³² Dodnes je umístění některých pomníků nebo jejich podoba předmětem celospolečenské diskuse, často velmi vyostřené. Vývoj památníků a dalších míst paměti byl a je na našem území dynamický. Památníkové „spory“ nebo „přepisování“ jejich významu ale samozřejmě nejsou jen tuzemským jevem. Je to doklad o všudypřítomné a neustálé revizi minulosti, její přehodnocování a případné snaze „vyrovnání“ se s ní. To jsou jistě mnohem složitější procesy, které nemohou být popsány jen na příkladu pomníků či památníků. Přesto mohou taková místa paměti zprostředkovat množství informací o „nahlížení“ na určité historické události a vytvořit tak nepřímou pramennou základnu pro zkoumání dějin mentalit či kulturních dějin. I proto je jejich bohatý „druhý život“ v centru zájmu mnoha badatelů.

³²HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka, 1996, s. 17.

2. PŘEHLED VÝVOJE PAMÁTNÍKŮ NA NAŠEM ÚZEMÍ 1945-2015

Období třetí republiky bylo velice krátké a především příliš odlišné na to, aby došlo k navázání na prvorepublikovou „památníkovou tvorbu“. Vlivem odsunu ztratila po druhé světové válce svůj význam místa paměti spojená s německým obyvatelstvem a naopak čerstvá zkušenost války rozhodla o vzniku celé řady pomníků připomínající vítězství proti fašismu a tragická místa a události na území Československa. Většina těchto projektů byla realizována až po roce 1948 spolu s památníky a pomníky bojů dělnické třídy a významných osobností národní kultury a politiky komunistického režimu. Největší pozornost mezi válečnými pomníky mělo dějiště nejtvrdějších bojů na území Československa, tedy Dukla a následně Svidník jako připomínka Karpatsko-dukelské operace z podzimu 1944, která měla za cíl pomoci Slovenskému národnímu povstání. Památník prvnímu československému armádnímu sboru na Dukle byl postaven v roce 1949 a o pět let později ho doplnil památník Rudé armády ve Svidníku. Společný postup Rudé armády a československého armádního sboru byl režimem i přes faktický neúspěch operace a její vysoké ztráty oslavován jako symbol spolupráce a přátelství obou zemí a úspěšné sovětské vojenské taktiky. V komunistické propagandě byla „Dukla“ prezentována jako úspěšná součást odboje a válečné politiky Komunistické strany Československa (dále KSČ).³³

Zřizování památníků bylo vždy politickou záležitostí, pomáhalo formovat názory jejich návštěvníků a během vlády komunistické strany tomu nebylo jinak. Naopak se politický dohled a ideologická kontrola ještě zintenzivnily, jako ostatně ve většině typů kulturních institucí, v tomto případě navíc se silnou edukativní funkcí. Budování památníků mělo na starosti do roku 1953 Ministerstvo vnitra (dále MV), kdy přešla tato povinnost na Ministerstvo místního hospodářství (dále MMH). V tomto roce se také přesunula péče o památníky považované za umělecké a historické památky z Ministerstva školství, věd a umění na Ministerstvo kultury (dále MK). Od poloviny padesátých let měla na starost zřizování památníků v Československu *Ideová rada pro*

³³ZUDOVÁ-LEŠKOVSKÁ, Zlatica. *Dukla-Svidník-Praha. K trom konferenciam o Karpatsko-dukelskej operácii v roku 2004*. In: *Historie a Vojenství*, č. 1/2005, s. 134-136.

pomníky, památníky a pamětní desky, která fungovala při MK a převzala úkoly i z MMH. Mezi členy Ideové rady patřili pracovníci MK, historici a architekt a jejich úkolem byla revize již existujících a plánování výstavby nových pomníků, památníků a pamětních desek a zajištění tomu odpovídajících finančních prostředků.³⁴ Došlo tak ke sjednocení řízení chodu a výstavby památníků pod jednu instituci, na samotné památníky pak v daném místě dohlížely příslušné Místní národní výbory (dále MNV) a především kulturní odbory Krajských národních výborů (dále KNV). Při plánování dlouhodobější koncepce stály v popředí válečné hroby, pomníky a památníky sovětských vojáků, obětí druhé světové války, obětí třídních bojů z řad proletariátu z dob fašismu a kapitalismu³⁵ a také pomníky v místě významných bitev husitských válek.³⁶ Na těchto místech docházelo k prezentaci a upevňování režimu skrze pro něj důležité rituály, jako oslavy výročí, národní tryzny, politické manifestace, složení pionýrských slibů apod. Mnoho plánů na vytvoření nových symbolů ale zůstalo jen rozpracováno, protože samotná přípravná fáze před otevřením památníku nebo umístěním pamětní desky je poměrně dlouhodobý proces, který narazil na politické a společenské proměny 60. let.³⁷ Ty je možné demonstrovat na odstranění jen sedm let stojícího Stalinova pomníku na pražské Letné v roce 1962 nebo koncem vystavování balzamovaného těla Klementa Gottwalda na Vítkově v témže roce. Oběma událostem předcházelo odstranění Stalinových ostatků z mauzolea v Moskvě jako jeden z projevů Chruščovovy kritiky kultu osobnosti a destalinizace v Sovětském svazu. Oslabení vládnoucího režimu a všeobecné uvolnění ve společnosti během 60. let přineslo nakrátko i proměny v památníkové tvorbě, resp. krátké oživení prvorepublikových symbolů. Např. v Praze se uvažovalo o výstavbě pomníku Tomáše Garrigua Masaryka podle staršího návrhu Vincence Makovského, což ale bylo přehodnoceno po událostech v srpnu 1968.³⁸

³⁴*Návrh vládního usnesení na převedení péče o výstavbu nových památníků, pomníků apod. z ministerstva místního hospodářství na ministerstvo kultury a na zřízení ideové rady při ministerstvu kultury.* Dostupné z: https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/521516/mod_resource/content/2/ideova_rada.pdf [cit. 2019-4-3].

³⁵Např. *Památník duchcovského viaduktu* jako připomínka střetu četníků a hladovějících dělníků v roce 1931.

³⁶*Návrh dlouhodobého plánu výstavby nových památníků.* Dostupné z: https://d11.cuni.cz/pluginfile.php/521517/mod_resource/content/2/plan_vystavby.pdf [cit. 2019-4-3].

³⁷HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka, 1996, s. 219.

³⁸Tamtéž, s. 203.

Sedmdesátá léta byla z hlediska počtu pomníků úrodná, avšak ty symbolizovaly samu normalizaci a opětovné posílení politického vlivu komunistů, případně se jednotlivé výstavy snažily o ospravedlnění sovětské okupace, překonání politické krize a prezentaci úspěchů socialismu.³⁹ Veřejnost v této době sochám Klementa Gottwalda a dalších osobností režimu příliš velkou pozornost nevěnovala.⁴⁰ Památníky a pomníky tak odrážely ideovou „vyprázdněnost“ normalizačního období. Komunistický legitimizační odkaz na boj proti fašismu už navíc nebyl pro mladší generace tolik aktuální jako pro ty předešlé s vlastní prožitou zkušeností. Ondřej Táborský popisuje oficiální politiku paměti v tomto období jako „*strach ze zapomenutí*“.⁴¹

Po pádu komunismu se dostaly nové autority do poměrně problematického postavení k památníkům a jejich smyslu v proměněném politickém ovzduší. Některá památná místa, která nebyla primárně spojena s KSČ, bylo potřeba reinterpretovat, ty ryze „prorežimní“ zrušit. Jako první se odstraňovaly „ideově prázdné“ symboly normalizační éry, po nich následovaly pomníky z období 50. let, samozřejmě s výjimkou pomníků osvobození v roce 1945.⁴² Památníkům v 90. letech nebyl poskytnut dostatek financí ani pozornosti návštěvníků, a tak většina areálů a objektů chátrala.

Obrat nastal až v roce 2000, kdy byl schválen program Ministerstva kultury *Rehabilitace památníků bojů za svobodu, nezávislost a demokracii* a došlo tak k obnově podpory a navrácení zájmu státu o tato místa. Nešlo jen o již existující památníky, ale i o zbudování např. Památníku dr. Edvarda Beneše v Sezimově Ústí nebo Památníku Vojna u Příbrami.⁴³ Po praktické stránce vzniku památníků tedy k velkému obratu nedošlo, protože stát zůstal zadavatelem „památníkových zakázek“ a zprostředkovaná paměť nadále politickým nástrojem v jeho rukou, i když je

³⁹TÁBORSKÝ, Ondřej. *Dějiny podle plánu. Politika dějin a paměti v normalizačním muzejnictví*. In: ŠUSTROVÁ, Radka a HÉDLOVÁ, Luba ed. *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia, 2014, s. 302.

⁴⁰HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka, 1996, s. 220.

⁴¹TÁBORSKÝ Ondřej. *Dějiny podle plánu. Politika dějin a paměti v normalizačním muzejnictví*. In: ŠUSTROVÁ, Radka a HÉDLOVÁ, Luba ed. *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia, 2014, s. 280.

⁴²HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka, 1996, s. 221-223.

⁴³*Stručná historie odboru muzeí MK ČR a jeho aktivit*. Dostupné z: <https://www.mkcr.cz/strucna-historie-odboru-a-jeho-aktivit-373.html> [cit. 2019-4-10].

v současné době ve větší míře brán ohled na pohled odborné i laické veřejnosti a umělci a tvůrci nemají „svázané ruce“ ideologickými požadavky. Přesto byly i v nedávné době památníky předmětem ostrých politických sporů a debat, což se pokusím popsat na příkladu novodobých památníků.

Navázání na ideový odkaz politiky před rokem 1948, resp. 1938, přineslo v České republice oslavování první republiky, „dlouhé demokratické tradice“ a návrat pomníků jejím zakladatelům. Pokud pomíneme návrat k dříve existujícím prvorepublikovým symbolům, pomníků a památníků vzniklo od 90. let podstatně méně než v předchozí době. Jejich hlavním cílem je vymezit se proti předešlému období, poukázat na totalitní minulost nacismu a komunismu, např. *Památník obětem komunismu na pražském Petříně*, a napravit jejich téměř padesátiletý historický výklad.⁴⁴

Na závěr této kapitoly bych ráda zmínila situaci na Slovensku, kde byla v 90. letech „historická debata“ a hledání identitotvorných národních příběhů dynamičtější než u nás. Do tohoto hledání se zapojili zejména politici, ale i historici, publicisté, představitelé církve a veřejnost. Docházelo někdy až k „umělému“ vyhledávání národních motivů ve starších dějinách, jako např. v odkazování na Velkou Moravu a označení knížete Svatopluka za „krále starých Slováků“, což vyvrcholilo odhalením jeho sochy na Bratislavském hradě v roce 2010. Do popředí zájmu se dostaly osobnosti jako Milan Rastislav Štefánik, Jozef Tiso, Karol Sidor a Gustáv Husák.⁴⁵ Rozdíl mezi českou a slovenskou kolektivní pamětí spočíval po roce 1989 především ve vnímání první republiky. Na Slovensku „vlašný“ pohled zahrnující pozitiva i negativa se odlišoval od českého ideového návratu k idealizovanému období let 1918-1938. Důležitější byla pro Slováky debata o jejich postavení během druhé světové války,⁴⁶ resp. vztah ke Slovenskému státu jako jedinému vlastnímu státnímu útvaru, vztah k Maďarům a Čechům a Slovenskému národnímu povstání (dále SNP). V 90. letech se utvořily dvě hlavní teze výkladu slovenských dějin, jenž jsou v některých kruzích

⁴⁴HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka, 1996, s. 230.

⁴⁵MICHELA, Miroslav. *Historici a súperenie o podobu nových národných dejín*. In: ŠUSTROVÁ, Radka a HÉDLOVÁ, Luba ed. *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia, 2014, s. 138.

⁴⁶Předmětem společenské diskuse se stal i slovenský antisemitismus a podíl viny na židovském holocaustu. K uctění památky obětí a zároveň těch, kteří se podíleli na záchraně Židů, byl v roce 2008 vybudován *Park ušlechtilých duší* ve Zvolenu.

slovenské společnosti a institucích dodnes patrné, a které Tomáš Sniegoň označuje jako *národní-katolický* a *národní-evropský* výklad. První oslavuje samostatný stát z let 1938-1945, jeho představitele, katolickou tradici na Slovensku a staví se nejprve proti Maďarům a následně Čechům. Naopak druhá teze vychází ze SNP proti Tisově vládě, není zaměřena proti čechoslovakismu a podporuje začlenění Slovenska do západních politických struktur.⁴⁷ Složitý vztah k válečné minulosti lze velmi zjednodušeně prezentovat na postoji k prezidentu Jozefu Tisovi. K oslavě jeho památky se příznivci Slovenského státu scházejí u hrobu na Martinském hřbitově v Bratislavě, protože kromě několika pamětních desek existuje jediný figurální pomník Jozefa Tisa, který byl odhalen v roce 1997 v *Panteónu slovenských dejatel'ov* v obci Čakajovce. Je však terčem kritiky a v loňském roce byl dokonce poničen. Přesto se na své místo vrátil. Mnoho nových památníků a pomníků na Slovensku po roce 1993 zřízeno nebylo.⁴⁸ Mezi významná místa slovenské paměti stále patří výše zmíněná *Mohyla M. R. Štefánika* a památníky Karpatsko-dukelské operce, dále např. *Památník Slavín* (1960) nebo *Památník SNP v Banské Bystrici* (1969).⁴⁹ Na Slovensku stále početně i významově dominují památníky z druhé poloviny minulého století, zejména ty na počest SNP, sovětských vojáků a jejich podílu na osvobození Slovenska, a tedy zániku Slovenského státu. Paradoxně právě té části slovenských dějin, která je částí společnosti oslavována. To potvrzuje značnou rozpolcenost slovenské kolektivní paměti a souběžné vnímání dvou protichůdných etap slovenských dějin jako identitotvorného základu nového státu. Obou navíc významně rozdílných od České republiky a jejího vnímání prvorepublikového období.

⁴⁷MICHELA, Miroslav. *Historici a súperenie o podobu nových národných dejín*. In: ŠUSTROVÁ, Radka a HÉDLOVÁ, Luba ed. *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia, 2014, s. 146-147.

⁴⁸Např. *Pomník Andreje Hlinky* z roku 2002 v Bratislavě. Již stojící *Mauzoleum A. Hlinky* v Ružomberoku bylo v roce 2007 označeno jako pietní místo.

⁴⁹Dále např. *Ústřední vojenský hřbitov Rudé armády v Michalovcích* (1945), *Památník francouzských partizánů* (1956), *Památník východoslovenského rolnického povstání* (1938) a *Symbolický hřbitov obětí Tater* (1936). Viz. Evidencia národných kultúrnych pamiatok na Slovensku Pamiatkového úradu Slovenskej republiky. Dostupné z: <https://www.pamiatky.sk/sk/page/evidencia-narodnych-kulturnych-pamiatok-na-slovensku> [cit. 2019-4-25].

3. JEDNOTLIVÉ PAMÁTNÍKY A JEJICH VÝVOJ

3.1. PAMÁTNÍK LIDICE

Lidice, téměř neznámá obec ve středočeském regionu, se zapsala do české paměti 10. června 1942, kdy se shodou několika okolností stala obětí nacistického násilí a varováním pro ty, kdo by chtěli v budoucnu pomáhat bojovat s okupační mocí. Zároveň představovala akt pomsty za smrt zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, který skonal o šest dní dříve. Vše uvedl do pohybu majitel slánské továrny Jaroslav Pála, který zadržel dopis adresovaný jedné ze svých zaměstnankyň, Anně Maruscákové. Pisatel s ní chtěl ukončit vztah, a tak si vymyslel vlastní účast v odboji a do celého příběhu „zapojil“ i syny z dvou lidických rodin, kteří sloužili v zahraniční československé armádě, což bylo v okolí všeobecně známo. I když se žádné důkazy o odboji v Lidicích nenašly, bylo rozhodnuto o jejich zničení. Iniciátorem celé akce byl Karl Hermann Frank. Příslušníci jednotek SS a německé policie obklíčili vesnici večer 9. června a zabránili jakémukoliv pohybu osob z Lidic. Další den byli muži starší 15 let zastřeleni na pozemku Horákova statku, ženy odvezeny do koncentračního tábora Ravensbrück a „rasově vhodné“ děti přemístěny do rodin a ústavů v Německu k převýchově. Většina dětí ale zahynula ve vyhlazovacím táboře Chelmno. Dokonce i obyvatelé Lidic, kteří se ve vesnici v době tragédie nenacházeli, byli zpětně dohledáni a zavražděni nebo posláni do táborů. Obětí lidické tragédie bylo celkem 340, po válce se vrátilo zpět do Československa 143 lidických žen a jen 17 dětí.⁵⁰ Samotná obec byla vypálena a zničena tak, aby její existenci už v budoucnu nemohlo nic připomínat, a nově navezená půda byla později zemědělsky využívána. Zpráva o vyhlazení vesnice se rychle rozšířila do zahraničí a vzbudila velký mezinárodní ohlas. Čin uctily významné osobnosti nebo se na počest obce přejmenovaly vesnice i dívky po celém světě. Lidice se tak staly symbolem teroru v Protektorátu jen pár dní po svém zničení.⁵¹

⁵⁰KONOPKA, Vladimír. *Lidice*. Praha: Naše vojsko – SPB, 1958.

⁵¹Podrobněji k historii lidické tragédie: KYNCL, Vojtěch. *Lidice: Zrození symbolu*. Praha: Academia, 2015.

3.1.1. PŘÍPRAVY A REALIZACE VÝSTAVBY PAMÁTNÍKU

První pomník věnovaný lidickým mužům byl postaven vojáky Rudé armády. Jednotka plukovníka Pankova odhalila žulový pomník už 3. června 1945 a zároveň byl v místě hromadného hrobu, který se stal středobodem pietního území, vztyčen dřevěný kříž.⁵²⁵³ Tato forma uctění ale nebyla v žádném případě dostačující, ať už vzhledem k velikosti samotné lidické tragédie, tak především k potřebě velkého shromaždiště pro tisíce lidí a viditelného symbolu lidického údolí. Jak budou památní dny v Lidicích v budoucnu vypadat, naznačil už 10. června 1945, kdy došlo na lidické pláni k velké národní pouti,⁵⁴ během které došlo k zveřejnění rozhodnutí vlády o obnovení obce. „*S tímto brutálním zločinem je spjato jedno z nejtěžších údobí českého národa ... K odčinění této tragédie usnesla se vláda republiky Československé ... o výstavbě nových Lidic. Jako ministr vnitra prohlašuji, že obnovujeme v osvobozené Československé republice obec Lidice v původních jejích hranicích i s jejím starobyklým českým úředním názvem*“.⁵⁵

Pro nový osud Lidic byl důležitým datem 6. června 1945, kdy bylo rozhodnuto o obnově vesnice, kterou měla mít na starost téhož roku ministerstvem vnitra zřízená *Společnost pro obnovu Lidic a Ležáků*. Nešlo jen o samotnou fyzickou obnovu, ale i o péči lidického odkazu. Úkolem Společnosti bylo mj. z Lidic vytvořit „*symbol spojení všech demokratických sil, které spolupracovaly na vybudování mezinárodní jednoty ke zdolání fašismu*“ a zajistit domov pozůstalým.⁵⁶⁵⁷ Podle personálního složení Společnosti vyplývá, že dominantní postavení v rozhodování o podobě Lidic měli už před rokem 1948 komunisté, kteří v té době ovládali příslušný resort. Sám ministr vnitra Václav Nosek byl prvním předsedou Společnosti, generálním tajemníkem byl po celou

⁵²KONOPKA, Vladimír. *Lidice*. Praha: Naše vojsko, 1960, s. 44-49.

⁵³Přesnou polohu hrobu určily sondy v roce 1947. Viz. SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 184, kart. 32, *Korespondence F. Knora a MV*.

⁵⁴Nové Lidice pak provázely po celou dobu existence národní poutě, označovány také jako manifestace či trzny. Souvisely s nimi návštěvy a proslovy největších politických představitelů, zahraničních delegací, pamětníků, zástupců obcí a dalších organizací. V těchto dnech bylo zapotřebí zavedení speciálních dopravních spojení a zajištění základních služeb pro návštěvníky. Viz. SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 39, kart. 13, *Národní pouť v Lidicích 10.6.1946*.

⁵⁵KONOPKA, Vladimír. *Lidice*. Praha: Naše vojsko – SPB, 1957, s. 58.

⁵⁶SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 229, kart. 40, *Nové Lidice*.

⁵⁷Společnost pro obnovu Lidic měla na starost např. i péči o archiválie a zaslané novinové výstřižky s tematikou Lidic.

dobu její existence František Knor a místopředsedové Společnosti v jejích počátcích byli předseda Ústavodárného shromáždění Josef David, předseda Zemského národního výboru (dále ZNV) v Praze Ladislav Kopřiva, ministerský rada František Kropáč a předsedkyně MNV Lidice Helena Leflerová, lidická žena a pozdější poslankyně Národního shromáždění. Až na národního socialistu Josefa Davida byli všichni jmenovaní členy KSČ.⁵⁸ Především *Přípravný výbor Společnosti* před jejím samotným ustanovením, následně přímo Společnost, MNV Lidice a lidické ženy měly hlavní slovo v jednáních o budoucí podobě obce a památníku.

O podobě Lidic rozhodla ideová soutěž, kterou vypsal vláda už v červnu 1945. Byla uspořádána ve dvou kolech, ze kterých vyšlo několik vítězných návrhů a došlo ke sloučení dvou skupin projektantů, mezi nimiž byli Václav Hlinský, Zbyněk Jirsák, František Marek, Richard Podzemný a Antonín Tenzer. Podle jejich návrhu měla být postavena nová vesnice opodál vesnice staré, na jejímž místě mělo vzniknout pietní území s vyvýšenými obvodními zdmi některých původních budov a prostor, popisem jednotlivých domů se jmény obyvatel, odpovídající úpravou zeleně a cest a celému území měl dominovat památník, jehož součástí by bylo muzeum, pietní síň, shromaždiště pro účastníky tryzen, pódium a parkoviště.⁵⁹ Už od počátku se v Lidicích počítalo s vysokou návštěvností, organizací masových shromáždění a projevy nejvyšších politických představitelů.

Stavba Lidic byla započata položením základního kamene 15. června 1947 během Národní pouti do Lidic pod heslem „*Lidice budou žít!*“ a zároveň předsedkyně MNV Helena Leflerová zapálila oheň Svobody.⁶¹ O dva roky později se nastěhovaly do svých domovů první lidické ženy. Obnova Lidic byla součástí dvouletého hospodářského plánu, který počítal s výstavbou 150 rodinných domů a dalších

⁵⁸SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 81, kart. 19, „*Společnost pro obnovu Lidic*“ se sídlem v Praze. *Ustavení – dopis „Lidice Memorial Committee“ v New Yorku* z 28.1.1947.

⁵⁹*Lidice budou žít!*. Praha: Společnost pro obnovu Lidic, 1947, s. 24-27.

⁶⁰V úvaze byla i výstavba nástupiště před shromaždištěm, které by spojovalo Nové Lidice a pietní území. Jeho součástí měl být i pomník vděčnosti Rudé armádě, buď v podobě obelisku nebo tanku T-34 „Lidice“. Viz. SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 184, kart. 32, *Dopis F. Knora Ministerstvu vnitra* z 30. srpna 1950.

⁶¹SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 81, kart. 19, *Přenesení posvátného plamene z Lidic*.

důležitých budov pro každodenní chod života ve vesnici.⁶² Tyto práce probíhaly souběžně s úpravami pietního prostoru a nová vesnice měla symbolizovat vrchol socialistického bydlení, úspěšný a spokojený život a víru v pokrok „na pustině zanechané nám fašismem“, jak řekl ministr Nosek.⁶³ Rodinné domy a občanská vybavenost měly přednost před vybudováním samotného památníku, který byl zahrnut až do třetí fáze výstavby Lidic. Zároveň už ale musely být provedeny základní úpravy, které by posloužily během pietních shromáždění v prvních poválečných letech.

Před schválením konečného architektonického návrhu památníku, pietního území a vesnice bylo ve hře i několik zahraničních řešení, která vzešla ze spolků ve Velké Británii a USA. Mezi ně patřil anglický návrh na výstavbu Mezinárodního ústavu pro zkoumání hornické a hutnické bezpečnosti a hornické školy a do úvah o podobě památníku krátce zasáhl i americký *Lidice Memorial Committee*, který uspořádal veřejnou sbírku pro Lidice a prosazoval návrh monumentálního památníku, který byl ale po neúspěšných jednáních v lednu 1946 odmítnut.⁶⁴ Mezinárodní ohlas zničení Lidic ovlivňoval chod památníku v podstatě neustále, ať už šlo o jednorázové návrhy na úpravy, iniciativy ze zahraničí a zahraniční návštěvníky, ale především zdůrazňování významu Lidic jako výstražného symbolu v bipolárně rozděleném světě.

Při výstavbě pomáhaly české i zahraniční brigády a finančně bylo možné Lidice podpořit nákupem 46 cm vysoké plastiky s názvem „*Lidice budou žít*“ od sochaře Jana Jiříkovského.⁶⁵ V celé řadě dokumentů ohledně výstavby se zmiňují přípravy na výroční dny jako data, do kdy musí být většina prací vyhotovena. Dá se tak předpokládat, že v těchto dnech, kdy byla na Lidice, stejně tak na Ležáky, upřena větší domácí i zahraniční pozornost ze strany politiků, tisku a veřejnosti, došlo k částečnému urychlení stavebních prací. „*Snad jest dobře, že se ještě pořádají alespoň slavnosti, které mají vliv na uspíšení prací, jinak bychom byli úplně vedle*“, napsal v roce 1950 Společnosti pro obnovu Lidic František Procházka z Akčního výboru Ležáky ohledně

⁶²Tamtéž, *Nové Lidice*.

⁶³KONOPKA, Vladimír. *Lidice*. Praha: Naše vojsko – SPB, 1956, s. 29.

⁶⁴SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 81, kart. 19, „*Společnost pro obnovu Lidic – se sídlem v Praze. Ustavení – dopis „Lidice Memorial Committee“ v New Yorku*.

⁶⁵SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 111, kart. 20, *Nabídka F. Knora k odkoupení sochy Ředitelství dopravních podniků hl.m. Prahy*.

průběhu prací na pietním území.⁶⁶ Po mnoha organizačních a finančních problémech, které celou výstavbu Lidic provázely,⁶⁷ a po oslabení vlivu Společnosti⁶⁸ došlo posledního prosince 1958 k jejímu zániku a úkoly převzal MNV Lidice spolu s ÚV Svazu protifašistických bojovníků.⁶⁹ Ani to ale k velkému urychlení prací nevedlo.

Aby bylo možné návštěvníky obeznámit s osudem Lidic předtím, než bude samotný památník a muzeum postaveno, uskutečnila se výstava lidických památek v prvních letech po válce v nedalekém buštěhradském zámku.⁷⁰ Zároveň probíhala výstavba provizorního muzea na pietním území, které bylo otevřeno během šestého výročí vyhlazení obce.⁷¹⁷² Udržování chodu malého muzea a pietního území se však zpětně jeví jako pro Společnost složitý úkol. Návštěvníci si stěžovali na nečistotu, rozbité vitríny, neupravené okolí a také na to, že se na pietním území pásl dobytek z buštěhradského velkostatku.⁷³

Před ukončením stavby památníku se konaly výstavy s tematikou Lidic i v nově postaveném Kulturním domě, který nabídl větší výstavní prostory a zázemí. Výstava „*Lidice varují*“ otevřená 27. září 1959 byla rozdělena do tří okruhů: zničení Lidic, ohlas tragédie ve světě a budování nové obce.⁷⁴ Její součástí byl pietní prostor pro uložení dochovaných předmětů ze starých Lidic. Záměrem tvůrců výstavy bylo, aby návštěvník

⁶⁶SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 174, kart. 25, *Výňatek dopisu z 25. dubna 1950.*

⁶⁷Mj. nedostatek pracovních sil, spory o proplácení účtů mezi jednotlivými orgány, krádeže materiálu, nedodržení termínů a zpronevěra části peněz získané prodejem Jiříkovského plastiky.

⁶⁸V roce 1952 se stal přímým investorem příslušný KNV a projekt převzal stát. Viz. SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 229, kart. 40, *Převzetí výstavy Lidic státem z 3.12.1952.*

⁶⁹SOKA Kladno, fond MNV Lidice, i.č. 109, kart. 8, *Dohoda o delimitaci.*

⁷⁰SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 111, kart. 20, *Dopis F. Knora ředitelství Umělecko-průmyslového musea.*

⁷¹Tamtéž, *Zadání provedení provisorní stavby budovy musea v Lidicích.*

⁷²K ideové náplni výstavy návrh na její úpravu vypracovaný Janem Vodičkou ze Svazu protifašistických bojovníků ze 14. května 1952: „*Lidice byly vyhlazeny proto, že prostí lidičtí lidé smýšleli a jednali protifašisticky ... Z toho je třeba při uspořádání muzea vycházet ... ukázat na to, jak bylo lidické obyvatelstvo sociálně složeno/převažovalo dělnictvo, horníci a malozemědělci ... v Lidicích vedla dělnická třída ve spolupráci s maloročníky jednotnou národní frontu odboje, v boji proti nacismu měla vedoucí úlohu KSČ ... Je nutno ukázat, že jen tehdy, když bude fašismus zničen a vyhlazen všude, jen když bude zúčtováno s imperialismem, že jen tehdy bude zajištěno, že nikdy na světě už Lidice nebudou*“. V prezentaci osudu lidických žen nedoporučil popsat osobní příběhy, ale zdůraznit, že „*zůstaly věrný protifašistickému boji svých postřílených mužů*“. Viz. SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 184, kart. 32.

⁷³SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 184, kart. 32, *Upozornění na nedostatky z 3. listopadu 1953, Dopis F. Knora Ředitelství státního velkostatku Buštěhrad.*

⁷⁴SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 429, kart. 100, *Výstřižkový archiv.*

shlédl nejprve výstavu v muzeu umístěném ve vesnici, tudíž nutně musel projít středem vesnice a spatřit moderní socialistickou výstavbu, a pak teprve navštívit prázdné pietní území, což mohlo navést návštěvníka ke srovnávání stavu „před a po“.⁷⁵ I tady se navíc prosadila prezentace politických témat podle aktuálních potřeb. Tvůrci výstavy neváhali lidickou tragédii spojit s událostmi jako korejská a vietnamská válka, atomové zbrojení a remilitarizace západního Německa.⁷⁶

Návrh památníku a pietního území vytvořil architekt František Marek. Další důležitou osobou, která se na práci podílela, byl sochař Bohumil Kavka. Projekt lze rozdělit do tří částí: samotné pietní území, vstup do něj skrze památník a spojení starých a nových Lidic. Jako první proběhly jednodušší úpravy zelené plochy pietního území o velikosti asi 180 000 m² a poté samotná výstavba památníku. Jeho dominantou byl osmiúhelný *gloriet*, který se po stranách „rozbíhal“ do dvou kolonád, které měly sloužit k případnému úkrytu návštěvníků před špatným počasím a k umístění prodejních stánků během národních poutí. Významným prvkem bylo shromaždiště pro 9 000 posluchačů a podium pro řečníky, prostor pod podiem byl označován jako *hovorna*. Památník zahrnoval i *pietní síň*.⁷⁷ Důležité bylo napojení přístupových cest na shromaždiště, areálu na okolní komunikace a jeho celková kapacita. Památník se dočkal realizace v roce 1962⁷⁸ a téhož roku byl prohlášen národní kulturní památkou.⁷⁹ Výstava pro nové muzeum, které už bylo součástí památníku, byla vypracována až o dva roky později.⁸⁰ Památník ve finální podobě s vlastním funkčním muzejním prostorem se tedy dostal do provozu až v polovině 60. let a už po krátkém provozním období se objevily první návrhy na nové změny.

Impulsem ze zahraničí, který významně ovlivnil podobu památníku, resp. jeho napojení na nové Lidice, byla myšlenka labouristického poslance Sira Barnetta Strosse,

⁷⁵SOkA Kladno, fond MNV Lidice, i.č. 184, kart. 42, *Muzeum v Lidicích*.

⁷⁶Tamtéž, *Instalační plán pro muzeum v Lidicích*.

⁷⁷SOkA Kladno, fond MNV Lidice, i.č. 187, kart. 43, *Průvodní zpráva architekta Marka*.

⁷⁸Tamtéž, *Rozhodnutí o přípustnosti stavby* z 6.12.1962.

⁷⁹Památkový katalog NPÚ. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/?element=2342375&sequence=1&mode=fulltext&keywords=lidice&order=relevance%3Adesc&action=element&presenter=ElementsResults> [cit. 2019-4-3].

⁸⁰NA, NAD. 995, fond MK ČSR/ČR, kart. 242, sig. 30 Lidice, *Žádost o vybudování nové expozice muzea NKPP Památník Lidice z finančních prostředků MK* z 7.4.1976.

kteřý se zasadil o iniciativu *Lidice Shall Live* vzniklou už v roce 1942. Tentokrát vedlo jeho úsilí k založení Sadu přátelství a míru v březnu roku 1955 opět podle návrhu Františka Marka. Na domácí straně koordinoval práce *Československý výbor pro založení sadu* a už 19. června 1955 byl sad otevřen.⁸¹ I jeho úprava byla mnohokrát terčem kritiky kvůli uhynulým keřům, špatné kvalitě úpravy terénu atd.⁸²

S pietním územím a památníkem je spojena bohatá sochařská výzdoba, která byla do areálu umístěna na počátku 60. let. Jsou to sochy Bedřicha Stefana „*Žena s růží*“ u hromadného hrobu⁸³ a „*Matka s dítětem*“ u bývalé lidické školy, dále socha „*Lidická žena*“ u základů kostela od Karla Lidického a sad zdobí sousoší chlapce a dívky od Karla Hladíka.⁸⁴ Do prostoru sadu byly umístěny také znaky měst a vesnic, které postihl během druhé světové války stejný osud jako Lidice.⁸⁵ Svým vznikem se vymyká dílo sochařky Marie Uchytlové, která zasvětila několik let života dílu „*Památník dětským obětem války*“. O umístění 82 soch zavražděných dětí se jednalo jak před, tak i po roce 1989. Práci po smrti autorky v listopadu 1989 dokončil a za umístění díla dále bojoval její manžel Jiří Václav Hampl, což se mu podařilo až mezi lety 1995 a 2000.⁸⁶⁸⁷

V polovině 70. let se středočeské komunistické vedení dohodlo na přestavbě památníku, který podle nich už neodpovídal významu Lidic v boji proti fašismu, který byla třeba zdůraznit zejména pro mladší generace, které válku osobně neprožily. Zároveň kapacita areálu, který vyžadoval rekonstrukci, nedostačovala během masových mírových shromáždění.⁸⁸ V roce 1977 vypsal Středočeský KNV soutěž na přebudování

⁸¹SOKA Kladno, fond MNV Lidice, i.č. 187, kart. 43, *Informace o Sadě poskytnuté MNV Lidice* z 15.6.1956.

⁸²Tamtéž, *Korespondence MNV Lidice, Československého výboru Sadu přátelství a míru a Komunálních služeb města Kladna*.

⁸³Zde je umístěn citát Jaroslava Seiferta: „*Ač mrtví, stále bojují*“.

⁸⁴Společnosti či MNV Lidice nabídlo svá díla několik dalších umělců, např. Zdenka Burghauserová, František Bílek. Viz. SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 184, kart. 32, *Dopisy F. Knorovi*.

⁸⁵SOKA Kladno, fond MNV Lidice, i.č. 187, kart. 43, *Radě MNV Lidice Československý výbor obránců míru* z 25.3.1959.

⁸⁶STRUSKOVÁ, Olga. *Ahoj, sochy: Příběh pomníku dětských obětí války Marie Uchytlové a Jiřího Václava Hampla v Lidicích*. Praha, 2000.

⁸⁷K odlití soch byl použit materiál ze soch Klementa Gottwalda v Písku a Prachaticích. Viz. HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka, 1996, s. 221.

⁸⁸NA, NAD. 995, fond MK ČSR/ČR, kart. 56, sig. 30D Lidice, *Přestavba národní kulturní památky*

národní kulturní památky Lidice, ze které sice vzešel vítěz, nicméně projektu se vyčetlo mnoho chyb. A tak za hlavní tvůrce finálního návrhu byli vybráni osvědčení Zdeněk Kuna, Josef Malejovský, Václav Hlinský a Jan Simota. Projekt už v počátcích provázely obavy o dostatečném využití areálu a naplnění jeho funkce, na což upozorňovalo i *Výtvarné oddělení MK*, které zdůraznilo působivost lidické pláně právě v její prázdnosti, kterou by mohlo zastavění a přílišné zdobení prostoru narušit.⁸⁹ Plán KNV byl značně odlišný. Počítal s vybudováním dvoupatrového muzea s historickou a výtvarnou expozicí, pamětní sítí a bohatou venkovní sochařskou výzdobou, výškovou dominantou a termínem vyhotovení před 50. výročím zničení obce v roce 1992.⁹⁰ Budova pojmenovaná „*Lidé bděte!*“ měla stát mezi glorií a sadem a jejím cílem bylo vyjádřit „*touhu obyvatel celého světa po životě v míru*“ a „*odhodlanost socialistických zemí bránit myšlenku mírového soužití vůči všem podněcovatelům imperialistické agrese*“.⁹¹ První etapa výstavby, dokončená v roce 1987, zahrnovala opravy stávajícího památníku a sadu. Kolonáda byla v roce 1982 doplněna o dílo sochaře Jana Simoty „*Cyklus Lidice*“ zobrazující lidickou tragédii a následného osvobození Československa. Z gloriety byl naopak odstraněn „*Symbol míru*“ od Bedřicha Stefana, který pak chátral v lidickém zahradnictví.⁹² Účast samotného ministra kultury Milana Klusáka na jednáních se členy KNV, MNV a architektky svědčí o důležitosti projektu pro tehdejší politické představitele. Zapojení MK do jednání o podobě dostavby navíc přineslo možnost do projektu zapojit řadu významných umělců.⁹³

3.1.2. PAMÁTNÍK PO ROCE 1989

Komplikace nastaly při druhé etapě výstavby, která zahrnovala především budovu nového muzea. Finanční problémy a změny politických poměrů vedly k pozastavení výstavby v dubnu roku 1990 Středočeským KNV, od kterého převzal

Lidice.

⁸⁹Tamtéž, *Informace k zamýšleným úpravám exteriéru pietního místa lidického areálu.*

⁹⁰Tamtéž, *Informace o koncepci „DOBUDOVÁNÍ NÁRODNÍ KULTURNÍ PAMÁTKY LIDICE“.*

⁹¹Tamtéž, *Libreto k dobudování národní kulturní památky Lidice z července 1984.*

⁹²Soka Kladno, fond MNV Lidice, i.č. 163, kart. 32, *Dopis předsedkyně MNV Lidice z 4.3.1988.*

⁹³NA, NAD. 995, fond MK ČSR/ČR, kart. 56, sig. 30D Lidice, *Dopis z pověření předsedy KNV z 10.3.1982.*

Okresní úřad Kladno všechny závazky spojené s památníkem, i když neobdržel potřebné finance.⁹⁴ V podstatě po celá 90. léta byly na státní, okresní i obecní úrovni vedeny debaty o dostavbě památníku a jeho dalším fungování. Nejčastěji zmiňovanými hledisky byly budoucí využití, hospodárnost stavby, zohlednění názoru lidických občanů, statut NKP, o jejíž dostavbě rozhodla ještě komunistická vláda, a také to, že významně poklesla návštěvnost míst, která byla režimem tak hojně využívána k politickým manifestacím.⁹⁵ Z nabízených řešení, tedy přepracování a dostavění objektu pro muzejní účel, využití stavby jako zdravotnického zařízení nebo stržení rozestavěné konstrukce, nakonec zvítězila poslední varianta.⁹⁶ V 90. letech nebyl k dispozici dostatek financí ani veřejného a politického zájmu. Neexistovala ucelená představa, jak by měl památník fungovat, a návštěvníkům se nabízel neutěšený pohled na zničený sad, původní památník a mohutnou železobetonovou konstrukci na lidické pláni. Místní obyvatelé viděli řešení v dokončení stavby s co nejnižšími náklady a v investování prostředků do plynofikace, zlepšení ekologické situace Kladenska nebo ve výstavbě nové školy. „*Nebyla by bývala nejkrásnějším pomníkem umučených lidických dětí právě škola? Škola pro živé děti, pro potomky těch, kteří zaplatili daň nejceňnější ... Ti mrtví tam dole u dřevěného kříže mlčí jen zdánlivě!*“, napsal starosta Lidic Pavel Müller v roce 1991.⁹⁷

Zlom nastal až v roce 2001, kdy zřídilo MK příspěvkovou organizaci *Památník Lidice*, čímž byl obnoven zájem státu o památník jako takový a v důsledku toho vzrostla péče o historické a přírodní památky v jeho areálu i samotný zájem veřejnosti. Došlo k odstranění konstrukce plánované stavby z 80. let a v roce 2003 k obnovení sadu, tentokrát pod názvem *Růžový*. K památníku byla přidružena i budova galerie, která musela být nejprve odkoupena, protože v 90. letech byla krátce v soukromém držení, a následně zrekonstruována, čímž se do Lidic mohla navrátit bohatá umělecká sbírka a každoroční *Mezinárodní dětská výstava*. O rok později byla otevřena *Alej dr. Strosse*, která spojuje gloriety s hlavní dopravní komunikací z Makotřas. Proběhla také

⁹⁴Tamtéž, *Dopis ze S KNV ministru kultury* z 10.4.1991.

⁹⁵SOkA Kladno, fond MNV, i.č. 184, kart. 42, *Prohlášení KoS OF Lidice k jednání o Památníku Lidice* z 6.3.1990.

⁹⁶NA, NAD. 995, fond MK ČSR/ČR, kart. 56, sig. 30d Lidice, *Podklad pro vyjádření MK ČR k žádosti obce o převedení rozestavěné novostavby v areálu NKP Lidice*.

⁹⁷*Kladenské noviny*, č. 1/1991.

rekonstrukce prostoru *Pod tribunou*, tedy bývalé hovorny, na vzdělávací středisko a síně *In Memoriam*. Od roku 2006 je ve zrekonstruovaném muzeu umístěna historická expozice s názvem „*A nevinní byli vinni...*“, jejíž historický scénář vypracoval plk. PhDr. Eduard Stehlík, toho času zástupce ředitele Vojenského historického ústavu (dále VHÚ). Odborné zaměření tvůrce výstavy se odrazilo i v jejím provedení, v němž došlo ke zdůraznění propojení samotného atentátu a zničení obce, a to spíše na úkor poválečné obnovy Lidic a následného politického využití lidického „příběhu“. Až před dvěma lety byla expozice rozšířena o výstavu na téma výstavby nových Lidic s odpovídajícím umístěním přímo v jednom z lidických domů. Výstava se tak doplnila o do té doby spíše opomíjený poválečný význam obce v komunistickém Československu a přinesla neméně důležitou a pro návštěvníky pravděpodobně méně známou dějovou linku ve vyprávění o historii Lidic.⁹⁸

Lidice se staly místem paměti, které k sobě váže hned dvě historické události. První je samotné vyhlazení obce nacistickými okupanty, na které nikdy nemohlo být vzpomínáno zcela samostatně, protože se už bezprostředně po válce začal budovat druhý lidický příběh, ten komunistický. Dalo by se dokonce říci, že i nově zbudovaná vesnice se svými rodinnými domky a občany byla a je „živým“ památkem socialistického budování a samotné politiky paměti bývalého režimu, který si tak vědomě vytvářel vlastní odkaz. O to paradoxněji působí, že ačkoliv komunistické vedení tomuto místu přikládalo zvláštní důležitost a využívalo k jeho správě specifické nástroje a nařízení, samotné přípravy a výstavba trvaly velmi dlouho a neobešly se bez komplikací. Žalostný stav provizorního muzea a dlouho rozestavěného památníku vypovídá spíše o opaku, který se všichni zúčastnění pokoušeli „zmírnit“ před každoročními červnovými poutěmi. Nově vystavěný památník a decentní úprava pietního území s několika sochařskými díly posloužily uspokojivě svému účelu jen krátce, protože po otevření v 60. letech už byly na programu následující dekády úvahy o jeho přestavbě. Nejasné plány, nedostatek financí a přehnané představy vedly ke vzniku prodělečného a zpožděného projektu, který by mohl být plně využit pouze v jednom dni v roce. Stavba nestihla být dostavěna před rokem 1989 a v 90. letech už původní předimenzovaný plán nemohl naplnit požadavky jakéhokoliv praktického

⁹⁸*Památník a pietní území*. Dostupné z: <http://www.lidice-memorial.cz/pamatnik/pamatnik-a-pietni-uzemi/> [cit. 2019-4-10].

a hospodárneho využití v malé stredočeskej obci. Řešení v novém tisíciletí přineslo návrat do stavu z 60. let. Rekonstrukce znamenala úpravu a především udržitelný provoz památníku a pietního místa, které se sice nemůže pyšnit velkými a moderními prostory, ale důstojnou upomínkou na lidickou tragédii určitě ano. Lidice zažily bezprostředně po svém zničení obrovskou vlnu zájmu, která už nikdy nebyla tak velká, což je dáno i přirozenou obměnou generací a odchodem pamětníků. Po válce byl tento zájem celospolečenský, dokonce mezinárodní, zatímco během normalizace už potřeboval další impuls ke svému oživení. Úpadek a stav z 90. let pak dokazuje všeobecný nezájem o vše, co bylo s minulým režimem po desítky let intenzivně spojováno. Z tohoto upozadění se Lidice dostaly zpět do pomyslného středu, kdy mají své pevné místo v české paměti, ať už jako upomínka nacistického teroru nebo komunistického budování a propagandy. Pro obyvatele vesnice, jejich potomky a také pro politiky jsou nadále symbolem, který je hoden důstojné piety.

3.2. PAMÁTNÍK LEŽÁKY

Ležáky ve východních Čechách potkal 24. června 1942 podobný osud jako o dva týdny dříve stredočeské Lidice. Osada na Chrudimsku se skládala z několika málo domů a její mužští obyvatelé se živili převážně prací v nedalekých žulových lomech. Nejvýznamnější budovou osady byl mlýn rodiny Jindřicha Švandy, který nesl jméno Ležák, stejně jako přilehlý rybník a potok. Ležáky nebyly samostatnou obcí a spadaly pod dva sousední celky, Miřetice a Louku. Do života několika desítek lidí zasáhl britský výsadek československých vojáků. Skupina *Silver A* měla za úkol podpořit odboj, pomáhat nově vysazeným parašutistům a udržovat spojení s velitelstvím na Britských ostrovech. I proto byl členem skupiny radiotelegrafista Jiří Potůček, dalšími členy byli Alfréd Bartoš a Josef Valčík. Do pomoci parašutistům se zapojila celá řada československých občanů, mezi nimi i ti z osady Ležáky. Výsadbáři operovali na Pardubicku, z vysílačky Libuše vysílali v lomu nedaleko Ležáků a následně i v ležáckém mlýně. Po atentátu na zastupujícího říšského protektora, vyhlášení výjimečném stavu, vlně poprav a teroru byla nacisty vypálena obec Lidice a to navzdory tomu, že se do odboje nezapojila. Členové výsadku *Anthropoid*, kteří provedli atentát na Reinharda Heydricha, spolupracovali se skupinou Silver A. Obě skupiny parašutistů navíc přiletěli do Protektorátu stejným letadlem. Člen výsadku *Out Distance*, Karel

Čurda, udal 16. června 1942 své kolegy. Dalšího dne přišlo do Ležáků varování, po kterém se vydal telegrafista i s vysílačkou na útěk. Jiří Potůček byl dopaden až 2. července, kdy byl zastřelen ve spánku četníkem v lesích na Pardubicku. Josef Valčík se ukrýval s parašutisty operace Anthropoid v Praze a 18. června po několikahodinovém boji spolu s nimi zahynul v pravoslavném kostele sv. Cyrila a Metoděje v Resslově ulici. Alfréd Bartoš byl po prozrazení pronásledován, pokusil se o sebevraždu a na následky těchto zranění zemřel 22. června v Pardubicích. Řada dalších spolupracovníků byla uvězněna nebo si sáhla na život. Za přímé zapojení do odboje se rozhodli okupanti potrestat i obyvatele malé osady. Podobně jako v Lidicích postupovali velmi systematicky, osadu obklíčili a shromáždili všechny obyvatele včetně těch, kteří se momentálně nenacházeli přímo v Ležákách. 34 ležáckých obyvatel starších 15 let bylo zastřeleno v pardubickém Zámečku, dalších sedm zavražděno během následujících dnů a 11 dětí transportováno do vyhlazovacího tábora Chelmno. Jediné osoby, které přežily nacistické řádění, byly dvě sestry Štulíkovy určené k poněmčení. Po válce se vrátily zpět do Československa a vyrůstaly se svými příbuznými v nedaleké vesnici Včelákov. Podobně jako v Lidicích byly z místních domů ukradeny cennosti, osada vypálena, její povrch upraven a rybník Ležák zasypan, aby už nic nepřipomínalo oběti, které se zapojily do československého odboje.⁹⁹

3.2.1. PŘÍPRAVY A REALIZACE VÝSTAVBY PAMÁTNÍKU

I ležácká tragédie vzbudila ohlas v zahraničí, ovšem o poznání menší než dříve zničené Lidice. Ačkoliv byl postup nacistů v případě Ležáků drastičtější, celkový počet obětí byl menší a především tato východočeská osada byla „až druhá v pořadí“. Po Ležákách se nepojmenovaly desítky vesnic po celém světě. První oficiální vzpomínka ležáckých obětí¹⁰⁰ se uskutečnila už 24. června 1945. Zúčastnili se jí tehdejší politické špičky, např. ministr průmyslu Bohumil Laušman.¹⁰¹ Na této pietní akci přednesl projev

⁹⁹Podrobněji k osudu Ležáků v kontextu odboje: KYNCL, Vojtěch, PADEVĚT, Jiří, CHVOJKOVÁ Kamila, ŠMEJKAL, Pavel a VONDRKA, Adolf. *Ležáky a odboj ve východních Čechách*. Praha: Academia, 2016.

¹⁰⁰I ležáckých pietních slavností se v následujících letech účastnili nejvyšší političtí představitelé a doprovázel je speciální program. Organizátorem byla *Společnost pro obnovu Lidic*, později se podíleli *Okresní osvětová rada v Chrudimi*, *Svaz protifašistických bojovníků* či *Výbor obránců míru*. Viz. SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 179, kart. 29, 10. výročí zničení Lidic.

¹⁰¹ŠÍMA, Ladislav, ed. *Vzpomínáme: památník mrtvým z Ležáků*. Miřetice: Akční výbor Ležáky, 1946.

také ministr vnitra Václav Nosek, který se vyjádřil k případné obnově osady. „*Vláda republiky ve své schůzi, konané 19. června 1945, se usnesla, že bude-li to vůle obyvatel, poskytne veškeré prostředky, aby osada Ležáky byla znovu vybudována, anebo aby na jejím místě byl postaven vhodný, obecně prospěšný ústav nebo jiné zařízení, připomínající na věčné časy oběť, kterou přinesli hrdinové z Ležáků*“.¹⁰² Jelikož jedinými přeživšími byly sestry Štulíkovy, k obnově osady nedošlo. Po válce stálo v místě zničených domů několik menších provizorních pomníků a nad nimi se tyčil kříž na vrchu Zárubka.¹⁰³ Součástí pietního území, vyhlášeného už v roce 1945,¹⁰⁴ byl i žulový pomník.¹⁰⁵

Vyhlazení Ležáků bylo často zmiňováno v souvislostech lidické tragédie. „*Lidice a Ležáky – tato dvě jména byla a jsou vyslovována jedním dechem. A také k sobě patří, protože strašlivý zločin, spáchaný nacisty v malé osadě Ležákách ... byl vlastně pokračováním a v nejednom směru vyvrcholením zločinu lidického*“.¹⁰⁶ A tak připadla péče o „Ležáky“ již zmíněné Společnosti pro obnovu Lidic a Ležáků, která vznikla v roce 1946, a měla za úkol poskytnout domov obyvatelům, kteří se vrátí domů, a uctít památku obětí.¹⁰⁷ Mezi členy Společnosti tudíž patřily i osoby zastupující zájmy „Ležáků“, a to předseda ONV v Chrudimi a zástupce pozůstalých.¹⁰⁸ Přestože byla hlavními úkoly pověřena Společnost, nemalou úlohu zastával *Akční výbor Ležáky* v obci Miřetice. To bylo způsobeno i větší vzdáleností mezi Ležáky a Prahou, kde Společnost sídlila. Výbor vznikl už 6. července 1945 usnesením MNV Miřetice a MNV Louka a měl vytyčené podobné cíle jako Společnost, tedy uctít památku obětí a pečovat o děti, které by se mohly vrátit do Československa.¹⁰⁹ Mezi jeho členy patřili zástupci dvou

¹⁰²Tamtéž.

¹⁰³DOSTÁL, Jaroslav. *Ležáky, Lidice, Ploština*. Praha: Knihkupectví klubu československých turistů, 1946.

¹⁰⁴SOKA Chrudim, fond RM Chrudim, kart. 126N, *Ležáky – dořešení majetkových vztahů z 17.1.1984*.

¹⁰⁵ŠÍMA, Ladislav. *Ležáky: zastavení křížové cesty českého národa*. Praha: Společnost pro obnovu Lidic, 1947.

¹⁰⁶ŠÍMA, Ladislav, ed. *Vzpomínáme: památník mrtvým z Ležáků*. Miřetice: Akční výbor Ležáky, 1946.

¹⁰⁷SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 81, kart. 19, „*Společnost pro obnovu Lidic*“ *se sídlem v Praze. Ustavení – dopis „Lidice Memorial Committee“ v New Yorku z 28.1.1947*.

¹⁰⁸Tamtéž.

¹⁰⁹ŠÍMA, Ladislav. *Ležáky: zastavení křížové cesty českého národa*. Praha: Společnost pro obnovu Lidic, 1947.

zmíněných MNV a ONV Chrudim.¹¹⁰ Čestným předsedou se stal ministr průmyslu Bohumil Laušman, který pocházel z Chrudimska.¹¹¹ Postupně se stal Akční výbor orgánem spolupracující se Společností a jeho finanční prostředky byly převedeny na účet Společnosti.¹¹² Ta se rozhodla postavit dům ve Včelákově sestřím Šťulíkovým a finančně je a jejich pěstouna podpořit.¹¹³ Veřejnost se mohla, podobně jako u Jiříkovského sochy „*Lidice budou žít*“, zapojit koupí plakety „*Ležáky*“. Na základě soutěže byl Společností vybrán návrh malířů Arnošta Paderlíka a Jana Kavana.¹¹⁴

Stále se ale projednávaly další varianty uctění památky ležáckých obětí tak, jak je naznačil ve svém projevu ministr Nosek, a to postavením „*živého památníku*“. Šlo o myšlenku postavení újezdni střední školy v Miřeticích, která byla provizorně umístěna do nedaleké obecní školy ve Včelákově. Myšlenku výstavby školy jako „*živého*“ fungujícího památníku podporovaly především místní orgány.¹¹⁵ Vznikl také památník obětem II. světové války věnovaný ležáckým dětem ve Včelákově a památník na území bývalého popraviště v pardubickém Zámečku.

Nejpropracovanější návrh na úpravu pietního území přímo v Ležákách vytvořil už v letech 1946 a 1947 architekt Ladislav Žák, který pracoval původně z pověření ZNV v Praze.¹¹⁶ Jeho projekt spočíval v zasazení několika typů pomníků do území zaniklé osady. Šlo o pomníky věnované ležáckým rodinám, tzv. hrobodomy, pomníky pro jednotlivce a pomník u místa, kde stával ležácký mlýn. Pomníky pojil motiv „*vzdušného*“ kříže. Dominantu pietního území tvořil 22 metrů vysoký památník s kaplí, sarkofágem a oltářem na vrchu Zárubce. Součástí návrhu byla také slavnostní tribuna, sousoší ležáckých obětí, parkoviště, hostinec, úprava západního a východního vstupu do pietního území, pěších cest, dopravní komunikace, terénu, vegetace, zřízení kamenných ukazatelů a obnova rybníka. Žák počítal s výkupem ležáckého lomu, zastavením stále

¹¹⁰ONV v Chrudimi se už v květnu 1945 podílel na akci pro znovuvybudování Ležáků. Viz. SOkA Chrudim, fond ONV Chrudim, i.č. 994, ukl.č. 481, *Dopis O. Kokešovi* z 1.6.1945.

¹¹¹SOkA Kladno, fond SPOL, i.č. 228, kart. 39, *Akční výbor Ležáky* z 20.11.1946.

¹¹²SOkA Chrudim, fond ONV Chrudim, i.č. 994, ukl.č. 481, *Akční výbor Ležáky: převzetí jmění* z 5.8.1947.

¹¹³SOkA Kladno, fond SPOL, i.č. 228, kart. 39, *ZNV v Praze* z července 1948.

¹¹⁴SOkA Kladno, fond SPOL, i.č. 111, kart. 20, *Dopis F. Knora* z 26.5.1948.

¹¹⁵SOkA Chrudim, fond ONV Chrudim, i.č. 994, ukl.č. 481, *Ležáky musí – budou žít!* z 28.8.1948.

¹¹⁶Tamtéž, *Výstavba Ležáků* z 19.9.1946.

probíhající těžby¹¹⁷ a výkupem pozemků zasahujících do pietního území.¹¹⁸

Základní kámen k vybudování kaple byl položen během pietního shromáždění 22. června 1947 a součástí programu byl i jeho slavnostní poklep.¹¹⁹ Svůj návrh Žák společně se Svazem československých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny daroval v roce 1947 Společnosti.¹²⁰ V tomto roce začaly být budovány pomníky v místě původních ležáckých obydlí. Hrobodomů bylo devět, dalších šest pomníků bylo věnováno jednotlivcům, kteří se aktivně zapojili do odboje, ale nepocházeli z Ležáků.¹²¹ O poznání složitější bylo vybudování hlavního památníku-kaple. Velké problémy způsobovaly kameny na její výstavbu, které měly být vytesané ve specifickém tvaru a jejich výroba by byla nákladná a složitá.¹²² Památník s kaplí a oltářem navíc nebyl ideální formou uctění ve vypjatých podmínkách 50. let a tehdejšího komplikovaného postavení církve a víry vůbec a nakonec se od výstavby kaple upustilo. Taktéž nedošlo ke zhotovení Žákem navrhované výzdobě pietního území, tedy sousoší deseti postav od Karla Dvořáka a soch dvou přeživších děvčat od Marty Jiráskové určených k vnitřní výzdobě kaple.¹²³

Stavební práce probíhaly velmi pomalu, až se na počátku 50. let prakticky zastavily. Navíc, jak už bylo naznačeno u výstavby lidického památníku, jediným uspíšením výstavby bylo i zde pořádání pietních akcí. Ležáky se potýkaly s nedostatkem materiálu i pozornosti ze strany vedení Společnosti, jejíž dominantní pole působnosti tvořily Lidice. To reflektovala i výstava *Východní Čechy republice* v Pardubicích v roce 1948, která se mj. věnovala i Ležákům. Jedním z cílů výstavy bylo přímo poukázat na „*nezájem povolaných kruhů o úpravu památného místa*

¹¹⁷Činnost byla zastavena v roce 1955. Jednalo se i o dalším využití jednotlivých staveb, které k lomu náležely. Viz. SOkA Chrudim, fond ONV Chrudim, i.č. 4083, ukl.č. 1697, *Výměr* z 5.4.1955.

¹¹⁸SOkA Kladno, fond SPOL, i.č. 228, kart. 39, *Osvobozeno od daně z obohacení a od poplatků*.

¹¹⁹SOkA Kladno, fond SPOL, i.č. 82, kart. 19, *Národní pout' s kladením základního kamene v Ležákách*.

¹²⁰SOkA Kladno, fond SPOL, i.č. 228, kart. 39, *Osvobozeno od daně z obohacení a od poplatků*.

¹²¹Památkový katalog NPÚ. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/?element=12786934&sequence=1&mode=fulltext&keywords=ležáky&order=relevance%3Adesc&action=element&presenter=ElementsResults> [cit. 2019-5-4].

¹²²SOkA Kladno, fond SPOL, i.č. 228, kart. 39, *Dopis Společnosti* z 6.7.1948.

¹²³Tamtéž, *Dopis L. Žáka Společnosti* z 14.12.1948.

Ležáků“.¹²⁴¹²⁵ Problémy s výstavbou a oslabování vlivu Společnosti zapříčinily převedení prací do správy krajských úřadů, v tomto případě tedy Východočeského KNV. Investorem v následujících letech byl ONV v Chrudimi, jehož Odbor kultury vedl chod a budování památníku.

Po únorových událostech roku 1948 došlo rovněž k posunu ve vyprávění ležáckého „příběhu“. I ten se stal vhodným materiálem k propagandistickému využití, k dehonestaci západního odboje a k interpretaci ležácké a lidické tragédie v rovině třídního a stranického boje. „...*je dobře připomenout, že provokační atentát, zosnovaný zahraničním odbojem v Anglii, se hodil fašistům, aby obrátili veškeré běsnění proti komunistům*“.¹²⁶ To vedlo k zahrnutí této historické události do tehdejších politicko-vojenských souvislostí, např. korejské války a přirovnání Ležáků a Lidic k bombardovaným korejským vesnicím.¹²⁷

Další etapa výstavby do roku 1961 byla sice ještě v režii Ladislava Žáka, ovšem značně odlišná od původního návrhu. Do počátku 60. let došlo k realizaci žulového jehlanu v ležácké kotlině, obnovení rybníka a byla rozestavěna tribuna, kterou ale následně využívali návštěvníci jako ochoz.¹²⁸ V roce 1959 se sice v dobovém tisku hovořilo o výstavbě pamětní síně v kotlině a důstojné hrobky na vrchu Zárubka,¹²⁹ ten ale nadále zdobil pouze kříž. Památník byl v neúplné podobě slavnostně otevřen během výročí v roce 1967. Tvořily jej již zmíněné „hrobodomy“ umístěné ve středu původních obydlí, která byla vyznačena žulovou zídou. Důležitou roli hrál soulad celého pietního území s okolní krajinou. Blíže do středu areálu byly přesunuty i pomníky věnované jednotlivcům.¹³⁰ Stavbu už ale neřídil v roce 1962 Ladislav Žák, ale *Krajský projektový úřad* v Pardubicích a od roku 1966 *Stavoprojekt*. Zejména v období působení Krajského projektového úřadu byly prováděny úpravy pietního území bez hlubší koncepce.¹³¹

¹²⁴Tamtéž, *Dopis MNV v Chrudimi Společnosti* z 14.4.1948.

¹²⁵Ve Vlastivědném museu v Chrudimi vzniklo oddělení týkající se Ležáků v roce 1948. Viz. SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 111, kart. 20, *Dopis MNV v Chrudimi Společnosti pro obnovu Lidic* z 16.7.1948.

¹²⁶VOLF, Milouš. *Ležáky*. Praha: Mír, 1953.

¹²⁷Tamtéž.

¹²⁸SOKA Chrudim, fond RM Chrudim, kart. 126N, *Průvodní zpráva ke studii pietního území*.

¹²⁹SOKA Kladno, fond SPOL, i.č. 488-494, kart. 119, *Výštržkový archiv*.

¹³⁰SCHILDBERGER, František. *Ležáky 24. června 1942*. Hradec Králové: Kruh, 1982.

¹³¹SOKA Chrudim, fond RM Chrudim, kart. 126N, *Průvodní zpráva ke studii pietního území*.

Architekti Stavoprojektu v čele s Lubomírem Drimlem následně pracovali na dokončení budovy muzea a restaurace, řešili výstavbu nové tribuny a vstupy do pietního území, stejně jako „nekonečné“ problémy s vegetací a její úpravou. Výstavba nového projektu probíhala od roku 1967.¹³² Tím, že došlo k narušení původního, ale z části už zpracovaného návrhu, a následným nepromyšleným úpravám pietního území, stala se otázka zeleně a kompozice celého údolí těžko řešitelným problémem po celou dobu fungování památníku. S novou ne příliš zdařilou budovou restaurace nebylo vedení památníku spokojeno a už jen několik let po její výstavbě řešilo možnost jejího „zakrytí“ porostem.¹³³ Budova muzea byla otevřena až v roce 1971 a její výstavba byla opožděna kvůli nedostatku pracovních sil.¹³⁴ Přinesla existenci pietního a výstavního sálu, i když výstavní funkce byla spíše symbolická. Informace návštěvníkům totiž poskytovala pouze magnetofonová nahrávka.¹³⁵ Součástí pietní síně byla symbolická urna.¹³⁶ Pietní území Ležáky bylo v roce 1978 a opětovně v roce 1999 prohlášeno za národní kulturní památku.¹³⁷

Stav pietního území se nezměnil do 80. let, kdy byla pracovníkům památníku vytýkána nedostatečná péče o areál. I zde fungovala výroční shromáždění jako motivace k částečné nápravě. *„Bylo zjištěno, že jste po zimním období památník dosud neupravili. Žádám Vás proto, abyste před mírovou manifestací v Ležákách, která se uskuteční 23.6.1984, věnovali patřičnou pozornost Vám svěřeného objektu“*.¹³⁸ V bezprostředním okolí restaurace se dokonce nacházela „divoká“ skládka odpadu a v ochranném pásmu se pásli dobytek.¹³⁹ Péči o pietní areál měly v této době rozdělenou patronátní podniky z okolí, které vysílaly na příslušné práce brigádníky, ovšem většinou

¹³²SOKA Chrudim, fond ONV Chrudim, kart. 443, *Zpráva o výsledku prověrky* z 5.2.1970.

¹³³SOKA Chrudim, fond RM Chrudim, kart. 126N, *Technická zpráva* ze srpna 1989.

¹³⁴SOKA Chrudim, fond ONV Chrudim, kart. 443, *Zápis z kontrolního dne* z 25.9.1970.

¹³⁵SOKA Chrudim, fond RM Chrudim, kart. 126N, *Dotaz na Okresní muzeum v Chrudimi* z 16.10.1985.

¹³⁶Tamtéž, *Urna Ležáky – restaurace* z 26.3.1981.

¹³⁷Památkový katalog NPÚ. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/?legalState=84123&mode=fulltext&keywords=ležáky&order=relevance%3Adesc&action=legalState&presenter=LegalStatesResults> [cit. 2019-5-4].

¹³⁸SOKA Chrudim, fond RM Chrudim, kart. 126N, *Údržba památníků v Ležákách* z 28.4.1984.

¹³⁹Tamtéž, *Pochůzka po areálu NKP Ležáky* z 13.4.1983.

jen před vzpomínkovými slavnostmi.¹⁴⁰

V 70. letech vzniklo několik další projektů na úpravu památníku a pietního území. V té z roku 1978 řešil Stavoprojekt zejména výstavbu nové tribuny a úpravy venkovního areálu, sedadel u amfiteátru, rozšíření skladiště, zvýšení počtu lávek přes potok Ležák, bezpečnostní ohrazení lomu,¹⁴¹ zlacení nápisů,¹⁴² úpravu přístupových cest, zasazení nových porostů apod. Nemałym problémem bylo odvodnění pietního území. Hlavním zdrojem nadměrné vlhkosti byl příval vody z nedalekého silničního příkopu. Řešila se kompletní rekultivace, tedy odvedení vody potokem Ležák, navezení zeminy a zarovnání terénu, podchycení vývěřů u svahu či odvodnění vsakovací šachtou.¹⁴³ Ze stavebních oprav to byla především oprava střešního pláště kvůli zatékání do objektu.¹⁴⁴

Od 2. ledna 1980 spravovalo ležácký památník *Okresní muzeum Chrudim*, zbývající areál ale zůstal ve správě ONV.¹⁴⁵ V této době zapříčinilo potřebu úprav památníku zamýšlené umístění mozaiky malíře Vladimíra Sychry „*Utrpení obyvatel Ležáků*“. To bylo původně plánováno už na rok 1982,¹⁴⁶ přesto se ještě na konci 80. let jednalo o její umístění. Důvodem byla složitá manipulace s materiály z Národní galerie a nedostačující kapacita řemeslné dílny, která měla mozaiku vyrobit.¹⁴⁷ Do těchto jednání se na žádost o pomoc ONV v Chrudimi¹⁴⁸ zapojilo Ministerstvo kultury a osobně i ministr Milan Klusák. Projekt umístění mozaiky vypracoval architekt Lubomír Driml¹⁴⁹ a v roce 1990 bylo dílo umístěno v prostorách budovy památníku.¹⁵⁰

Specifikem ležáckého památníku je po celou dobu jeho existence otázka vlastníků pozemků, na kterých se nachází pietní území. To totiž zasahovalo do

¹⁴⁰SOKA Chrudim, fond ONV Chrudim, i.č. 4083, ukl.č. 1697, *Péče po celý rok!*

¹⁴¹Tamtéž, *Průvodní zpráva ke studii pietního území*.

¹⁴²NA, NAD 995, fond MK ČSR/ČR, kart. 372, sig. 30 Ležáky, *Dopis ONV v Chrudimi* z 13.6.1978.

¹⁴³SOKA Chrudim, fond RM Chrudim, kart. 126N, *Odvodnění pozemku v NKP Ležáky*.

¹⁴⁴Tamtéž, *Muzeum Ležáky – střešní plášť*.

¹⁴⁵Tamtéž, *Vytvoření komise pro areál* z 14.8.1981.

¹⁴⁶SOKA Chrudim, fond ONV Chrudim, i.č. 4083, ukl.č. 1697, *Ležáky, „Betlém“ Hlinsko* z 11.1.1982.

¹⁴⁷NA, NAD 995, fond MK ČSR/ČR, kart. 372, sig. 30 Ležáky.

¹⁴⁸Tamtéž, *Žádost o pomoc* z 6.10.1987.

¹⁴⁹SOKA Chrudim, fond ONV Chrudim, i.č. 4083, ukl.č. 1697, *Zápis z projednání návrhu umístění mozaiky* z 10.4.1987.

¹⁵⁰SOKA Chrudim, fond ONV Chrudim, kart. 443, *Zápis z kolaudačního řízení stavební akce*.

196 parcel různých vlastníků či jejich dědiců, kteří nebyli, vzhledem k historickým okolnostem, snadno dohledatelní. Okresní muzeum v Chrudimi muselo ještě v 80. letech zajistit výzkum geodetů týkající se katastru a řešit případné vyrovnání s dědici majitelů parcel.¹⁵¹ Problém různých majitelů pozemků, na kterých se rozkládá pietní území, přetrvává dodnes a Památník Lidice postupně usiluje o jejich odkup.¹⁵²

3.2.2. PAMÁTNÍK PO ROCE 1989

První pietní akce v 90. letech organizovala *Společnost pro zachování památky Ležáků*. Součástí piety se staly mše, projevy církevních představitelů a návštěvy všech „polistopadových“ prezidentů. V roce 1992 navštívil Ležáky Václav Havel, ale během upomínkové slavnosti neprošel projev. To učinil až roku 2005 Václav Klaus¹⁵³ a před pěti lety Miloš Zeman. Po 90. léta zůstal areál bez výraznějších změn, i když existovaly plány na jeho přeměnu. Ty se týkaly nejen budovy památníku, ale zejména restaurace, která narušovala ráz okolního pietního území. Žulové pomníky a jejich nápisy se v novém tisíciletí dočkaly opravy díky práci poslance Miloslava Kučery, který zajistil potřebné finance.¹⁵⁴

Správu pietního území vykonávala obec Miřetice až do roku 2008, kdy se stal Památník Ležáky součástí již zmiňovaného Památníku Lidice, příspěvkové organizace MK.¹⁵⁵ Záhy došlo k rekonstrukci památníku a otevření nové expozice *Ležáky, osada, která nemlčela...*, jejímž kurátorem byl Vojtěch Kyncl, který se dlouhodobě věnuje období nacistické perzekuce v Protektorátu. Výstava mapuje osud Ležáků i výsadkové skupiny Silver A. Zároveň byl už v roce 2008 otevřen prostor *Minigalerie* určený pro krátkodobější výstavy a o tři roky později se stala součástí památníku i naučná stezka s informačními panely. Památník je v současnosti dějištěm mnoha kulturních událostí, z nichž některé mají dlouhodobou tradici. Patří mezi ně např. běžecké závody, divadelní

¹⁵¹SOKA Chrudim, fond RM Chrudim, kart. 126N, *Ležáky – dořešení majetkoprávních vztahů* z 17.1.1984.

¹⁵²*Odkup pozemků v Ležákách*. Dostupné z: <http://www.lidice-memorial.cz/pamatnik/stalo-se/> [cit. 2019-5-6].

¹⁵³DOLEŽALOVÁ, Jarmila. *Křížovatky času – Ležáky v datech*. Včelákov: Jarmila Doležalová, 2007, s.116-118.

¹⁵⁴*Vlastivědné listy Pardubického kraje*, č. 2/2007.

¹⁵⁵*Zřizovací listina Památníku Lidice*. Dostupné z: <https://www.mkcr.cz/pamatnik-lidice-600.html?searchString=památ%20ležáky> [cit. 2019-5-6].

představení *Ležácké podvečery* nebo *Oheň (bez)naděje*, kdy symbolický oheň „kopíruje“ poslední cestu ležáckých dětí do polského Chelmna.¹⁵⁶

Ležáky, stejně jako sama událost jejich vyhlazení, částečně „trpěly“ ve stínu slavnějších Lidic. Tím, že byly obě události kladeny do historických souvislostí, dominoval vždy výklad „Lidice... a Ležáky“. Ačkoliv byl propracovaný návrh architekta Ladislava Žáka na úpravu pietního území vytvořen poměrně brzy, jeho vyhotovení bylo čím dál více zpomalováno. Společnost pro obnovu Lidic kladla důraz zejména na výstavbu domů pro navrátilší se lidické ženy. Z Ležáků se naopak nevrátil nikdo až na sestry Štulíkovy, a to celý proces také do určité míry ovlivnilo. Tím, že Žákův návrh nebyl nikdy kompletně dokončen, správci pietního území a památníku prakticky nikdy nebyli spokojeni s jeho podobou. I proto je celý vývoj pietního území poznamenán neustálými plány na rekonstrukce a úpravy. Většina těchto plánovaných změn se později nesla v duchu „návratu“ k Žákově návrhu, přesto se přikročilo ke krokům pro pietní území spíše „rušivým“. Zejména výstavba restaurace nepřinesla mnoho úspěchu, ale naopak starostí a samotná budova muzea nesplňovala svůj základní účel. To se podařilo napravit až před několika málo lety se vznikem nové výstavy pod vedením Památníku Lidice. „Ležáky“ zažily vlnu zájmu po roce 1945 a během pietních shromáždění. V komunistické propagandě pak zobrazovaly „jedinečný doklad“ k odsouzení londýnského odboje. Ačkoliv byla samotná budova památníku postavena až v roce 1971, pietní území bylo a je dodnes „živým“ místem, stejně jako vzpomínka na odboj v Pardubickém regionu. To dokládá počet dalších pomníků spojených s ležáckou tragédií, které vznikaly z místní iniciativy, stejně jako návštěvy politiků a řada upomínkových akcí, která se dodnes v Ležákách pořádá.

3.3. PAMÁTNÍK TEREZÍN

Terezín je město s poměrně krátkým, ale nesmírně dynamickým vývojem. Bylo postaveno jako obranná pevnost mezi lety 1780 a 1790, tedy po období prusko-rakouských válek. I přes detailně propracovaný systém bastionů, příkopů a využití řeky Ohře nikdy nenaplnila pevnost svůj původní účel a v následujících letech sloužila jako vězení. Město bylo tedy už od počátku své existence úzce provázáno se specifickým

¹⁵⁶Dostupné z: <http://www.lezaky-memorial.cz/pamatnik/stalo-se/> [cit. 2019-5-6].

vojenským nebo vězeňským využitím a velkou část jeho obyvatel tvořili vojáci a jejich rodiny. Tragická etapa vývoje Terezína sahá do vzniku Protektorátu Čechy a Morava. Opevněné město fungovalo během nacistické okupace jako *židovské ghetto* na levém a jako *věznice gestapa* na pravém břehu Ohře. Židé z Protektorátu začali být shromažďováni a transportováni do Terezína od listopadu 1941. Vlaky odjížděly z Prahy-Bubně¹⁵⁷ do Bohušovic nad Ohří, odkud museli vězni pokračovat v cestě pěšky. Až v následujících letech bylo postaveno železniční spojení přímo do Terezína. Podobně jako v jiných ghettech na Němci ovládaném území tady fungovala vedle SS velení i židovská samospráva, ovšem s velmi omezenou působností. Do určité míry byl povolen kulturní život a některé děti byly vyučovány. Židovské rodiny mohly žít nejprve spolu, s nedostačující kapacitou ghetta se ale musely rozdělit. S tím byl spojen i nucený odchod zbylého nežidovského obyvatelstva z města, rozšíření ghetta a zahájení transportů do polských táborů, z nichž většina vedla do Osvětimi-Březinky. Účel Terezína se později proměnil ze sběrného tábora na *Ältersghetto*, tedy jakési „ghetto starších“. To bylo využito v roce 1944 i v nacistickém propagandistickém „dokumentu“ *Der Führer schenkt den Juden eine Stadt*, kde byl Terezín popisován jako klidné a idylické místo k životu. *Malá pevnost* fungovala jako věznice gestapa a místo poprav už od roku 1940. Bylo v ní zavražděno asi 35 000 vězňů, v samotném ghettu jich pak žilo během čtyř let více než 150 000. Část vězňů, kteří byli nuceni k těžké práci, pracovala v nedaleké továrně *Richard u Litoměřic*, kde se na úpatí vrchu Radobýl nacházely vápencové doly. V posledních měsících války byli do Terezína transportováni i Židé ze Slovenska, Maďarska nebo Polska. Špatné hygienické podmínky a přeplněnost tábora způsobily epidemii tyfu, v jejímž důsledku už na konci dubna opustily Terezín rodiny německých vojáků a následně i samotní vojáci. V prvních květnových dnech dorazili do Terezína pracovníci Mezinárodního červeného kříže a 8. května Rudá armáda. Po zažehnání epidemie fungovalo v Terezíně vězení pro kolaboranty a české Němce, kteří měli být brzy odsunuti.¹⁵⁸

¹⁵⁷To připomíná dílo Aleše Veselého *Brána nenávratna* v podobě vztyčené kolejnice v Bubnech. Vznikla také idea Památníku ticha v již nevyužívané nádražní budově.

¹⁵⁸Podrobněji k historii Terezína během druhé světové války: CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: V ráji, 2005.

3.3.1. VZNIK PAMÁTNÍKU NÁRODNÍHO UTRPENÍ

Po válce nastalo rozhodování o dalším osudu Terezína, resp. zda má být město obnoveno a jakého rozsahu bude připravovaný památník. Město Terezín bylo obnoveno 27. října 1945 stejným dekretem prezidenta republiky jako středočeské Lidice. I terezínské tryzny byly významnou celonárodní událostí, navštívily je důležité osobnosti veřejného života a tisíce návštěvníků. Byly postaveny provizorní tribuny, zavedena speciální doprava a publikovány brožury týkající se přímo pietních dnů. První pietní shromáždění se konalo v Terezíně 16. září 1945, kdy byly na Národním hřbitově před Malou pevností uloženy ostatky 601 mrtvých, jejichž těla byla exhumována na počátku září. Hroby s malými kříži a tabulkami doplňoval velký kříž jako hlavní dominanta Národního hřbitova. Byla tu symbolicky za všechny oběti pohřbena rakev s ostatky neznámého politického vězně. Této pietní akce, kterou pořádal MNV v Bohušovicích nad Ohří, se zúčastnili nejvyšší státní a církevní představitelé. Projev přednesl např. ministr zahraničí Jan Masaryk nebo předseda ZNV Ladislav Kopřiva. Na břehu Ohře, kde nacisté vhodili do řeky popel více než 20 000 obětí, byla odhalena pamětní deska. V listopadu téhož roku byla na Národním hřbitově umístěna rakev jako upomínka 54 obětí z litoměřické továrny Richard a v průběhu roku 1946 sem byly uloženy ostatky z hromadných hrobů z Lovosic, Litoměřic, Bohušovic a dalších částí terezínské pevnosti. 12. května 1946 se konala v Terezíně další smuteční slavnost *Kalvarie českého národa*, na které vystoupili ministr vnitra Václav Nosek nebo poslankyně Prozatímního národního shromáždění Milada Horáková, která zde byla za války vězněna. Piety se zúčastnila i jugoslávská delegace, jelikož byl uprostřed Národního hřbitova odhalen pomník věnovaný Gavrilu Principovi.¹⁵⁹¹⁶⁰

V červenci roku 1946 vznikl *Spolek pro udržování Národního hřbitova u Malé pevnosti v Terezíně* jako orgán, který měl pečovat o terezínské pietní území a připravovat organizaci pietních akcí. Mezi jeho členy patřili zástupci exhumační komise, pořadatelského sboru národních pohřbů, ministři i poslanci, členové ONV a MNV a příznivci z nejrůznějších zájmových spolků z Československa. V čele stál

¹⁵⁹DUBENSKÝ, F. K. *Kalvarie českého národa: Malá pevnost Terezín*. Bohušovice n. O.: Výbor pro smuteční oslavy, 1946.

¹⁶⁰Gavrilo Princip byl po atentátu na následníka rakousko-uherského trůnu Františka Ferdinanda d'Este a jeho manželku Žofii Chotkovou vězněn v Terezíně, kde v dubnu roku 1918 zemřel.

předseda ZNV Ladislav Kopřiva z KSČ a sám Spolek čítal více než 2 000 členů, v takovém rozsahu nemohlo být jeho fungování dlouhodobě smysluplné.¹⁶¹ Bylo tedy jen otázkou času, než se hřbitov a budoucí památník dostane do správy jiného úřadu.

Památník národního utrpení byl založen 7. května 1947 na základě usnesení vlády předešlého dne, kdy byl přijat návrh ministra vnitra Václava Noska o jeho zřízení. O podobě památníku rozhodla ideová soutěž, kterou vypsal ZNV. Ústředním pietním bodem Terezína se stal už po válce *Národní hřbitov* a *Malá pevnost*, která měla být zanechána v autentické podobě. Do areálu památníku byly dále zahrnuty židovský hřbitov s krematoriem a muzeum v Malé pevnosti.¹⁶² Za ideální byl zvolen návrh architekta Antonína Mináře na úpravu Národního hřbitova, který spočíval ve snižujícím se vstupu k hrobům, jejich definitivní jednotné úpravě a vydláždění části pietního území. U úpravy hrobů navrhl použití kříže, proti čemuž se ale ohradila *Židovská obec* a nakonec bylo od tohoto záměru upuštěno.¹⁶³ Muzeum bylo v Malé pevnosti otevřeno v roce 1949 pod názvem *Muzeum útisku českého a slovenského národa 1939-1945* pod odborným vedením VHÚ. Návrhy úprav muzea od architekta Ferdinanda Mázla prostupovaly celou Malou pevností s hlavní muzejní budovou v bývalých kasárnách strážního oddílu SS.¹⁶⁴ První expozici tvořily především zapůjčené exponáty od soukromých osob, musela být několikrát upravována a byla utvořena z netrvanlivých a lehce zničitelných materiálů.¹⁶⁵ Z názvu muzea i odborného zaměření jejich tvůrců lze vyvodit, že jen malá část prezentace památníku byla věnována židovskému ghettu, jeho obyvatelům a tedy osudu většiny obětí, které „prošly“ Terezínem. Po dobu těchto úprav, tedy v letech 1947-1949, byl památník v režii MV, které získalo Malou pevnost k dispozici od vojenské správy. Nespravovalo ale všechny objekty a pozemky památníku a to se odrazilo v jeho pomalejším a komplikovaném budování. Část byla stále v držení vojenské správy a dalších resortů a určité úkoly nadále zastával Spolek.¹⁶⁶

Po roce 1949 přešel památník do správy dalšího orgánu, Severočeského KNV, který

¹⁶¹*Terezín, kalvarie českého národa*. Litoměřice: Spolek pro udržování Národního hřbitova u Malé pevnosti v Terezíně, 1948.

¹⁶²Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 37, kart. 1, *Zpráva o situaci památníku* z 1.7.1960.

¹⁶³Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 31, kart. 4, *Zápis* z 12.10.1950.

¹⁶⁴Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 26, kart. 1, *Převedení správy z MV na KNV* z 26.10.1949.

¹⁶⁵Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 37, kart. 1, *Zpráva o situaci památníku* z 1.7.1960.

¹⁶⁶Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 26, kart. 1, *Převedení správy z MV na KNV* z 26.10.1949.

později přenesl „terezínský úkol“ na MNV.¹⁶⁷

V následujících letech se postupně památník dočkal několika spíše drobných změn, i když např. Svaz protifašistických bojovníků navrhoval přebudovat památník na Památník boje proti fašismu, který by „odpovídal současným politickým potřebám. V důsledku nebezpečí nové války a obnovy fašismu, militarismu a revanšismu v západním Německu je třeba vytvořit podmínky, aby Památník národního utrpení v Terezíně se stal důležitým prostředkem masově politické a výchovné práce“.¹⁶⁸ Trvajícím problémem byla nevyřešená otázka úpravy židovského hřbitova u krematoria a vůbec míra zastoupení židovského ghetta v historické expozici památníku. Spolek pro udržování Národního hřbitova navrhoval upravit židovský hřbitov jako sad se zahradnickou výzdobou, což zdůvodňoval „zachováním náboženských předpisů“.¹⁶⁹ Představy Židovské obce byly ale od představ spolku značně odlišné. Už v roce 1948 byl vztyčen u krematoria pomník zasazení památného javoru a roku 1955 byl hřbitov doplněn o pomník obětem ghetta. Z iniciativy Rady židovských obcí došlo také k úpravě pietního místa u řeky Ohře.¹⁷⁰ Odpovídající úprava židovského hřbitova, která by byla v souladu se zbývajícími částmi památníku, a prezentace historie bývalého ghetta ale stále chyběla. Na tuto situaci v pozdějších letech Rada židovských obcí upozorňovala.¹⁷¹ Na přelomu 50. a 60. let ještě proběhly změny ve venkovní květinové úpravě památníku, kdy se uskutečnilo několik celostátně mířených výzev *Růže pro Terezín*.

I Památník národního utrpení se stal po roce 1948 vhodným místem pro prezentaci tehdejší politické moci a jejího vymezování vůči předchozímu politickému zřízení. V informační brožuře z roku 1952 se mohli čtenáři dočíst, že v Terezíně „... uprostřed této cynické zabijácké společnosti žili i pomahači fašistů, zrádci nejhrubšího zrna ... cela, kde žil, přijímal návštěvy a trávil z esesácké kuchyně bývalý generální tajemník národních socialistů dr. Krajina. Jako takzvaný „sonderhäftling“

¹⁶⁷Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 35, kart. 1, *Usnesení vlády* z 5.12.1968.

¹⁶⁸NA, fond MŠK, kart. 1876, sig. 30, *Návrh ÚV SPB a MŠK na přebudování PNU v Terezíně*.

¹⁶⁹*Terezín, kalvarie českého národa*. Litoměřice: Spolek pro udržování Národního hřbitova u Malé pevnosti v Terezíně, 1948.

¹⁷⁰*Evidenční list NKP*. Dostupné z: https://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=982709 [cit. 2019-5-11].

¹⁷¹NA, fond MŠK, kart. 1876, sig. 30, *Návrh na označení některých památých míst v městě Terezín*.

*přijímal všechny výsady gestapáků a v krvavé ráně samotného srdce národa provozoval svou zrádčovskou politiku“.*¹⁷² Tou bylo myšleno navázání spojení nacistů s londýnským odbojem, který údajně dal nacistům souhlas k likvidaci uvězněných komunistů. V této několikrát vydané brožuře se dále dočítáme i o nepřátelském působení Mezinárodního červeného kříže a jeho roli v konfliktech zaviněných Spojenými státy - ideovými nástupci německého nacismu. Mezi ony konflikty patřila „zvěrstva v Koreji, v Africe, v Řecku, ve zfašizované Jugoslávii a všude tam, kde dnes agonie kapitalismu zařala své křečovitě drápy“.¹⁷³

Velké změny pro památník nastaly v 60. letech. Byl totiž roku 1962 vyhlášen národní kulturní památkou a vzrostl tak jeho celostátní význam. Vystala potřeba odbornějšího přístupu ve výstavní, badatelské i průvodcovské činnosti, jejichž úroveň byla návštěvníky i nadřízenými orgány kritizována. „*Pro laika jde více o atrakci, bezúčelnost a netaktnost ... údaje o počtu umučených a zavražděných v Malé pevnosti se v jednotlivých publikacích rozcházejí. Slabým článkem v poslání PNU je služba průvodců, u nichž ... se nepříznivě projevuje neznalost cizích jazyků. Průvodcům uniká při výkladu řada politických souvislostí“.*¹⁷⁴ Diskutovanou otázkou byla i absence řízení odpovídajícími kulturně zaměřenými orgány. V návrzích ke statutu památníku bylo naznačeno i jeho přímé řízení Ministerstvem školství a kultury po vzoru podobných památníků v okolních zemích.¹⁷⁵ V důsledku všech výše zmíněných okolností a kýžených změn se stal v roce 1965 správcem památníku opět Severočeský KNV v Ústí nad Labem. Stalo se tak po období vedení MNV v Terezíně, který neměl dostatečné prostředky ani odbornou kapacitu ke správě o tak rozsáhlou a významnou kulturní instituci.¹⁷⁶ Všechny tyto organizační změny navíc probíhaly těsně před 20. výročím osvobození Československa Rudou armádou a s tím spojenou pietní slavností a nezbytnými úpravami.¹⁷⁷ Nové návrhy cílily na zkvalitnění expozic,

¹⁷²VODIČKA, Jan. *Terezín zavazuje!* In: KULIŠOVÁ, Táňa. *Terezín: Malá pevnost: Národní hřbitov: Ghetto*. Praha: Svaz protifašistických bojovníků, 1952, s. 4.

¹⁷³Tamtéž, s. 5.

¹⁷⁴Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 38, kart. 1, *Stručný rozbor současného stavu*.

¹⁷⁵Tamtéž. *Návrh statutu Památníku národního odboje v Terezíně*.

¹⁷⁶Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 35, kart. 1, *Usnesení vlády z 5.12.1968*.

¹⁷⁷Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 38, kart. 1, *Návrh na úpravy Památníku k 20. výročí osvobození naší vlasti*.

publikační a průvodcovské činnosti, informačních tabulí a rozšíření památníku i o budovy nacházející se v bývalém ghettu. Dalším plánem bylo založení dokumentačního střediska nacistické perzekuce na celostátní úrovni, prohloubení pedagogické činnosti a spolupráce s dalšími památníky v zahraničí, např. Dachau nebo Sachsenhausen.¹⁷⁸¹⁷⁹ K zvýšení vědecké prestiže terezínského památníku měl sloužit i v roce 1969 založený odborný časopis *Terezínské listy*, na jehož stranách publikovali badatelé své výstupy.¹⁸⁰

Fyzické úpravy plánované KNV vedly k jednotné úpravě památníku a pietního prostoru. V roce 1967 byla vyhlášena ideová soutěž, ze které vzešli následujícího roku vítězní architekti Jiří Navrátil, Josef Lavička a sochař Ladislav Chochole. Jejich práce zahrnovala úpravu židovského ghetta a krematoria, zbudování židovského památníku, úpravu pietního místa u řeky Ohře, Národního hřbitova¹⁸¹ a výstavbu areálu moderních služeb. Součástí zamýšlených úprav byly i práce na krematoriu a podzemní továrně Richard.¹⁸²¹⁸³ Roku 1972 byla odhalena žulová menora, dále také bronzová pamětní deska a zídka národů v areálu židovského a ruského hřbitova u krematoria, nový památník u Ohře, pamětní deska u márnice a roku 1977 během výročí Velké říjnové socialistické revoluce i hřbitov sovětských vojáků s kruhovým pomníkem a symbolickými hroby.¹⁸⁴ Zároveň byla už v roce 1969 odhalena bronzová pamětní deska věnovaná židovským dětem na budově jejich bývalé školy a došlo k rekonstrukci márnice a obřadních místností na okraji Terezína. Mezi důležitá místa bývalého ghetta se zařadila i železniční vlečka¹⁸⁵ a v roce 1970 byla odhalena nová expozice v muzeu.

¹⁷⁸Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 35, kart. 1, *Usnesení vlády z 5.12.1968*.

¹⁷⁹S památníkem Sachsenhausen byla uzavřena v roce 1977 smlouva o přátelství, která měla za cíl nejen praktickou odbornou spolupráci, ale i vzájemné prohloubení politické výchovy. Viz. NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 290, sig. 30 Terezín, *Smlouva o přátelství*.

¹⁸⁰Soa Litoměřice, fond PT, poř.č. 35, kart. 12, *Smysl práce a úkoly památníku*.

¹⁸¹Ohledně Národního hřbitova šlo především o úpravy technického rázu: opravu odvodňovacího systému a kamenných desek, zpevnění volných ploch sloužících jako shromaždiště, postavení zdi jako clony od rušné silnice a prořezání vegetace. Viz. Soa Litoměřice, fond PT, kart. 65, *Národní hřbitov Terezín, projektový úkol*.

¹⁸²Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 68, kart. 3, *Soutěžní podmínky*.

¹⁸³Továrna Richard byla do správy Památníku Terezín přiřazena v roce 1969. Viz. Soa Litoměřice, fond PT, poř.č. 35, kart. 12, *Rozhodnutí o přidělení bývalého vápencového dolu*.

¹⁸⁴Soa Litoměřice, fond PT, poř.č. 37, kart. 13, *Zpráva o plnění*.

¹⁸⁵KRYLOVÁ, Libuše. *Terezín*. Praha: Naše vojsko, 1972, s. 53.

Vznikly také plány na muzeum ghetta v budově terezínské školy.¹⁸⁶ Rekonstrukce a rozšíření památníku bylo podporováno i ze zahraničí. Finanční příspěvek poskytla např. sbírka organizovaná mezinárodní organizací *HILFSFOND* s židovským komitétem pro Terezín ve Vídni a západoberlínská *Evangelische Industriejugend* posílala mladé brigádníky na pomoc s výstavbou památníku pod heslem „*odčinit křivdy svých otců*“.¹⁸⁷

Rozrůstající se památník stejně jako jeho mezinárodní význam, z toho plynoucí komunikace se zahraničím a zvýšení nároků na jeho činnost a odbornost vedly k nárůstu počtu zaměstnanců a přesnému vymezení všech funkcí. Jen odborná činnost byla rozdělena do čtyř oddělení: historického, dokumentačního, osvětového a propagačního, muzejního a výstavního. O památníku navíc rozhodovala celá řada vnitřních orgánů, např. *poradní sbor*, kde zasedali členové Svazu protifašistických bojovníků, MK, Ústavu marxismu leninismu Ústředního výboru (dále ÚV) KSČ a Severočeského KNV.¹⁸⁸ Památník tak byl i touto dobou pod vlivem nejvyšších míst určujících jeho historický výklad.

Vesměs pozitivní změny 60. a 70. let ale byly provedeny jen z části. Muzeum ghetta ani úpravy litoměřické továrny nebyly uskutečněny vůbec, stejně jako nebyl vystavěn nový areál moderních služeb. V 70. letech byla realizována např. putovní výstava *Komunisté v Terezíně* a novou prioritou se stala výstava *Síně tradic*. Cílem připravovaných expozic na rok 30. výročí osvobození Československa bylo ukázat významnou roli komunistického odboje a oběti sovětských vojáků a vězňů v Malé pevnosti.¹⁸⁹ Namísto muzea ghetta vzniklo v budově zmiňované školy tématicky zcela neodpovídající *Muzeum SNB a revolučních tradic Severočeského kraje*.¹⁹⁰ Ideologický tlak v období normalizace byl, co se obsahu historických výstav týče, značný, proto se v této době čím dál více prosazovaly i výstavy výtvarných děl.¹⁹¹ Památník se sice postupně proměnil na profesionalizované pracoviště, přesto ale fungoval až do 90. let

¹⁸⁶Soa Litoměřice, fond PT, kart. 13., č. 2218, *Nová muzejní expozice*.

¹⁸⁷Soa Litoměřice, fond PT, i.č. 35, kart. 1, *Usnesení vlády z 5.12.1968*.

¹⁸⁸Tamtéž.

¹⁸⁹NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 415, sig. 30 Terezín, *Důvodová zpráva*.

¹⁹⁰MUNK, Jan. *Rok 1991 v Památníku Terezín*. In: *Terezínské listy*, č. 20/1992, s. 7-10.

¹⁹¹POLONCARZ, Marek. *K výstavní činnosti Památníku Terezín*. In: *Terezínské listy*, č. 26/1998, s. 7-33.

v pevně stanovených liniích komunistické ideologie.

3.3.2. PAMÁTNÍK PO ROCE 1989

Terezín patřil mezi nejvýznamnější památníky i po roce 1989. Jako jeden z mála byl totiž už od 90. let pod správou MK, tudíž na sebe změny po konci komunistické vlády nenechaly dlouho čekat. Už v roce 1991 bylo zprovozněno *Muzeum ghetta* v bývalé budově školy.¹⁹² O dva roky později bylo muzeum doplněno o *Park terezínských dětí* a od roku 1995 dominuje Národnímu hřbitovu i *židovská hvězda* od sochaře Aleše Veselého.¹⁹³ Od roku 1997 se postupně zpřístupňovala *Magdeburská kasárna*, která slouží jako výstavní a edukační prostor.¹⁹⁴ V památníku se zvýšila úroveň publikovaných prací, edukační činnosti a došlo k prohloubení zahraniční spolupráce.¹⁹⁵ V roce 1999 se v Terezíně konala vědecká konference *Fenomén holocaust*, která vynikala zastoupením zahraničních badatelů a osobností, tuzemskou politickou podporou a otevřením dosud tabuizovaných témat, jako např. porajmosu.¹⁹⁶

I terezínský památník byl zahrnut do již zmiňovaného plánu revitalizace památníků v roce 2000. To jen potvrdilo jeho důležité postavení na poli českých paměťových institucí a značný mezinárodní význam. Úsilí ministerstva potvrzené v novém tisíciletí jednoznačně vedlo ke vzniku modernějšího odborného pracoviště, odpovídající úpravě pietního území a výstavám zahrnující jak Malou pevnost, tak židovské ghetto, což se podařilo i přes obtíže způsobené ničivými povodněmi v roce 2002. V současnosti Památník Terezín vystavuje v několika prostorách přímo v Terezíně: Malé pevnosti, Muzeu ghetta, Magdeburských kasárnách, kolumbáriu a obřadní síni, krematoriu, modlitebně. Další expozice se nachází v krematoriu v Litoměřicích, polské Osvětimi a braniborském ženském táboře Ravensbrück.¹⁹⁷

¹⁹²MUNK, Jan. *Rok 1991 v Památníku Terezín*. In: *Terezínské listy*, č. 20/1992, s. 7-10.

¹⁹³Chronologický přehled. In: *Terezínské listy*, č. 24/1996, s. 153-157.

¹⁹⁴Podrobněji v: BLODIG, Vojtěch. *Magdeburská kasárna včera a dnes*. In: *Terezínské listy*, č. 26/1998, s. 34-42.

¹⁹⁵To dokládá i vznik sdružení *Terezínská iniciativa* v roce 1993, která zastupuje vězně terezínského ghetta a jejich potomky z Čech i zahraničí. Její institut dbá o uchování památky obětí a vydává vlastní časopis.

¹⁹⁶*Fenomén holocaust = The holocaust phenomenon: sborník mezinárodní vědecké konference: Praha – Terezín, 6.-8. října 1999*. Praha: 1999.

¹⁹⁷*Expozice*. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz> [cit. 2019-5-11].

I Terezín ale není „pouhým“ místem prezentující historii, ale rezonují v něm současná společenská a politická témata. Největší pozornost se na Terezín zpravidla upíná v květnu během již zmíněné Terezínské tryzny. Už té první polistopadové se zúčastnil Václav Havel, o rok později během 50. výročí vzniku ghetta byl přítomen i prezident Izraele Chaim Herzog.¹⁹⁸ V podobném duchu za přítomnosti tuzemských i zahraničních státníků, představitelů církve a pražské židovské obce pokračovaly tryzny v následujících letech. Negativní ohlas vyvolal v roce 2016 projev předsedy Českého svazu bojovníků za svobodu (dále ČSBS) Jaroslava Vodičky, který se během tryzny vyjadřoval k migrační krizi, a vysloužil si kritiku představitelů židovské obce. V posledních letech byla kritizována i účast politiků z hnutí Svoboda a přímá demokracie, kteří znevažovali utrpení romských vězňů v táboře v Letech u Písku. Napětí mezi ČSBS a Památníkem Terezín vyvrcholilo letošního roku, kdy už se svaz ani jeho předseda nepodílí na oficiální přípravě pietního aktu.¹⁹⁹

Památník Terezín je v rámci České republiky unikátním místem paměti, kde se setkává jedinečně zachovaný doklad pevnostní architektury s tragickými dějinami minulého století. V tomto mladším období terezínských dějin můžeme sledovat jednoznačné oddělování věznic v Malé pevnosti a židovského ghetta, jako míst národního a židovského „příběhu“ během druhé světové války. To do určité míry vychází z původních funkcí obou míst, nicméně bylo typické i pro celou dobu existence terezínského památníku během komunistické vlády. Potřeba uctít terezínské oběti byla okamžitá, pietní místo vzniklo v podstatě ihned po odvrácení tyfové epidemie. Hlavním pietním územím se stal Národní hřbitov před bývalou věznicí gestapa jako věčné memento národního utrpení. Důraz na národní a později i stranickou identifikaci obětí dominoval ve výkladu terezínské historie, kterou v příslušném spolku a později i památníku řídily už před únorem 1948 vysoce postavení členové KSČ. To se přirozeně po roce 1948 nezměnilo. Během antisemitských nálad 50. let nedošlo k výraznějšímu zastoupení židovských památek a výjimky mezi nimi vznikly přímo z iniciativy

¹⁹⁸PAVLÁT, Leo. *Vzpomínka na prezidenta Chaima Herzoga*. Dostupné z: https://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/vzpominka-na-prezidenta-chaima-herzoga—337793 [cit. 2019-5-12].

¹⁹⁹*Památník Terezín končí spolupráci s předsedou ČSBS Vodičkou* z 6.2.2019. Dostupné z: <http://www.ztis.cz/rubrika/z-domova/clanek/pamatnik-terezin-konci-se-predsedou-csbs-vodickou-pozvanku-na-tryznu-nedostane-ani-nikdo-z-okamurovy-spd> [cit. 2019-5-12].

židovské obce. Oficiální „terezínská paměť“ tak korespondovala s československou stranickou a mezinárodní politikou. Náznak změn v převládající české tématice přinesla až 60. léta, kdy se jednoznačně zvýšil význam a úroveň památníku po vícero stránkách, stejně jako péče o židovské památky, které byly jednotně upraveny se zbývajících částmi památníku. Tyto změny odráží i nové pojmenování instituce. S obdobím normalizace ale došlo k obnovení tlaku na památník, kdy místo muzea ghetta vzniklo muzeum SNB, a k důstojnému zastoupení židovského ghetta stejně jako odpovídající obsahové náplni památníku došlo až po roce 1989. Zatímco tedy „česká paměť“ dominovala po téměř celou dobu existence památníku v druhé polovině 20. století, dnes je naopak Terezín vnímán jako centrální místo židovského utrpení v Čechách, i když jeho ústřední část stále tvoří Malá pevnost a Národní hřbitov. Ostatní spravované budovy se nachází v městské zástavbě, kde bohužel nepůsobí výrazněji. Navíc samotné město Terezín, značně ovlivněno dlouhodobým vojenským užíváním v minulosti, v posledních letech strádá. Poté, co v 90. letech odešla vojenská posádka, tu žije necelé 3 000 obyvatel. Ačkoliv je město cílem turistů a lze ho celé považovat za rozsáhlý a významný památník, působí nereprezentativně a nabídka doplňujících služeb pro návštěvníky je minimální. Přesto o jeho nebyvalém významu vypovídá správa MK a míra zahraniční spolupráce. V památníku vznikla za celou dobu jeho existence řada výstav s proměnlivou kvalitou dle politických požadavků. Výrazná je i sochařská výzdoba památníku a jeho umělecká sbírka, kterou tvoří i díla autorů, kteří prošli děsivou zkušeností života v ghettu. S historických témat se pak až v poslední době postupně dozvídáme o dosud nezmiňovaném poválečném věznění Němců a opomíjení „židovské“ etapy v Památníku národního utrpení, což samo o sobě může být zajímavým příspěvkem k otázkám vztahu většinové české majority k Židům po druhé světové válce. Výrazné je i momentální působení památníku na poli didaktiky, edukace a pravidelné vydávání Terezínských listů. Památník Terezín je v současnosti významnou kulturní institucí, která ožívá nejen při oficiálních státních pietních aktech. To dokládá kromě zde zmíněného i celá řada dalších kulturních událostí, projektů nebo studentských soutěží.

3.4. PAMÁTNÍK NA VÍTKOVĚ

3.4.1. VZNIK PAMÁTNÍKU OSVOBOZENÍ

K této pražské dominantě se váže hned několik historických symbolů. Husitská tradice oživená v 19. století se stala předobrazem hrdinství a vojenské síly českého národa a během prvorepublikového období na ni navázal legionářský kult. Už od 80. let 19. století se skrze *Spolek pro zbudování Žižkova pomníku* objevily snahy vybudovat na vrchu Vítkově, dějišti husitského vítězství ze 14. července 1420, skromný Žižkův pomník uprostřed zelené plochy. Komplikovaná rozhodování o podobě vojevůdcovy sochy a následné válečné události odsunuly realizaci pomníku do dalších let, kdy už se musela stavba sochy promýšlet v souvislostech návrhu velkolepého Památníku osvobození. Původní představy spolku se výrazně lišily od návrhů nového památníku a jen o finální podobě sochy bylo rozhodnuto až roku 1931, kdy ustoupily kubistické návrhy klasické jezdecké soše, jejíž rozměry z ní činí třetí největší jezdeckou sochu Evropy. Sochař Bohumil Kafka se snažil o přesné zobrazení Jana Žižky a mezi veřejností, na stránkách novin a mezi politiky vzbuzovala podoba jezdce i koně velké emoce. Nakonec má tedy Žižkův kůň skloněnou hlavu a sám jezdec vysoký devět metrů drží v natažené paži palcát. Přípravy dvou různých projektů určených na totožné místo probíhaly z počátku odděleně, ale vzájemně na sebe navazovaly, doplňovaly se a ideálně měly být dokončeny ve stejném roce. K odhalení sochy došlo ale až roku 1950 v den výročí vítězství nad křižáckými vojsky v značně proměněné politické situaci.²⁰⁰²⁰¹

O podobě památníku rozhodoval *Sbor pro postavení Památníku osvobození*.²⁰² V roce 1925 proběhla architektonická soutěž, ve které zvítězil projekt Jana Zázvorky, a o tři roky později se uskutečnil symbolický slavnostní výkop novostavby. Ta se skládala ze dvou částí, níže umístěného muzea a výše položeného panteonu s mauzoleem, kde měly být uloženy ostatky Tomáše Garrigua Masaryka a nejvýznamnějších legionářů. Architekt Jan Zázvorka tedy plánoval vrchní žulovou

²⁰⁰HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka, 1996, s. 150-163.

²⁰¹Socha byla v roce 2011 nově zrekonstruována.

²⁰²V roce 1926 byly Spolek a Sbor sloučeny a vznikl *Sbor pro zbudování památníku osvobození a pomníku Jana Žižky z Trocnova*. GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014, s. 38.

stavbu především k uložení ostatků.²⁰³ Jeho záměr ale výrazně narušilo pohřbení Masaryka na lánském hřbitově. Zázvorkův návrh, oceněný v roce 1937 cenou *Grand Prix*, počítal s umístěním sarkofágu a hrobek v Ústřední síni a kolumbáriu, stejně jako pod Žižkovou sochou. Součástí úprav byla výzdoba od předních českých umělců, např. Maxe Švabinského nebo Karla Pokorného,²⁰⁴ a okolní sadová úprava. Připravovaný památník s pietní, slavnostní i vědeckou funkcí mělo na starost *Ministerstvo národní obrany* (dále MNO).²⁰⁵ Muzeum mělo sloužit jako archiv a všestranná badatelská instituce a v roce 1932 bylo otevřeno jako *Muzeum památníku osvobození*. Panteon s mauzoleem se plánovaly zprovoznit v roce 1938, což se ale vzhledem k složitému politickému postavení Československa nestalo. Během druhé světové války využíval vítkovské prostory jako skladiště Wehrmacht, i když na počátku vzniku Protektorátu se objevil plán využít vrchní budovu v její původní funkci, tedy jako pohřebiště českých významných osobností. Šlo o české osobnosti ve smyslu zemském, tedy zahrnujícím i české Němce. Řadou spíše několika náhod památník oslavující boj za samostatné Československo přežil druhou světovou válku bez větší újmy.²⁰⁶²⁰⁷

I po válce mělo zásadní vliv na podobu Vítkova MNO, jehož nově založený VHÚ spravoval *Vojenské muzeum*²⁰⁸ umístěné v nižší budově.²⁰⁹ Nezanedbatelnou funkci nadále zastával zmiňovaný sbor, který řídil chod mnoha provozních záležitostí památníku. Během prvních poválečných let se sice Vítkov stal místem významných pietních oslav, šlo ale především o oslavy legionářské, jejichž význam na základě novější válečné zkušenosti značně oslabil. Rozdíl období první a druhé republiky byl natolik významný, že už se legionářský „příběh“ trvale nezakomponoval zpět do „vítkovské národní historie“. Navíc byl sám o sobě neslučitelný s rostoucím vlivem

²⁰³Jeho práce byla ovlivněna inspirací v raně středověkých sakrálních stavbách.

²⁰⁴Ten vytvořil např. reliéfy československých legionářů v Ústřední síni.

²⁰⁵To také stálo za vznikem Památníku osvobození jako ústavu, který měl pečovat o odkaz prvního československého osvobozenického odboje. Viz. GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014, s. 37-38.

²⁰⁶GALANDAUER, Jan, MALÝ, Ivan a KORTUS, Oldřich. *Národní památník na Vítkově*. Praha: Národní muzeum, 2011, s. 9-46.

²⁰⁷Část uměleckých děl památníku se podařilo pracovníkům sboru na počátku války bezpečně uschovat. Viz. Tamtéž.

²⁰⁸V současnosti prochází *Armádní muzeum Žižkov* rekonstrukcí a stále je součástí VHÚ.

²⁰⁹NA, fond SPS, kart. 561, *Zpráva o akcích v Malé pevnosti z 20.7.1948*.

Sovětského svazu a faktem, že během ruské občanské války stáli legionáři na nepřátelské straně. Po válce byli do československé válečné paměti naopak začleněni vojáci druhé světové války. To reflektovala rekonstrukce památníku v jeho rozšíření o síň, která měla sloužit k uctění druhého odboje.²¹⁰ Oslabení legionářského kultu napomohlo i to, že v jeho „centrálním“ pohřebišti nebyl dosud pohřben jediný voják. Až v roce 1948 byly na Vítkov umístěny první tělesné ostatky, kdy zde v rámci smutečních slavností při pohřbu prezidenta Beneše bylo vystaveno jeho tělo. Jednalo se i o umístění ostatků neznámého vojína²¹¹ a to ještě před únorovým převratem, ale až 9. října 1949 bylo do žižkovského kolumbária umístěno tělo vojína nikoliv ze zborovského, ale dukelského bojiště. Slavnostního aktu se zúčastnili vojáci, členové Sboru národní bezpečnosti, Československého svazu mládeže, Sokolové, stejně tak prezident Klement Gottwald, všichni členové vlády Antonína Zápotockého, generální tajemník KSČ Rudolf Slánský a politici a vojenští představitelé zemí východního bloku.²¹² Během tohoto významně zastoupeného shromáždění byla zdůrazněna spolupráce sovětských a československých jednotek, což v následujících letech symbolizovala „Dukla“ neustále nejen v samotném místě bojů, ale i v hlavním městě státu.

V důsledku komunistického převratu v roce 1948 došlo k diametrální proměně využití žižkovského památníku. Částečně ho určila už v roce 1949 výstava týkající se dějin revolučních bojů v budově vítkovského muzea, která s původní koncepcí památníku neměla nic společného.²¹³ Stěžejním datem byl především 17. květen 1951, kdy byl během výročí vzniku KSČ památník zpřístupněn veřejnosti s novou funkcí. Je nutné dodat, že v tomto roce se usnesla valná hromada ještě původního Sboru o předání památníku do vlastnictví československého státu. Nahradil ho nový sbor, jehož členy byli mj. zástupci MNO, Ministerstva informací a osvěty (dále MIO), Ministerstva školství, věd a umění, ÚV KSČ, Ústředního národního výboru hl. m. Prahy a VHÚ.²¹⁴

²¹⁰*Národní památník na hoře Vítkově*. Praha: Osvěta, 1951.

²¹¹Tělo padlého legionáře ze Zborova bylo vyzvednuto v roce 1922. Nejprve bylo vystaveno v Pantheonu Národního muzea a následně na Staroměstském náměstí. V závěru německé okupace se ale ztratilo, pravděpodobně v Terezíně. Poválečné pátrání po těle bylo neúspěšné, a tak byl symbolicky vystaven pouze katafalk s prázdnou tumbou. Viz. Tamtéž.

²¹²*Národní památník na hoře Vítkově*. Praha: Osvěta, 1951.

²¹³GALANDAUER, Jan, MALÝ, Ivan a KORTUS, Oldřich. *Národní památník na Vítkově*. Praha: Národní muzeum, 2011, s. 47-66.

²¹⁴NA, fond MI-D, i.č. 544, kart. 157, *Převedení Národního památníku*.

Na podobě návštěvníkům prezentované národní historie se tak podílela celá řada zástupců zainteresovaných orgánů, což svědčí o mimořádném významu vítkovského památníku. V místě husitských bojů, s jejichž historickým odkazem komunisté významně pracovali, byly umístěny ostatky nejvýše postavených představitelů komunistické strany. „*Dělnická třída pozvedla vysoko prapor boje o nové, spravedlivé uspořádání světa, a teprve ona vítězně dokončila staleté úsilí utlačovaných, teprve ona proměnila ve skutek husitské heslo „kdo nepracuje, ať nejí“*“.²¹⁵ Prvorepublikoví legionáři byli tedy z vítkovského příběhu hrdinství vyňati. Inspiraci hledali pracovníci MIO, kteří převzali památník do správy,²¹⁶ v moskevském Kremlu.²¹⁷ Samotné pohřbívání pak mělo na starost *Kuratorium* vzniklé z podnětu VHÚ. Bylo složené ze zástupců mnoha institucí, částečně už výše zmíněných.²¹⁸ Myšlenka uložení ostatků na jedné z pražských dominant z prvorepublikového období se pevně ustálila, po roce 1948 mělo jít ale už o naprosto rozdílné osobnosti veřejného života v Československu.

Onoho květnového dne roku 1951 byly na Vítkově uloženy ostatky Bohumíra Šmerala, Josefa Hakena, Stanislava Kostky Neumanna a Bohuslava Vrbenského, z nichž první tři jmenovaní stáli u vzniku KSČ v roce 1921.²¹⁹ V průběhu následujících let se v Ústřední síni shromáždily ostatky mnoha politických, vojenských i uměleckých osobností důležitých pro tehdejší režim.²²⁰ Památník v této době tvořily *Ústřední síň, Síň padlých hrdinů, Kolumbárium* a *Vojenské kolumbárium* s hrobem neznámého vojína.²²¹

To, co vtisklo podobu a funkci památníku na dalších několik let, byl především vznik Mauzolea Klementa Gottwalda. Jeho nabalzamované tělo bylo vystaveno veřejnosti od listopadu 1953 až do roku 1962. Během tohoto období byla většina činnosti zaměstnanců památníku spjata právě s péčí o Gottwaldovo tělo, udržování

²¹⁵*Národní památník na hoře Vítkově*. Praha: Osvěta, 1951.

²¹⁶NA, fond MI-D, i.č. 544, kart. 157, *Usnesení* z 11.2.1952.

²¹⁷*Národní památník na hoře Vítkově*. Praha: Osvěta, 1951.

²¹⁸NA, fond MI, i.č. 24, kart. 10, *Pohřbívání do Mauzolea* z 4.12.1946.

²¹⁹*Národní památník na hoře Vítkově*. Praha: Osvěta, 1951.

²²⁰Mezi ně patřil i prezident Antonín Zápotocký, dále např. Gustav Kliment, Štefan Major, Antonín Sochor, Marie Majerová nebo Ivan Olbracht. Na Vítkově se nacházely i symbolické hroby Jana Švermy a Julia Fučíka. Viz. NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 270, sig. 30 Vítkov.

²²¹Tamtéž, *Koncepce činnosti, Retrospektiva vývoje*.

kýžené teploty v mauzoleu, psaní podrobné dokumentace o jeho stavu apod. Vznik mauzolea si přirozeně vyžádal další stavební úpravy, zejména vytvoření technického zázemí v podzemí. Na přípravě mauzolea se ještě podílelo MIO, po jeho zániku přešel památník do správy MV.²²² Obrat politické orientace se projevil i v umělecké výzdobě budovy. V roce 1955 byla dostavěna *Síň Sovětské armády* vyzdobená mozaikami Vladimíra Sychra, který zde ztvárnil postavy vojáků podle typologie zbraní doplněné o slova Vítězslava Nezvala.²²³ V Síni byla umístěna prst' z Mamajovy mohyly ve Stalingradu a busta maršála Rybalka, který se podílel na osvobození Prahy.²²⁴ Dalším uměleckým přírůstkem bylo např. vyobrazení národních dějin marxistické historiografie do reliéfů vstupních vrat od Josefa Malejovského, fontána na východní straně památníku od sochaře Karla Štipla či plastiky dělníka a rolnice od Jana Lhoty a Miloslava Šonky v předsálí slavnostní síně.²²⁵

Ve vítkovském památníku se velmi výrazně odrazily proměny 60. let způsobené předchozí kritikou Stalinova kultu osobnosti v Sovětském svazu a následně v dalších zemích východního bloku. Nejprve byl K. Gottwald převlečen do civilního oděvu a roku 1962 jeho tělo zpopelněno. Popel byl následně přemístěn do Ústřední síně mezi pozůstatky ostatních spolustraníků. To sice zmírnilo děsivé využití funkcionalistické stavby, nicméně účel zůstal po dobu komunistické vlády prakticky nezměněn a zůstával mementem děsivých 50. let. Ve slavnostních prostorách se odehrávaly tehdejší typické rituály, jako stranické a státní oslavy, přísahy členů ozbrojených složek, složení pionýrských slibů nebo předání nových občanských průkazů.²²⁶ Rok 1962 přinesl další významné proměny, a sice předání již *Národního památníku na vrchu Vítkově* do správy Ministerstva školství a kultury (dále MŠK),²²⁷ které už dříve rozhodovalo o uměleckém

²²²MV plánovalo rozšířit památník o prostory určené čestné strážci a k občerstvení návštěvníků. Viz. NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 1844, sig. 30, *Výstavba dvou pavilonů*.

²²³Sychra vyhrál ideovou soutěž v roce 1952 s návrhem zobrazení některé z vítězných bitev druhé světové války. Následně byl ale jeho návrh pozměněn. Viz. NEZVAL, Vítězslav. *Nebylo marné žít a umírat: mozaiky Vladimíra Sychry a verše Vítězslava Nezvala v Síni sovětské armády, Národní památník na hoře Vítkově v Praze*. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1957.

²²⁴NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 270, sig. 30 Vítkov.

²²⁵NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 1844, sig. 30, *Zpráva o provedené práci v roce 1958*.

²²⁶NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 270, sig. 30 Vítkov, *Koncepce činnosti, Retrospektiva vývoje*.

²²⁷NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 1844, sig. 30, *V. odbor MŠK*.

dobudování památníku. Téhož roku se stal památník národní kulturní památkou.²²⁸ Určitou roli stále sehrával *Sbor pro dobudování Národního památníku*, ale jeho chod už byl značně odlišný od stavu před 20 lety. Šlo o nový tým pracovníků, který zastával spíše symbolickou roli nejprve pod MV, později jako poradní orgán MŠK. Podílel se na projednávání změn úprav stavby, okolní vegetace a umělecké výzdoby budovy.²²⁹ Do podoby památníku se navíc otevřeně zapojovaly příslušné orgány ÚV KSČ,²³⁰ např. oddělení propagandy a agitace.²³¹

Normalizační období se neslo zejména ve znamení oprav zevního pláště budovy a restaurátorských prací, včetně Žižkovy sochy.²³² Nekonečným problémem se jeví zatékání do budovy, oprava terasy a žulových kvádrů. Kvůli generální opravě byl památník v roce 1984 uzavřen veřejnosti.²³³ Byla naplánována další celková rekonstrukce síní, schodišť a uměleckých děl s rozvržením do několika etap, z nichž první začínala v roce 1989.²³⁴ Její dokončení už ale nestihlo být provedeno. V této době došlo ještě k umístění několika uměleckých děl, např. plastik Karla Lidického „*Nový život*“ a „*Vítězství*“. Památník byl po tuto dobu pod pečlivým dohledem MK. Nejen kvůli významu samotné instituce, ale i obohacování a chování ředitelů a dalších zaměstnanců památníku. Kvůli špatným vztahům v pracovním kolektivu vyšlo najevo zneužívání zařízení památníku pracovníky k soukromým účelům a špatně prováděné inventarizaci. Stížnost z roku 1978 mířila na ředitele památníku Jaromíra Jona a později i na jeho nástupce Evžena Kupku, který v roce 1980 odešel z funkce.²³⁵ Podrobné kontroly hospodaření památníku pokračovaly i v následujících letech po těchto „aférách“.

Památník nadále plnil svou funkci, tedy jako schránka ostatků nejvyšších komunistických představitelů. V roce 1979 sem byly uloženy ostatky prezidenta

²²⁸Tamtéž, *Zpráva MŠK* z 8.9.1958.

²²⁹Tamtéž, *Pracovní směrnice ministra školství*.

²³⁰NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 270, sig. 30 Vítkov, *Koncepce činnosti, Retrospektiva vývoje*.

²³¹NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 249, *Návrh na úpravu areálu*.

²³²NA, fond SÚPPOP, krabice 0, inv.č. Praha 3 Vítkov, *Postup obnovy 1982*.

²³³NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 250, *Vyhodnocení plnění kulturně politických úkolů*.

²³⁴Tamtéž, *Rozhodnutí o provedení*.

²³⁵NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 270, sig. 30 Vítkov, *Hlášení o průběhu inventarizace. Evžen Kupka – uvolnění z funkce*.

Ludvíka Svobody²³⁶ a stranické pohřby probíhaly až do roku 1989.²³⁷ Ačkoliv by se tedy mohlo zdát, že památník vzniklý v atmosféře 50. let už pozbyl svého významu, podle vnitřních materiálů MK to bylo naopak. Počet zde organizovaných akcí na počátku 70. let dokonce vzrostl, stejně jako jeho návštěvnost.²³⁸ Roku 1980 došlo k jeho dalšímu přejmenování, a to na *Národní památník na Žižkově*, který podle tvůrců lépe vystihoval „jeho určené poslání v sepětí pokrokových a revolučních tradic našich národů se socialistickou výstavbou“.²³⁹ Je sice otázkou, zda změna názvu mohla přispět k zvýšení významu této instituce, představitelé resortu kultury v tom ale spatřovali významný krok.

3.4.2. PAMÁTNÍK PO ROCE 1989

S pádem režimu samozřejmě nastala otázka, jak využít jednu z výrazných pražských dominant, která navíc tak výrazně dotvářela obraz komunistické elity. Prvním z předpokladů smysluplného využití památníku bylo ukončení jeho funkce komunistické nekropole. Ostatky komunistických funkcionářů si odvezly jejich rodiny nebo byly přesunuty na Olšanský hřbitov. V rozvolněné atmosféře 90. let vznikla široká plejáda návrhů na další využití, z nichž však málo který odpovídal významu tohoto místa. To, že mu polistopadová společnost určitý význam nadále přikládala, potvrzuje např. první pietní akt *Dne veteránů*, který se v roce 1999 konal právě na Vítkově. Najít dlouhodobější a neprodělečný koncept bylo ale nesmírně složité. Památník byl v následujících letech krátce pronajat k soukromému užívání, což ale neskončilo kvůli finanční situaci dané firmy nejšťastněji. Záležitost se dostala k soudnímu řízení a MK muselo vyplatit odstupné, aby památník získalo zpět.²⁴⁰ Jako jedno z významných míst českých dějin se stal Vítkov součástí rehabilitace památníků prezentující *Dějiny vzniku Československa, první a druhý odboj*.²⁴¹

²³⁶Tamtéž, *Zpráva o výsledcích za rok 1979*.

²³⁷GALANDAUER, Jan, MALÝ, Ivan a KORTUS, Oldřich. *Národní památník na Vítkově*. Praha: Národní muzeum, 2011, s. 47-66.

²³⁸NA, fond MK ČSR/ČR, kart. 270, sig. 30 Vítkov, *Koncepce činnosti, Retrospektiva vývoje*.

²³⁹Tamtéž, *Změna názvu z července 1979*.

²⁴⁰GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014, s. 262-265.

²⁴¹*Usnesení vlády ČR č. 264 z 15.3.2000 k rehabilitaci památníků bojů za svobodu, nezávislost a demokracii*. Dostupné z:

Záhy přešel památník pod správu Národního muzea a byla uspořádána soutěž na jeho revitalizaci.²⁴² *Národní muzeum* mělo naplnit vítkovskou pietní i muzejní funkci, jejímž předpokladem byla rozsáhlá rekonstrukce, po které byl v roce 2009 památník opět zpřístupněn veřejnosti. Jeho součástí se stala výstava *Křižovatky české a československé státnosti* prezentující dějiny 20. století rozdělené do klasických „osmičkových“ etap. Na poli krátkodobých výstav se někdy pracovníci Národního muzea přesunuli k méně tradičním tématům kulturních dějin, jako *Zlatá? Šedesátá* nebo *Rudá muzea*. V roce 2012 byly zpřístupněny podzemní prostory památníku k výstavě *Laboratoř moci*, která emotivně prezentuje Gottwaldovo tělo a fungování technického zázemí mauzolea.²⁴³ Národní muzeum si ale za „Vítkov“ vysloužilo také kritiku. Prvním důvodem byla samotná rekonstrukce, která byla podle některých uskutečněna necitlivě. Některá umělecká díla s ideologickým nádechem byla odstraněna, některá nikoliv, některá byla „překryta“. Např. ze Síně Rudé armády se tak stala *Síň osvobození* a v jejím středu bylo umístěno schodiště.²⁴⁴ Dalším kritickým bodem se pro některé stal i obsah samotné výstavy, která sice kombinuje tradiční a moderní způsoby prezentace exponátů, ale nabízí „učebnicový“ výklad národních dějin.²⁴⁵

Do památníku se v novém tisíciletí v podstatě poprvé „umístil“ symbol legionářství. V roce 2009 sem byly slavnostně uloženy nově vyzvednuté ostatky vojína ze Zborova za přítomnosti premiéra Jana Fischera, ministra obrany Martina Bartáka, náčelníka generálního štábu Vlastimila Picka a dalších.²⁴⁶ O tři roky dříve došlo k umístění ostatků generála Aloise Eliáše a jeho manželky. Památník je tak dodnes nositelem nejen prvorepublikové - legionářské, ale i druhoválečné paměti. Konají se tu připomínkové a pietní akce veteránů, oslavy konce druhé světové války i vzniku

https://kormoran.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/7E7E6C84A5998374C12571B6006C3BD4 [cit. 2019-5-18].

²⁴²GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014, s. 264.

²⁴³GALANDAUER, Jan, MALÝ, Ivan a KORTUS, Oldřich. *Národní památník na Vítkově*. Praha: Národní muzeum, 2011, s. 47-66.

²⁴⁴ČINÁTL, Kamil. *Uchováváme dějiny, či paměť? Nač dnes vzpomínáme v pražském Památníku na Vítkově*. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2010/17/uchovavame-dejiny-ci-pamet> [cit. 2019-5-15].

²⁴⁵JAREŠ, Jakub a SPURNÝ, Matěj. *Orgie národní mytologie: expozice v Národním památníku na Vítkově*. In: *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, č. 1/2010, s. 9.

²⁴⁶GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014, s. 266.

Československa. S říjnovými oslavami a účastí nejvyšších státních představitelů je památník spojován především.

Památník osvobození jako jediný ze zde popisovaných památníků vznikl naprosto plánovaně. Jím oslavovaný motiv nebyl přímo spjat s vítkovským kopcem, spíše využil přirozené dominanty v hlavním městě a pomyslně doplňoval další výše položená místa, tedy Pražský hrad a Vyšehrad. To, co můžeme nazývat politika paměti, nebylo cizí ani prvorepublikovým politickým představitelům. Památník osvobození byl přímo spojen se vznikem nového státu a adorací jeho vojenských sil a zakladatelů. Stavba panteonu a uložení ostatků padlých, navíc na pahorku, je typickým příkladem adorace a určité formy zbožštění. Prezentovaný boj Čechoslováků za svobodný stát navíc nejen obrazně dotvářela, ale svým způsobem i legitimizovala budova muzea jako vědecké instituce umístěná v bezprostřední blízkosti památníku. V původně zamýšlené podobě památník ale nemohl plnit svou funkci po druhé světové válce. Dominovala čerstvější vzpomínka na druhou světovou válku, která částečně „vytlačila“ legionářský kult z národní paměti. Po únorovém převratu byla ale narace druhé světové války omezena jen na východní odboj a spolupráci se Sovětským svazem. S nástupem komunistického režimu, slavnostním pohřbíváním a vznikem mauzolea na Vítkově slyšíme, že byla významně narušena či zneužita původní funkce památníku. Bylo tomu ale jen do určité míry. Komunisté totiž „nepřišli“ s novou ideou, jak památník využít, protože jako pohřebiště elit měl sloužit už dříve. Značně se ale proměnily dobové kulisy. Propaganda, využití místa k rituálům zasahujícím do života mnoha dalších obyvatel a vznik mauzolea Klementa Gottwalda učinily z Vítkova místo koncentrující identitu a minulost KSČ, a to až do roku 1989. I proto nastal tak velký zlom v 90. letech, kdy až na pár jednotlivých pietních událostí bylo místo využíváno k ryze soukromým účelům za „souhlasu“ státních orgánů. Předání památníku do správy Národního muzea sice znamenalo výraznou změnu a také to, že jeho význam v české společnosti není ztracen, nicméně nepřineslo ani jasný cíl a náplň. V podstatě až v posledních několika letech došlo k částečnému naplnění původního záměru. Částečnému proto, že ačkoliv sem byl navrácen legionářský státotvorný odkaz, původní stát už je od toho současného výrazně odlišný. Tehdejší idea čechoslovakismu oslabila už s federativním uspořádáním státu v roce 1969 a následně i se vznikem dvou

samostatných republik. Jak ale bylo vidět během loňských jubilejních oslav, pro velkou část české společnosti tento odkaz není zanedbatelný. I proto se na Vítkově stále „setkává“ první i druhý odboj.

3.5. PAMÁTNÍK HRABYNĚ

Ostravská operace patří společně s Karpatsko-dukelskou operací k největším, které se odehrály na československém území během druhé světové války. Okolí Ostravy a Opavy bylo od 10. března do 5. května 1945 dějištěm bojů německých jednotek a Rudé armády, zejména 4. ukrajinského frontu gen. Jeremenka, 1. československé tankové brigády, které velel kpt. Emanuel Šrámek, a 1. československé smíšené letecké divize pod velením škpt. Františka Fajtla. Cílem těchto jednotek bylo osvobození Ostravy, významného průmyslového centra regionu, a posléze další zapojení do osvobození Československa. Hrabyně, Štítina a Dolní Benešov byly součástí silného německého opevnění, které muselo být překonáno v postupu na Moravskou Ostravu, což se podařilo díky znalostem E. Šrámka o místním opevnění. Tato část operace spadala až do její závěrečné etapy, konkrétně v Hrabyni se bojovalo mezi 21. a 27. dubnem, a její úspěch umožnil další postup sovětských a československých jednotek do vnitrozemí.²⁴⁷ Padlo tu 280 vojáků a 14 civilistů.

3.5.1. VZNIK PAMÁTNÍKU OSTRAVSKÉ OPERACE

K uctění památky zemřelých vojáků sloužil od roku 1960 skromný *Pomník padlých v první a druhé světové válce* na hrabyňské návsi, který nahradil pomník věnovaný obětem první světové války.²⁴⁸ Návrhy na velkolepější památník v Hrabyni se objevily v roce 1960 během výročních oslav Ostravské operace z iniciativy Vesnické organizace (dále VO) KSČ v Hrabyni a směřovaly k vyšším úřadům v rámci Severomoravského kraje. Přímou v místě tankových bojů navrhla VO KSČ vybudovat památník k datu dvacetiletého výročí osvobození Opavska a Ostravska. Jednalo se o viditelné místo, ke kterému vedla stará lipová alej a nedaleko se nacházelo i železniční spojení. Už v této fázi plánování se počítalo s velkou stavbou, která by mohla sloužit

²⁴⁷Podrobněji k postupu vojenské operace: KOPECKÝ, Milan. *Závěrečné boje 1. československé samostatné tankové brigády v Ostravské operaci (21.4.-5.5.1945)*. In: *Historie a vojenství*, č. 2/2005, s. 76-84.

²⁴⁸JORDÁN, Petr. *Hrabyně*. Hrabyně: Obec Hrabyně, 2007.

k organizaci politických manifestací a oslav. Zajímavé jsou i ideové a politické souvislosti, které lokální organizace ve výstavbě památníku sledovala. Ty jsou totiž celostátního i regionálního charakteru. Památník, který sám o sobě prezentoval úspěšnou socialistickou výstavbu a primárně oslavoval osvobození sovětskými vojáky a jejich spolupráci s československými jednotkami, měl sloužit k posílení české identity obyvatel Hlučínska a naopak k oslabení ztotožňování se se „*starým hlučinským moravectvím*“.²⁴⁹ Tím mělo dojít ke zmírnění averzí vůči „*hlučinským*“ ve zbytku Opavska. Oslabit měla i role náboženství v životech místních obyvatel. V Hrabyni se totiž každoročně odehrává mariánská pouť. „*Konečně musíme předpokládat, že by jak památník sám, tak shromáždění lidu pomohla straně v boji ... proti náboženství a jeho tradicím tím, že by „putování na Hrabyně“, které má dosud značnou přitažlivost a tradici, mohla dostat naprosto nový revoluční smysl a obsah*“.²⁵⁰ V 60. letech probíhala debata o výstavbě památníku a jeho zařazení do okolní „*muzejní sítě*“ zejména mezi ONV Opava, Sm KNV, muzejníky a historiky z VHÚ.

29. dubna 1970 byl položen základní kámen Památníku Ostravské operace za přítomnosti generála Ludvíka Svoboda a maršála Andreje Ivanoviče Jeremenka v místech, které už dříve navrhla VO KSČ Hrabyně. O výstavbě památníku rozhodly krajské orgány a Severomovský KNV byl hlavním investorem projektu.²⁵¹ K podobě budoucího památníku se vyjádřili i L. Svoboda, A. I. Jeremenko, sovětsí historici, pamětníci bojů²⁵² i MNO.²⁵³ Za ideální, i když následně upravovaný,²⁵⁴ byl schválen v roce 1972 projekt architektů Rudolfa Spáčila, Josefa Kupky a sochaře Miloše

²⁴⁹SOKA Opava, fond MNV Hrabyně, sig. 118, k. 21, *Návrh na vybudování památníku osvobození Opavska*.

²⁵⁰Tamtéž.

²⁵¹Hlavní podíl na vybudování památníku byl konkrétně připisován vedoucímu tajemníkovi Sm. KNV M. Mamulovi, předsedovi F. Skácelovi a také generálnímu řediteli koncernu VÍTKOVICE – železářny a slévárny Klementa Gottwalda R. Peškovi. Viz. BERGER, Petr a BŘEZINA, Alfons. *Památník Ostravské operace*. Ostrava: Profil, 1985.

²⁵²SOKA Opava, fond ONV Opava, i.č. 1023, k. 1205, *Libreto a scénář Památníku ostravské operace v Hrabyni*.

²⁵³ZA Opava, fond Sm KNV, i.č. 39, kart. 8, sig. Odbor kultury, *Opis upřesněných požadavků MNO na řešení památníku v Hrabyni*.

²⁵⁴Tamtéž, *Návrh změny projektového úkolu a návrhu souhrnného projektového řešení památníku Ostravské operace v Hrabyni z 17.11.1973*.

Axmanna.²⁵⁵ Ten je tvůrcem sousoší „*Bratrství v boji*“ umístěným před památníkem.²⁵⁶ Dle historicko-vojenského zpracování památníku pplk. Alfonse Březiny měly být vyjádřeny především „*ideje socialistického vlastenectví a proletářského internacionalismu*“ a „*vděk a láska našeho lidu*“.²⁵⁷ Stavbě, která započala až v roce 1976,²⁵⁸²⁵⁹ dominoval betonový objekt s dvěma vystupujícími klíny směrem k Ostravě. Vyšší z nich sloužil jako vyhlídková terasa.²⁶⁰ Stěžejním prostorem památníku byla *Síň osvoboditelů*²⁶¹ s deseti bustami velitelů ostravské operace, urnami a prsty z významných bojišť. Dominantu síně tvořila plastika Stanislava Hanzlíka „*Vám poděkování a lásku*“.²⁶² Dalšími prostory byly umělecká galerie, *Galerie bojových zástav*, *Síň pamětních knih* se seznamy padlých, foyer se jmény hrdinů na stěnách a audiovizuální sál, který využíval československého promítacího systému - polyekranu.²⁶³²⁶⁴ Před památníkem se nacházelo vydlážděné nástupiště sloužící jako shromaždiště během pietních aktů a dalších oslav, upravenou zelení, kašnou a lipovou alejí. Stavbu zvenčí dále obklopoval symbolický hřbitov s 13 000 jmény padlých. Dalším objektem byla správní budova, která sloužila jako zázemí zaměstnanců i ke studijním účelům.²⁶⁵

Výstavbu památníku, kterou popisovalo heslo „*Památník ostravské operace*“

²⁵⁵Výběru řešení předcházela architektonická soutěž v roce 1970, ale I. cena v ní nebyla udělena, a tak byla vyhlášena následujícího roku další soutěž. Nakonec přineslo řešení až zadání projektu Krajskému projektovému ústavu v Ostravě. I to přispělo k zpoždění stavebních prací. Viz. Tamtéž, *Zpráva o dosavadním postupu akcí Ostravská operace*.

²⁵⁶SOKA Opava, fond ONV Opava, i.č. 1023, k.1205, *Severomoravský kraj staví Památník ostravské operace v Hrabyni*.

²⁵⁷Tamtéž, *Libreto a scénář Památníku ostravské operace v Hrabyni*.

²⁵⁸Původně se plánovalo s otevřením během 30. výročí ostravské operace. Viz. Tamtéž, *Plán agitační kampaně*.

²⁵⁹Do té doby byla vybudována inženýrská síť, upraven okolní terén a naplánováno budoucí řešení samotného památníku. Viz. Tamtéž, *Severomoravský kraj staví Památník ostravské operace v Hrabyni*.

²⁶⁰Tamtéž.

²⁶¹V počátečních návrzích je nazývána Síní hrdinů, ale na podnět ÚV KSČ došlo ke změně. Viz. ZA Opava, fond Sm KNV, i.č. 353, kart. 121, sig. Odbor kultury, *Informace o závěrech z jednání. V současnosti nese název Pamětní síň*.

²⁶²BERGER, Petr a BŘEZINA, Alfons. *Památník Ostravské operace*. Ostrava: Profil, 1985.

²⁶³Součástí památníku se stala i obřadní sňatková síň. Viz. SOKA Opava, fond MNV Hrabyně, i.č. 109-118, k. 21, sig. 118, *Příděl finančních prostředků na úhradu svatební obřadní síně v Památníku Ostravské operace v Hrabyni z 14.2.1980*.

²⁶⁴SOKA Opava, fond ONV Opava, i.č. 1023, k. 1205, *Libreto a scénář Památníku ostravské operace v Hrabyni*.

²⁶⁵Tamtéž, *Severomoravský kraj staví Památník ostravské operace v Hrabyni*.

v Hrabyni – trvalý symbol internacionální družby československého a sovětského lidu v boji za svobodu a socialismus“, provázela po celou dobu podrobně naplánovaná agitační kampaň cílená na veřejnost a její pomoc s výstavbou památníku.²⁶⁶ V neposlední řadě šlo o posílení postavení režimu a probuzení zájmu o historii regionu v rámci ideologického kontextu. „Celá politickovýchovná kampaň bude zaměřena tak, aby se pod vedením stranických orgánů stala záležitostí všech společenských organizací NF a národních výborů, aby všichni naši pracující správně pochopili význam výstavby Památníku, aby došlo k dalšímu posílení socialistického vlastenectví a proletářského internacionalismu, k dalšímu utužení lásky a přátelství k Sovětskému svazu“.²⁶⁷ Zvláštní důraz byl kladen na mládež, funkci branné výchovy a poučení těch, kteří nebyli pamětníky nebo účastníky druhé světové války. „... aby pochopila, že to byli sověští lidé, kteří nám přinesli svobodu ... Při zdůrazňování této skutečnosti nám nejde jen o vyvolání pocitu vděčnosti, ale také o pochopení sounáležitosti k celému socialistickému společenství“.²⁶⁸

Památník byl slavnostně otevřen 25. a 26. dubna 1980 za přítomnosti stranické a vládní delegace a zástupců armád zemí Varšavské smlouvy.²⁶⁹ V roce 1983 byl památník v Hrabyni prohlášen kulturní památkou a v červnu 1989 národní kulturní památkou. Tento stupeň ochrany byl ale v roce 1995 zrušen.²⁷⁰ Funkce památníku byla zejména pietní. Sloužil nejen k výročním vzpomínkovým akcím, ale také k dalším významným rituálům, jako bylo složení pionýrských či dokonce manželských slibů. Historické informace mohl poskytnout návštěvníkům promítaný 15 minutový film. Samotná historická expozice týkající se Ostravské operace byla otevřena na zámku v Kravařích. Součástí zmapování vojenské operace byla také *Bojová cesta*, tedy trasa vojenského postupu doplněná o památníky, pomníky a pamětní desky, jejíž dominantu tvořila právě Hrabyně.²⁷¹ Památník ostravské operace společně s expozicí v Kravařích,

²⁶⁶Tamtéž.

²⁶⁷Tamtéž, *Plán agitační kampaně*.

²⁶⁸Tamtéž.

²⁶⁹SOKA Opava, fond MNV Hrabyně, i.č. 116, k. 21.

²⁷⁰Památkový katalog NPÚ. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/legalState=84181&mode=fulltext&keywords=HRABYNĚ&order=relevance%3Adesc&action=legalState&presenter=LegalStatesResults> [cit. 2019-4-27].

²⁷¹*Bojová cesta* vedla přes Sudice, Albertovec, Bolatice, Dolní Benešov, Štítinu, Velkou Polom, Hlučín,

Bojovou cestou, Muzeem boje proti fašismu v Havířově-Životicích a Muzeem socialistické výstavby v Havířově byly sloučeny pod *Muzeum revolučních bojů a osvobození v Ostravě*.²⁷²

Samotný památník velké proměny v průběhu 80. let nepotkaly, i když o některých změnách komise rady KNV uvažovala. Šlo zejména o rozšíření výstavních prostor a zpřístupnění kvalitnějších služeb pro návštěvníky, včetně výstavby ubytovacího zařízení v obci. Na mladší návštěvníky cílila myšlenka herní místnosti a zbudování pionýrského tábora za památníkem. Důležitost Památníku Ostravské operace reflektovaly i plánované změny na úkor Ostravského muzea, protože to mělo být do budoucna pouze výstavním prostorem a řídicí orgány celého komplexu institucí měly využívat prostory v Hrabyni.²⁷³ V původním vyznění ideologicky zbarvené politiky paměti symbolizoval památník spolupráci dvou socialistických zemí pouhých devět let do převratných událostí roku 1989.

3.5.2. PAMÁTNÍK PO ROCE 1989

Během „utlumení“ zájmu politiků i veřejnosti o kulturní instituce spojované s předchozím režimem během 90. let bylo pro památník největší změnou převedení do správy Slezského zemského muzea v roce 1992, kde se nachází dodnes.²⁷⁴ K tomu došlo po likvidaci Muzea revolučních bojů a osvobození v Ostravě. Mezi lety 1996 a 2004 skládali v památníku vojáci své přísahy.²⁷⁵ K obnovení zájmu o „Hrabyni“ došlo zařazením tehdejšího Památníku svobody do výše zmíněného programu *Rehabilitace památníků bojů za svobodu, nezávislost a demokracii* v roce 2000.²⁷⁶ Na základě tohoto

Darkovičky, Zábřeh nad Odrou. Viz. BERGER, Petr a BŘEZINA, Alfons. *Památník Ostravské operace*. Ostrava: Profil, 1985.

²⁷²SOKA Opava, fond ONV Opava, i.č. 1023, k. 1205, *Návrh na řešení politicko-organizační struktury muzeí a památníků revolučních a osvobozeneckých bojů v Sm kraji*.

²⁷³ZA Opava, fond Sm KNV, i.č. 353, kart. 121, sig. Odbor kultury, *Návrh celkového řešení areálu Památníku ostravské operace v Hrabyni*.

²⁷⁴Pod Slezské muzeum patří dále *Areál československého opevnění Hlučín-Darkovičky, Památník Petra Bezruče, srub Petra Bezruče v Ostravici a Arboretum – Nový Dvůr u Opavy*. Viz. HORÁKOVÁ, Jana. *Památník druhé světové války*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2009.

²⁷⁵JORDÁN, Petr. *Hrabyně*. Hrabyně: Obec Hrabyně, 2007.

²⁷⁶*Usnesení vlády ČR č. 264 z 15.3.2000 k rehabilitaci památníků bojů za svobodu, nezávislost a demokracii*. Dostupné z: https://kormoran.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/7E7E6C84A5998374C12571B6006C3BD4 [cit. 2019-4-28].

rozhodnutí proběhla v letech 2006-2009 rozsáhlá rekonstrukce, během které byl památník návštěvníkům uzavřen. Přinesla existenci výstavních prostor, dále pak badatelný, multifunkční sál a bezbariérový přístup. 29. dubna 2009 byl *Památník II. světové války* slavnostně otevřen za přítomnosti vojáků a válečných veteránů.²⁷⁷ Nová multimediální expozice památníku s názvem *Doba zmaru a naděje* se věnuje široké škále témat. A to období od Mnichovské dohody a vzniku Protektorátu Čechy a Morava, atentátu na Reinharda Heydricha, holocaustu, domácímu i zahraničnímu odboji a československým vojákům v západních i východních jednotkách až po osvobození Československa.²⁷⁸ V roce 2014 byl památník přejmenován na *Národní památník II. světové války*.²⁷⁹

Památník Ostravské operace v Hrabyni je největší památníkovou stavbou normalizačního období. Spolu s památníky v Bratislavě, Banské Bystrici, na Dukle a plánovaným pražským památníkem měl patřit k pěti největším památníkům věnovaných sovětským osvoboditelům.²⁸⁰ Vidiny tvůrců ve využití a významu památníku byly rovněž rozsáhlé a odpovídaly vůli po oslavě sovětských vojenských úspěchů. Působili tak i na vnímání tehdejšího politického uspořádání návštěvníků památníku i obyvatel regionu, kteří byli vystaveni silné agitační kampani. „Dohled“ nad mladšími generacemi byl prováděn skrze organizované školní výlety, brannou výchovu, čestné stráže, pionýrské aktivity a dokonce v plánovaném umístění dětského tábora do bezprostřední blízkosti tohoto instrumentu politiky paměti. Tyto snahy na poli politické výchovy viditelně pokračovaly i během 80. let. Jak už bylo výše řečeno, památník sloužil svému původnímu účelu pouhých devět let a se změnami po roce 1989 doslova upadl v zapomnění. To dokládá i nedostatek bližších informací o jeho fungování v 90. letech. Podobně jako dříve zmíněné památníky zažil vlnu zájmu, i když o poznání kratší než např. památník v Lidicích, a následného zapomnění po pádu komunistického režimu. Nezanedbatelnou roli v tom hrála jistě převažující pietní funkce památníku

²⁷⁷*Historie*. Dostupné z: <http://www.szm.cz/rubrika/30/expozicni-arealy/pamatnik-ii-svetove-valky-hrabyne/historie.html> [cit. 2019-4-28].

²⁷⁸HORÁKOVÁ, Jana. *Průvodce Památníkem II. světové války Slezského zemského muzea*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2014.

²⁷⁹*Historie*. Dostupné z: <http://www.szm.cz/rubrika/30/expozicni-arealy/pamatnik-ii-svetove-valky-hrabyne/historie.html> [cit. 2019-4-28].

²⁸⁰SOKA Opava, fond ONV Opava, i.č. 1023, k. 1205, *Památník ostravské operace v Hrabyni*.

a absence výstavního prostoru. Oživení tohoto místa paměti nastalo rokem 2000, resp. až provedenou rekonstrukcí dokončenou v roce 2009. Vznikem nové výstavy a také pojmenováním se památník orientoval na období druhé světové války v tehdejším Československu, tentokrát bez nánosu komunistické ideologie. I když se zde prezentuje celá řada témat, svým určením jde, stejně jako v 80. letech, o památník válečný. A zde podle mého názoru dochází k určitému „překrývání“ témat i funkcí s památníkem na Vítkově, který zastává, navzdory svému původnímu účelu, centrální místo v národní „válečné“ paměti nejen co se týče boje legionářů. Je to dějiště mnoha pietních aktů, právě i oslav konce druhé světové války, kterých se účastní nejvyšší politická a vojenská reprezentace. Geografická vzdálenost Hrabyně od hlavního města možná nese svůj podíl viny na tom, že Národní památník druhé světové války se stává cílem cesty českých prezidentů jen zřídka, a není to během oslav konce této války. I když se zdá toto místo paměti navzdory krokům MK do určité míry opomíjené, význam památníku v životě zdejších obyvatel byl nesporný. Ať už se jedná o prvotní impulsy k jeho výstavbě, vedenou agitační kampaň, pomoc při výstavbě, prováděné rituály v rámci památníku či v současnosti oslavy osvobození města Opavy a samotné Hrabyně.

3.6. PAMÁTNÍK LETY U PÍSKU

Kárný pracovní tábor v Letech u Písku vznikl v roce 1940 na základě rozhodnutí česko-slovenské vlády a jeho funkcí bylo internovat dospělé muže, kteří řádně nepracovali. Pojmenování a funkci tábora je důležité zmínit, protože se pojmy a funkce proměňovaly a jejich chybné užívání mohlo způsobit nepřesnosti při pozdějších debatách o romském holocaustu. Zatímco v prvních letech šlo o *pracovní tábor* a od roku 1942 o *sběrný tábor*, v období od srpna 1942 do srpna 1943 hovoříme o *cikánském táboře*, který měl sloužit k „převýchově k trvalé práci“ 1 309 příslušníků romského a sintského etnika nebo kočovníků, tuláků apod. Úřadům se podařilo podchytit většinu českých Romů, míšenců a „po cikánsku“ žijících mužů, žen i dětí. Ti, kteří neměli trvalé bydliště, se museli přesunout do táborů Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu. Otřesné hygienické a stravovací podmínky a fyzicky náročná práce na okolních silnicích, hospodářstvích a v lesích zapříčinily epidemii tyfu, která způsobila smrt téměř čtvrtiny vězňů. Oběti byly pohřbívány nejprve na hřbitově v sousedních Mirovicích, který svou

kapacitou nedostačoval, proto byl zřízen táborový hřbitov. Další čtvrtině vězňů se podařilo z tábora uprchnout. Po vypuknutí epidemie následovala karanténa a postupná likvidace tábora, během které byly vypraveny dva transporty, v prosinci 1942 do Osvětimi a v květnu 1943 do *cikánského tábora* v Osvětimi-Březince, kde zahynula většina deportovaných. Předmětem pozdějších diskuzí se stalo složení zaměstnanců tábora. Po celou dobu měl tábor české vedení, část se dokonce přihlásila k práci dobrovolně, a objevily se případy surového chování a krádeží potravin určených pro vězně. Samotné zřízení cikánského tábora provedla „loutková“ protektorátní vláda a rozhodnutí o dvou transportech proběhlo na říšské úrovni.²⁸¹

3.6.1. LETY PO ROCE 1945

Po válce se starosta Let zavázal, že pozemek v místě bývalého tábora a pohřebiště nebude využíván po dobu dalších 40 let.²⁸² To se ale nestalo, protože tu byl v 70. letech postaven velkokapacitní vepřín, což dokládá nezáměr o letskou minulost a nedostatek respektu k obětem ze strany tehdejších politických představitelů. Ať už to byla nechuť obětí vracet se k tragické minulosti nebo úřední liknavost v potrestání československých dozorců tábora,²⁸³ vše směřovalo k zapomnění na romský holocaust. Ostatně první odborné práce k romským dějinám²⁸⁴ byly publikovány až v 60. letech a až v této době vznikla první romská organizace *Svaz cikánů-Romů*, která se mj. zabývala romskou kulturou a dějinami.

Celospolečenský ohlas ale vzbudily až v 90. letech práce tvůrců ze zahraničí, především Paula Polanskeho, který bádá v třeboňském archivu a zveřejnil pozoruhodné závěry ohledně tábora v Letech.²⁸⁵ Některá jeho tvrzení byla podle historiků značně nadhodnocená a nepodložená prameny a odbornými znalostmi.²⁸⁶ Přesto přínos

²⁸¹NEČAS, Ctibor. *Cikánský tábor v Letech*, s. 16-36. In: *Historikové a kauza Lety*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999.

²⁸²Tamtéž, s. 33.

²⁸³Tamtéž, s. 20-22.

²⁸⁴HLUŠIČKOVÁ, Růžena, MALÁ, Irena a KUBÁTOVÁ, Ludmila. *Tábory utrpení a smrti*. Praha: Svoboda, 1969. Dále pak dlouhodobý výzkum Ctibora Nečase. Např. NEČAS, Ctibor. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*. Brno: Matice moravská, 2005.

²⁸⁵POLANSKY, Paul. *Těživé mlčení: svědectví těch, kteří přežili Lety*. Praha: G plus G, 1998.

²⁸⁶VALENTA, Jaroslav. *Mediální debata o táboru v Letech očima historika*. In: *Historikové a kauza Lety*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999.

Polanskeho práce tkví v otevření debaty o romském holocaustu a české (ne)vině, částečně na úkor samotné historie Letů. To provázal zájem médií a novinářů a dokonce i mezinárodního ohlasu, který se následně projevil i politicky. „Případ Lety“ se totiž projednával na půdě Kongresu Spojených států a nejvyšších orgánů Evropské unie, do které chtěla Česká republika zanedlouho vstoupit. I to ovlivňovalo intenzitu, s jakou se o stavu památníku a vepřina na přelomu tisíciletí jednalo.²⁸⁷

Zajímavým ukazatelem, jak intenzivně rezonovaly „Lety“ zdejší politickou scénou jsou výroky některých politiků. Za zmínku stojí např. vyjádření bývalého prezidenta Václava Klause z roku 2005, který vnímal „kauzu Lety“ jako jednu z mnoha forem politického nátlaku evropských institucí na národní vládu.²⁸⁸ Na poslance Miloslava Ransdorfa a později Tomia Okamuru byla podána za jejich zlehčující tvrzení o utrpení letských vězňů trestní oznámení. V řadě politiků, kteří se k tématu takto vyjádřili, nechyběl ani ministr financí Andrej Babiš. „... že tábor v Letech byl koncentrák, to je lež, byl to pracovní tábor. Kdo nepracoval, šup a byl tam“.²⁸⁹ Za své výroky se vzápětí omluvil a později jeho vláda poskytla finance na likvidaci vepřina a archeologický výzkum.²⁹⁰

3.6.2. VZNIK PAMÁTNÍKU

První symbol uctění památky letských obětí vznikl v roce 1986, kdy byl v okolí pohřebiště vztyčen dřevěný kříž, který byl ale zničen vichřicí.²⁹¹ V roce 1995 vznikl památník od malíře Zdeňka Hůly v podobě 17 kamenů částečně umístěných v zemi s vyrytými kříži na povrchu. Odhalení pomníku se zúčastnil tehdejší prezident Václav Havel a nabádal ke smíru mezi odlišnými etniky, odmítání rasismu a potřebě nezapomenout na hodonínský a letský tábor.²⁹² Toto pietní území stojí jen 150 metrů od

²⁸⁷SNIEGOŇ, Tomáš. *Evropeizace holocaustu a česká národní identita*. In: ŠUSTROVÁ, Radka a HĚDLOVÁ, Luba ed. *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia, 2014, s. 100-106.

²⁸⁸Rozhovor prezidenta republiky pro *Lidové noviny* z 14.5.2005. Dostupné z: <https://www.klaus.cz/clanky/1469> [cit. 2019-4-15].

²⁸⁹Babiš zpochybnil holocaust v Letech. Dostupné z: <https://www.respekt.cz/politika/babis-zpochybnil-holocaust-v-letech> [cit. 2019-4-15].

²⁹⁰*Současnost*. Dostupné z: <https://letypamatnik.cz/soucasnost/> [cit. 2019-4-15].

²⁹¹Tamtéž.

²⁹²*Projev prezidenta republiky Václava Havla při odhalení památníku Romům na místě internačního cikánského tábora a u příležitosti 50. výročí ukončení II. Světové války v Evropě* z 13.5.1995. Dostupné z: <https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/HavelWork> [cit. 2019-4-15].

velkovýkrmny vepřů, jejíž „zbrklá“ privatizace přinesla do budoucna ještě celou řadu otazníků a jednání o další podobě památníku.

Tři roky po svém vzniku byl památník spolu s hřbitovem prohlášen kulturní památkou²⁹³ a bylo rozhodnuto o zbourání vepřína, což ale už v následujícím roce nová Zemanova vláda přehodnotila.²⁹⁴ Celou situaci komplikovala jednání o výkupu vepřína a nákladnost následné likvidace budovy. Památník v Letech a jeho okolí tak zůstal nezměněn po více než deset let, i když se o něm vedly četné politické diskuse. Změna přišla s usnesením vlády č. 589 z roku 2009, kdy byla funkce památníku doplněna o „*péči a uchování vzpomínky na utrpení Romů*“ pod vedením Památníku Lidice.²⁹⁵ Došlo tak k rekonstrukci a odpovídající úpravě památníku a jeho okolí. V Letech vznikly dvě repliky původních věžeňských baráků s menší expozicí, která byla doplněna o naučnou stezku.²⁹⁶

O odkupu vepřína od firmy Agpi, a.s. bylo rozhodnuto až v roce 2017. V následujícím roce dostalo *Muzeum romské kultury* (dále MRK) na starost jak areál vepřína, tak samotný památník od Památníku Lidice, které nyní oba spravuje,²⁹⁷ což se podařilo během působení Daniela Hermana na MK. V současné době probíhá archeologický výzkum a přípravy na demolici vepřína, která by měla začít v druhé polovině letošního roku. Výstavba nového památníku ale ještě není vyjasněná. Dosud nebyla vyhlášena architektonická soutěž, tudíž ani návrhy na samotné řešení památníku nejsou známy.

Lety u Písku patří dnes k místu, které si možná česká veřejnost spojí spíše s ostře vyhocenou debatou, jenž se střídavě objevuje už od 90. let, a vepřínem, než se samotným táborem, kde byly nuceně drženy stovky romských obyvatel. Před

²⁹³Památkový katalog NPÚ. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/?legalState=121093&mode=fulltext&keywords=lety+u+p%C3%ADsku&order=relevance%3Adesc&action=legalState&presenter=LegalStatesResults> [cit. 2019-4-15].

²⁹⁴SNIEGONĚ, Tomáš. *Evropizace holocaustu a česká národní identita*. In: ŠUSTROVÁ, Radka a HÉDLOVÁ, Luba ed. *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia, 2014, s. 100-106.

²⁹⁵Usnesení vlády České republiky č. 589 z 4.5.2009. Dostupné z: <https://apps.odok.cz/attachment/-/download/KORN97AQS9DB> [cit. 2019-4-16].

²⁹⁶Koncepce rozvoje Památníku Lidice. Dostupné z: https://www.mkcr.cz/doc/cms_library/koncepce-rozvoje-pamatniku-lidice-prispevkove-organizace-mk-na-obdobi-2012-2017-78.pdf [cit. 2019-4-15].

²⁹⁷Připomínka holocaustu. *Péče o pietní místa*. In: *Bulletin muzea romské kultury*, č. 26/2017. Muzeum romské kultury, 2017, s. 156-157.

popularizací „Let“ ale bylo místo pro většinu české veřejnosti neznámé, stejně jako všeobecný zájem o romistiku, dějiny Romů a jejich utrpení během druhé světové války. Lety byly dlouho „ukrytým“ místem, v podstatě i fyzicky, a jejich „odkrytí“ se neobešlo bez vyhrocených emocí. I proto se o romském holocaustu někdy hovoří jako o „zapomenutém“, protože ho česká většinová společnost vytěsnila ze své kolektivní paměti. Zveřejněním letského příběhu se narušil dlouho převládající pohled na Čechy a jejich (ne)účast v holocaustu na straně viníků. Do debat, které se vedly spíše mezi Čechy a spíše než o oběti a pozůstalé šlo o podíl české viny, se vložili politici, média a novináři a „vypluly“ na povrch tradičně zakořeněné předsudky a násilné projevy rasové nenávisti. I proto se jeví památník Lety a jeho starší i soudobá historie jako „zrcadlo“ vztahů Čechů a romské minority. Asi žádnému památníku v České republice nebyla dosud věnována taková pozornost, mediální i politická. Ta se odráží i na (ne)účasti hlav státu na pietních aktech, které se tradičně v Letech pořádají v květnu a srpnu. Od Havlových výzev ke smíření a pietě se politici přesunuli k popírání vážnosti toho, co se v Letech odehrálo, až k odmítání památníku a ponechání vepřína na původním místě. To jen dokládá, že i „malý“ památník, v podstatě ještě neexistující, může být „ožehavým“ politickým i celospolečenským tématem i v současné době.

3.7. NOVĚ BUDOVANÝ PAMÁTNÍK HODONÍN U KUNŠTÁTU

Hodonín u Kunštátu pojí podobná válečná minulost jako Lety u Písku, přesto se po roce 1945 vyvíjel výrazně odlišně. Ačkoliv je vnímán až jako „druhý cikánský tábor“ v porovnání s Lety, jeho internační funkce neskončila s koncem války. Obdobně jako u letského tábora tu byl nejprve v letech 1940–1941 kárný pracovní tábor a od ledna 1942 sběrný tábor, který se posléze změnil na *cikánský tábor Hodonínek*. Od srpna 1942 do prosince 1943 tu bylo shromážděno 1396 Romů a Sintů žijících na Moravě. I tady vládly otřesné hygienické podmínky, tábor byl přeplněn, potraviny a čistá vody nedostačovaly a vězni byli nuceni k fyzicky náročné práci. Přes 200 z nich našlo smrt přímo v táboře a to převážně kvůli epidemii tyfu, jejíž oběti byly pohřbeny v hromadných hrobech na hodonínském Žalově. Zbývající vězni byli, až na 262 propuštěných, odvezeni v prosinci 1942 do Osvětimi a v létě 1943 do

Osvětimi-Březinky obdobně jako Romové a Sintové z Let.²⁹⁸ Tábor byl sice na konci roku 1943 vyklizen, ale nezbourán. Roku 1944 byla obnovena jeho původní funkce, tedy pracovní kárný tábor. Do konce války ho krátce využívaly také německé vojenské jednotky a po květnovém osvobození zase příslušníci Rudé armády. Následně sloužil k internaci sudetských Němců, kteří nebyli schopni odsunu, a v letech 1949 a 1950 politických vězňů v táboře nucených prací. Úplně opačný účel měly původní táborové budovy po zbylou polovinu 20. století, kdy fungovaly jako rekreační středisko.²⁹⁹

3.7.1. VZNIK PAMÁTNÍKU

V Hodoníně se v roce 1973 uskutečnilo první uctění památky v místech, která připomínal jen dřevěný kříž a kámen u hromadného hrobu. To byl na dlouhou dobu jediný pietní akt vzešlý z iniciativy Svazu cikánů-Romů. Až společně s medializací „Letů“ a uskutečněním prvních pietních aktů na místě českého romského tábora došlo i k pietě v Hodoníně, a to v roce 1995. O dva roky později byl odhalen na lesním hřbitově Žalově první památník v podobě kříže s trnovou korunou od sochaře Eduarda Oláha.³⁰⁰

Rekreační areál, který stál v místě bývalého tábora, byl odkoupen státem v roce 2009 po jednáních ministra pro lidská práva a menšiny Michaela Kocába s tehdejší majitelkou areálu. Na základě rozhodnutí vlády z 2. března 2011 bylo správu památníku pověřeno *Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského* (dále NPMK)³⁰¹, čímž tedy trochu netradičně připadla péče o památník Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy (dále MŠMT), což bylo zapříčiněno i shodou M. Kocába s ministrem školství Ondřejem Liškou ohledně nutných úprav letského a hodonínského tábora. Ondřej Liška popsal zpětně vládní jednání jako určitou „výměnu“. „... za podmínky, že jako ministr školství převezmu do rezortu areál v Hodoníně, věnuje vláda peníze na jeho úpravu na vzdělávací centrum romského holocaustu“.³⁰² V roce 2011

²⁹⁸Podrobněji nejen k dějinám tábora na Moravě: NEČAS, Ctibor. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*. Brno: Matice moravská, 2005.

²⁹⁹PÁNKOVÁ, Markéta a STEHLÍK, Michal. Vybudování Památníku romského holocaustu u Hodonína (okres Blansko), výzva i riziko. In: *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce*, č. 1/2013, s. 52-56.

³⁰⁰*Historie*. Dostupné z: <https://hodoninpamatnik.cz/historie/> [cit. 2019-4-18].

³⁰¹*Památník Hodonín u Kunštátu – dokončení stavební části Památníku v Hodoníně u Kunštátu v roce 2016*. Dostupné z: <http://sdv.msmt.cz/file/38781/> [cit. 2019-4-18].

³⁰²LIŠKA, Ondřej. *Vepři v Letech a Babišova střela do vlastní nohy* z 8.9.2016. Dostupné z:

probíhal v areálu archeologický výzkum a o rok později mohly být zahájeny samotné stavební práce.³⁰³ Zároveň byl v roce 2013 *lesní hřbitůvek Žalov* prohlášen kulturní památkou.³⁰⁴

Počátek prací na vybudování památníku se jeví poměrně hladce. Byla vyhlášena architektonická soutěž, které se zúčastnilo několik studentů architektury z českých vysokých škol. I tím byl přístup MŠMT ojedinělý. K realizaci byl vybrán návrh studenta ČVUT Richarda Pozdníčka a podle plánu se počítalo s otevřením památníku ve formě vzdělávacího centra v roce 2016. V tomto roce byl památník dobudován, zahrnoval novostavbu infocentra jako hlavního výstavního prostoru, dochovaný vězeňský barák a částečně dochovaný barák dozorců, vyznačení půdorysu dalších baráků a 207 kovových tyčí za každého zemřelého v táboře. Ještě v následujícím roce probíhaly samotné práce na výstavě podle návrhu NPMK, ve které šlo o prezentaci třech základních rovin v reflexi tábora: místo sociálního vyloučení, prostor pro prezentaci politické moci a celospolečenského zapomnění.³⁰⁵³⁰⁶ Zároveň ale došlo v roce 2017 k nečekaným změnám v řízení památníku. Společně s převedením letského památníku pod brněnské MRK³⁰⁷ došlo k přesunu památníku v Hodoníně pod tutéž instituci, a tedy pod MK v rámci realizace *Strategie romské integrace do roku 2020*.³⁰⁸ Práci zaměstnanců NPMK tedy po několika letech přerušily politické kroky. Nové vedení památníku přikročilo k úpravě expozice, která by se mohla zpřístupnit v srpnu 2019.

<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/ondrej-liska-vepri-v-letech-a-babisova-strela-do-vlastni-nohy> [cit. 2019-4-19].

³⁰³*Památník Hodonín u Kunštátu – dokončení stavební části Památníku v Hodoníně u Kunštátu v roce 2016.*

³⁰⁴Památkový katalog NPÚ. Dostupné z: <https://www.pamatkovykatalog.cz/?legalState=912282926&mode=fulltext&keywords=hodon%C3%ADn+u+kunštátu&order=relevance%3Adesc&action=legalState&presenter=LegalStatesResults> [cit. 2019-4-18].

³⁰⁵*Památník Hodonín u Kunštátu – dokončení stavební části Památníku v Hodoníně u Kunštátu v roce 2016.*

³⁰⁶Projekt NPMK vzbudil zájem Rady Evropy a byla mu věnována výstava ve Štrasburku. Viz. PÁNKOVÁ, Markéta a STEHLÍK, Michal. *Vybudování Památníku romského holocaustu u Hodonína (okres Blansko), výzva i riziko*. In: *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce*, č. 1/2013, s. 52-56.

³⁰⁷MRK organizovalo první pietní akty a jeho pracovníci se spolupodíleli na tvorbě nového památníku. Posléze ale došlo mezi oběma institucemi ke konfliktu. Ze strany kritiků MRK se objevila obava z upřednostňování cikánského tábora a jeho obětí na úkor poválečné historie tábora. Podrobněji k převedení památníku na MK: PÁNKOVÁ, Markéta a SEINER, Jakub. *Budování Památníku Hodonín u Kunštátu v letech 2011-2017*. In: *Muzeum: Muzejní a vlastivědná práce*, č. 1/2018, s. 3-12.

³⁰⁸*Usnesení vlády České republiky č. 665 z 18.9.2017*. Dostupné z: <https://apps.odok.cz/attachment/-/down/RCIAARJB3XIK> [cit. 2019-4-18].

Podobně jak už bylo zmíněno v souvislosti s památníkem v Letech u Písku, ani tady v druhé polovině 20. století neexistoval velký zájem o otevření tragické minulosti Hodonínku. To bylo zesíleno i dalšími etapami ve „využívání“ táborových baráků. Na internaci německých spoluobčanů, ale především politických oponentů nemohlo být během vlády komunistického režimu „vzpomínáno“. I když tábor nebyl zastavěn jinou budovou, jeho využívání k rekreaci působí neméně tragicky. Došlo tak na dlouho dobu k zapomnění na hodonínské romské, německé i politické oběti. Mediální debata, která se rozpoutala okolo letského tábora, přinesla větší pozornost celému tématu romského holocaustu a v souvislosti s Hodonínem také potřebnou pozornost. Nevzbudila však takové kontroverze a vyhraněné názory veřejnosti, médií i politiků. Naopak se zde poměrně rychle dohodli představitelé státu s majitelkou areálu, jehož další podoba jasně směřovala k uctění obětí a potřebě poučení veřejnosti. Přesto vývoj památníku nebyl bezproblémový, protože došlo k obměně správce památníku na základě vládního rozhodnutí a tím k narušení konzistentní práce pracovníků MŠMT. Nebýt těchto změn, mohl už pravděpodobně nyní nově vybudovaný památník sloužit veřejnosti.

3.8. NOVĚ BUDOVANÝ PAMÁTNÍK JANA PALACHA VE VŠETATECH

Rok 1968 patří k dalším výrazným mezníkům československých dějin 20. století. 21. srpna došlo k invazi vojsk Varšavské smlouvy, která přerušila řadu reformů ve znamení uvolňování politického a společenského tlaku a částečné demokratizace, které reprezentovalo reformní křídlo KSČ spolu s tehdejším prvním tajemníkem ÚV Alexandrem Dubčekem. Po prvotním šoku z invaze a obav z dalšího vývoje se veřejnost dostala do stavu určité pasivity a letargie. Tak to alespoň vnímal Jan Palach, student historie na FF UK a ekonomie na VŠE v Praze. Pokusil se tento stav pasivity společnosti zvrátit 16. ledna 1969, kdy se polil benzinem a zapálil ve vrchní části Václavského náměstí. S vážnými popáleninami po celém těle byl dopraven na kliniku,³⁰⁹ kde skonal 19. ledna. Jeho skutek vyvolal rozporuplné reakce, velký ohlas i zděšení, úctu i nepochopení. Každopádně už pohřeb 25. ledna byl velkým uctěním Jana Palacha tisíci lidmi. Svým činem inspiroval další „živé pochodně“. I když se po několika měsících vrátila ona společenská rezignace, proti které Palach vystoupil, jeho

³⁰⁹Nevyužívanou budovu zdravotnického zařízení v Legerově ulici, kde zemřel i Josef Toufar, připomíná v současnosti provizorní památník.

čin opět rezonoval jako předzvěst listopadových událostí roku 1989. Série protestních akcí odpůrců komunistického režimu od 15. do 21. ledna 1989 je označována jako *Palachův týden*. A tak je jeho čin neodmyslitelně spojen nejen s událostmi v roce 1968, ale i s tím, co vedlo ke konci komunistické vlády v Československu.³¹⁰

K neoficiálnímu uctění Palachovy památky sloužil v prvních letech po jeho smrti hrob na Olšanských hřbitovech. Odtud byly ale ostatky v 70. letech přeneseny bez vědomí Palachovy rodiny do Všetat do ústraní před veřejností. Zpět byly navraceny až v roce 1990. Po pádu režimu mohla být odhalena i Palachova posmrtná maska, kterou tajně sejmul sochař Olbram Zoubek a v současnosti je v bronzovém provedení umístěna na čelní fasádě FF UK na Palachově náměstí. Další upomínkou je např. památník Jana Palacha umístěný 19. ledna 2009 před mělnickou budovou gymnázia, které Palach navštěvoval. Tvůrcem pomníku je maďarský sochař András Beck, který žil dlouhodobě ve Francii. I to je důvod, proč se slavnostního odhalení památníku zúčastnili kromě českých politiků včetně prezidenta Václava Klause a předsedy Senátu Přemysla Sobotky velvyslanci Francie a Maďarska.³¹¹ V posledních letech vzbudil ohlas také na pražském Alšově nábřeží umístěný památník nesoucí název „*Dům syna a Dům matky*“³¹² z roku 2016. Američan John Heyduk téma ztvárnil do podoby dvou kovových kvádrů s několika hroty.³¹³

3.8.1. VZNIK PAMÁTNÍKU

Vzniku památníku ve Všetatech předcházela debata v Poslanecké sněmovně na počátku roku 2013 ohledně prohlášení 16. ledna, tedy *Dne památky Jana Palacha*, za významný den.³¹⁴ Emoce vzbudil zejména projev Miroslava Grebeníčka, který se

³¹⁰Podrobněji k samotnému činu Jana Palacha např. LEDERER, Jiří. *Jan Palach: zpráva o životě, činu a smrti českého studenta*. Praha: Malý princ, 2014.

³¹¹*Poceta Janu Palachovi: dokument o vzniku památníku, odhaleného 19. ledna 2009 v Mělníku u příležitosti 40. výročí smrti Jana Palacha*. Město Mělník, 2009.

³¹²Uvádí se též název „*Dům sebevraha a Dům matky sebevraha*“.

³¹³Obsáhlejší výčet pamětních desek a uměleckých děl věnovaných Jana Palachovi poskytuje Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v databázi *Pamětní místa komunistického režimu*. Dostupné z: <http://www.pametnimista.usd.cas.cz> [cit. 2019-4-27].

³¹⁴Návrh změny zákona podali v prosinci 2012 Jana Černochová, Jaroslava Wenigerová, Igor Svoják, Zdeněk Bezečný, Miroslav Kalousek, Daniel Korte, Jana Suchá, Viktor Paggiator. Viz. *Změna zákona o státních svátcích*. Dostupné z: <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=6&ct=873&ct1=0> [cit. 2019-5-6].

vztahoval k politickému přesvědčení Jana Palacha, který podle něj podporoval reformní křídlo komunistické strany.³¹⁵ Během debat byl zmíněn i neutěšený stav rodinného domu ve Všetatech, kde Palach vyrůstal, proto člen Rozpočtového výboru František Laudát navrhl jeho odkoupení.³¹⁶³¹⁷ To se podařilo a v roce 2014 získalo *Národní muzeum*, resp. Česká republika, do svého vlastnictví všetatský dům. Palachova rodina dům v 70. letech prodala a na skutečnost, že se jedná o budovu spojenou s Janem Palachem, připomínala od roku 1993 pouze pamětní deska „*Zde žil a odtud za svobodu českého národa na smrt odešel Jan Palach 1948-1969*“.³¹⁸³¹⁹

Roku 2015 byla vyhlášena architektonická soutěž o podobu připravovaného památníku. V porotě zasedli jak architekti, historici, starosta Všetat, tak závislí i nezávislí členové poroty, kterou ustavil ministr kultury Daniel Herman. Její hlavní kritéria byla následující: symbolické a umělecké využití rodného domku, pietní úprava přilehlého exteriéru a edukační využití nové výstavní budovy.³²⁰ V dubnu 2016 z několika návrhů vzešel vítězný projekt od ateliéru MCA, tedy architektů Miroslava Cikána a Pavly Melkové. Ti se snažili „*zdůraznit význam činu spočívající v uslyšení dějinné výzvy jednotlivcem a Palachovy odpovědi na ni*“,³²¹ a spíše než samotný akt upálení znázornit širší kontext tohoto činu skrze dům Palachovy rodiny, který protíná ocelová hrana symbolizující výzvu, na kterou Palach reagoval, a narušit tak „klid“ rodinného zázemí zachovaného v co nejpůvodnější podobě. Otevření privátního prostoru skrze zahradu učinilo objekt veřejným, ale zároveň respektuje soukromí sousedů a ráz obytné čtvrti. Architekti navrhli i další prvky propojující samotný

³¹⁵Stenoprotokol 51. schůze z 8.2.2013. <http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/051schuz/s051124.htm> [cit. 2019-6-5].

³¹⁶LAUDÁT, František. *Památník* [online]. 6.5.2019. Osobní komunikace.

³¹⁷Rozpočtový výbor měl v Poslanecké sněmovně ve srovnání se současnou situací silnější postavení. Pro F. Laudáta měl navíc jeho návrh dohru i v několika slovních útocích, které navíc ve výroční rok 2019 ještě zesílily. Viz. Tamtéž.

³¹⁸Pamětní místa komunistického režimu, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v databázi.

³¹⁹Společnost Jana Palacha ve Všetatech organizuje pietní akty. Společnost vznikla už v roce 1969, ale byla režimem ostrakizována a její činnost následně pozastavena. V roce 1989 došlo k jejímu obnovení. Viz. *Historie společnosti*. <https://www.spolecnostjanapalacha.cz/o-nas/historie-spolecnosti/> [cit. 2019-4-27].

³²⁰*Architektonicko-umělecká soutěž o návrh Památníku Jana Palacha ve Všetatech. Soutěžní katalog*. Praha: Národní muzeum, 2016, s. 11.

³²¹Tamtéž, s. 20.

památník s okolím, a to zasazení stromové aleje a připomínku Palachovy poslední cesty z domova na vřetatské nádraží. Jako výstavní prostor bude sloužit nový pavilon s historickou expozicí.³²²

O poznání složitější byl výběr dodavatele stavby, který pro nezáměr probíhal v roce 2018 ve čtyřech kolech a zpozdil proces realizace památníku. Po jeho určení započala rekonstrukce vřetatského domu v srpnu 2018 podle přijatého soutěžního návrhu. Součástí památníku bude historická expozice historiků Petra Blažka a Michala Ježka, která má představit osobnost Jana Palacha v domě jeho mládí a zároveň zasadit jeho čin do širších politických a společenských souvislostí. Datum otevření památníku je symbolicky plánováno na 21. srpen letošního roku.³²³

Čin Jana Palacha je dodnes velmi diskutovaným tématem, je námětem pro literární tvorbu i filmová a hudební zpracování. I přes několikaleté zamlčování a upozaďování sebeupálení Jana Palacha vznikla hned po roce 1989 řada památných a pietních míst. Památník budovaný Národním muzeem by měl být mezi těmito místy nejrozsáhlejší, prezentovat širokou škálu rovin Palachova „příběhu“ a být zároveň důstojným uctěním jeho památky. Výročí této oběti je každoročně připomínáno, to letošní padesáté bylo jasným důkazem toho, že je jeho odkaz stále aktuální. Nemám na mysli jen oficiální pietní akty politické reprezentace či vedení UK,³²⁴ ale zejména činnost Studentské rady FF UK, která každoročně organizuje přednášky a další upomínkové akce a provozuje multimediální informační portál věnovaný Janu Palachovi. V letošním roce se navíc studenti podíleli na péči o Palachův odkaz v zahraničí tím, že poslali petici do Verony proti zneužití jména Jana Palacha italskými neonacisty. Čin Jana Palacha je dodnes velmi „živou“ historickou událostí, k jejímuž půlstoletí starému odkazu se část veřejnosti aktivně hlásí.

³²²Tamtéž, s. 20-25.

³²³Tiskové oznámení Národního muzea z 8.1.2019. Dostupné z: <https://www.nm.cz/pro-media/tiskove-zpravy/z-domu-jana-palacha-se-jiz-letos-stane-pamatnik> [cit. 2019-4-25].

³²⁴Na nádvoří Karolína byla 16.1.2019 odhalena pamětní deska věnovaná Janu Palachovi.

4. ZÁVĚR

Památníky jako řízená místa paměti vypovídají především o snaze vládnoucích skupin utvářet veřejné mínění ve svůj prospěch, legitimizovat tak své postavení a činy a ideálně je ospravedlnit a „zakomponovat“ do historického vývoje. Památníky v Československu v druhé polovině 20. století jsou toho zářným příkladem, ovšem jak se ukazuje na příkladu pražského Vítkova, nepřišel tento fenomén s nástupem komunistického režimu a ani nezmizel s jeho koncem. Je takřka přirozený pro všechny nově vzniklé vládnoucí režimy.

4.1. ROLE PAMÁTNÍKŮ

Kulturní instituce měly v totalitním prostředí velký význam, nejen kvůli potřebě vlastní prezentace a „vysvětlování“ minulosti, ale také k radikálnímu „přepisu“ některých historických událostí, které by s tímto výkladem souzněly. Do značné míry tomuto jevu napomohla už druhá světová válka, jejíž kruté a emotivní momenty poskytly prostor pro nové interpretace ve světle tehdejších politických souvislostí a celosvětového dění. I to posilovalo význam památníků.

První uctění na místech spojených s tragickými událostmi vznikala spontánně, ale poměrně rychle se jich „chopily“ úřady, protože už v prvních měsících se pořádala řada oficiálních pietních aktů v masovém měřítku. Pozornost, kterou věnovala veřejnost i politici danému místu ovlivňovalo více faktorů. Určitou roli mohla hrát geografická vzdálenost od administrativního centra i to, jakým obětím byla pietní vzpomínka věnována. V prvním případě se nabízí komparace Lidic a Ležáků, v druhém míra uctění památky českým, židovským či romským obětím nacistické okupace. Vzpomínali samozřejmě ti, kteří přežili, tudíž v Československu dominovala místa věnovaná českým obětím. Obě dvě zmíněná kritéria svým způsobem „naplňují“ Lidice i Terezín, který v době svého vzniku vyprávěl příběh českého národního utrpení. Lety a Hodonín jsou naopak příkladem zapomnění. Až na vítkovský památník vznikla drtivá většina památníků přímo v místě spjatém s danou historickou událostí. Nutno poznamenat, že dominují události tragické. Jen Hrabyně je místem oslavující vojenské vítězství.

Vznik památníků, ostatně jako významnou část kompletního politického řízení

země, už před rokem 1948 do velké míry ovládli komunisté. Významnou osobností, která stála u zrodu mnoha památníků, je pak přímo ministr vnitra Václav Nosek a jeho resort. I to naznačuje, že jejich funkce přesahovala běžné mantinely kulturních institucí. Vítkov se pod kuratelou Ministerstva informací v 50. letech z tohoto trendu opět vymykal. Až od 60. let pak přebírá odpovědnost Ministerstvo kultury, a tak je tomu, až na výjimky, dodnes. Zejména z počátku sehrávaly důležitou roli lokální struktury, a to v podstatě u všech zmiňovaných památníků, ať už se jedná o konkrétně vymezené spolky či MNV. Až po objevujících se problémech byly památníkové „úkoly“ přesunuty do vyšších pater státní správy, což ale automaticky neznamenalo úspěšné řešení. Angažovanost místních funkcionářů i dalších obyvatel nicméně svědčí o osobním zájmu na celém podniku. Většina historických událostí totiž významně dotvářela identitu regionu a „žila“ ve vzpomínkách pamětníků či jejich potomků.

Zásadní změny v historickém narativu se neprojevily hned po roce 1948, ale až s počátkem 50. let. Příprava a realizace „příběhu“ zprostředkovaného památníkem byla složitá a musela být neustále aktualizována, což se v podstatě nikde nedařilo soustavně plnit. Navíc vznikala řada komplikací už během výstavby. Důvodem byl nedostatek lidských, finančních i materiálních prostředků ke kompletnímu uskutečnění stavebních plánů. Po poměrně rychlém počátku stavebních prací docházelo k období stagnace a téměř všechny památníky byly zpřístupněny veřejnosti opožděně oproti plánovanému datu. V prezentaci památníků pak po celou dobu dominovalo národní prizma doplněné po roce 1948 o postavení KSČ, třídní boj a ve válečných tématech o spolupráci a význam SSSR. V 60. letech došlo ke zdůraznění významu kulturního působení a potenciálu památníků, které připadly pod správu MK, a řada z nich byla vyhlášena národní kulturní památkou. Projednávaly se úpravy areálů, revitalizace, zahraniční spolupráce i badatelská náplň některých rozsáhlejších památníků. Některé se určitým způsobem navrátily k původním koncepcím z poválečných let. To se částečně změnilo v 70. letech, kvalitativní posun ve fungování institucí je nicméně od této doby patrný.

Politickou manipulaci s historickými fakty máme spojenou především s 50. lety, nicméně ani normalizační režim nebral svou propagaci skrze minulost na lehkou váhu. Nákladné investice, rekonstrukce a rozšiřování památníků byly plánovány téměř u všech zde zmíněných institucí. O tom svědčí i výstavní muzejní a galerijní činnost

anebo to, že se v místech konalo složení pionýrských, vojenských a manželských slibů. Navíc byly promyšleny a realizovány i památníky zcela nové. I těchto slavnostních počátků staveb nebo otevření se navíc účastnila nejvyšší politická reprezentace. Je ale až s podivem, kolik vzniklo plánů na úpravy jednotlivých staveb a jejich okolí a jakou péči jim celá řada zainteresovaných osob a státních orgánů věnovala. Jednoznačně neúměrně tomu, co bylo výsledně realizováno.

Po válce se z poměrně stroze „vyznačených“ míst stala rozsáhlá staveniště. Stěžejní bylo zajistit zejména adekvátní úpravu pietních území a dostatečnou plochu pro účastníky veřejných shromáždění. Až později byla dostavována muzea jako „přidaná hodnota“ památníku. Důraz na to byl kladen zejména po klasickém předělu přibližně 25 až 30 let a obměně generací. Obava ze ztráty válečných zkušeností, které „legitimizovaly“ nástup KSČ k moci a její identitu, byly výrazné. V prostředí památníků šlo ale i o to, aby místa svým způsobem ožila. Památníky byly cílem tisíců návštěvníků během vzpomínkových akcí a dalších festivalů tehdejší doby, ovšem z dlouhodobého každodenního provozu bylo muzeum nezbytným předpokladem kýženého uchování vzpomínky a zážitku z návštěvy daného místa. V pozdějších letech už se absence výstavního prostoru stala viditelně problematickým nedostatkem. Památníky oscilují mezi pietní a muzejní funkcí dodnes.

4.2. PROMĚNY PO ROCE 1989

Rok 1989 přinesl velkou proměnu pro téměř každý z popisovaných památníků. Z míst, kterým věnovali politici i veřejnost velkou pozornost, se stala prázdná místa připomínající nedokončené projekty a proinvestované finance. V tomto období dominuje nejasný postoj k památníkové „tvorbě“ nového politického zřízení. Hledáním míst k potřebě vlastní identifikace se politici 90. let příliš nezabývali. Zajímavou výjimku tvoří památník Terezín, kde jednoznačně hraje roli jeho mezinárodní význam, který s otevřením hranic ještě stoupl, a MK se mu věnovalo už od 90. let. Objevily se různé záměry obcí nebo soukromníků, jak s památníky či jejich torzy naložit. Žádný z projektů se ale u popisovaných památníků neujal, pro „oživení“ tohoto druhu institucí je zcela nezbytný státní zájem. Až ten je dokázal „zprovoznit“.

Stěžejní krok tehdejší vlády a MK v roce 2000 lze chápat jako uvědomění si

potřeby „nápravy“ nejen po komunistickém období, ale i následné fázi určité ignorace. Do památníků byly investovány vysoké částky na jejich úpravu a oživení. Rekonstrukce budov a pietních území proběhly zdařile, s výstavami to bylo o poznání komplikovanější. Ne všude se podařilo nabídnout nové interpretační rámce událostí tak pevně „sžitých“ s marxistickou historiografií. Navíc se začala o památníky „doplňovat“ dosud zapomenutá místa. Mimo památníky a pomníky věnované komunistickým obětem a represí to byla místa utrpení dosud upozaděných obětí. Konkrétně otevření tématu romského holocaustu ale nebylo bezproblémové a význam míst s ním spojených je často marginalizován.

V závěru své publikace Zdeněk Hojda a Jiří Pokorný z 90. let hovoří o „*decentralizaci pomníkového rozhodování*“ a „*pluralitě politicky podmíněných postojů k minulosti*“.³²⁵ Je zřejmé, že toto nezaznělo v době vyhrocených sporů o výklad minulosti v ostře vyhraněné společnosti. V posledních letech se ale ukazuje, že zažíváme oživené „boje“ o podobu minulosti a památníky jsou její součástí. Rehabilitaci z roku 2000, kdy zmíněným místům někdo „vtiskl“ novou funkci, můžeme považovat za předzvěst tohoto oživení. Potřeba památných míst k prezentaci vlastní minulosti, hrdinských činů a pro konání státních festivit je znovu aktuální. Dodnes jsou to místa s určitou spirituální výjimečností a hlubokou symbolikou. Stejně jako to jsou výsledky politiky paměti a předměty sporů politických oponentů.

³²⁵HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka, 1996, s. 240.

5. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

5.1. LITERATURA

- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: PROSTOR, 2001.
- ASSMANNOVÁ, Aleida. *Prostory vzpomínání: podoby a proměny kulturní paměti*. Praha: Karolinum, 2018.
- BENEŠ, Josef. *Muzeologický slovník*. Praha: Národní muzeum, Ústřední muzeologický kabinet, 1978.
- GALANDAUER, Jan. *Chrám bez boha nad Prahou: památník na Vítkově*. Praha: Havran, 2014.
- HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard a JAISSON, Marie, ed. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.
- HALBWACHS, Maurice. *Legendární topografie evangelií ve Svaté zemi*. In. *Město: antologie francouzských společenských věd*. Praha: CEFRES, 1996.
- HIRSCH, Marianne. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. Columbia University Press: 2012.
- Historikové a kauza Lety*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1999.
- HLAVAČKA, Milan, MARÈS, Antoine a POKORNÁ, Magdaléna. *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha: Historický ústav, 2011.
- HLUŠIČKOVÁ, Růžena, MALÁ, Irena a KUBÁTOVÁ, Ludmila. *Tábory utrpení a smrti*. Praha: Svoboda, 1969.
- HOJDA, Zdeněk a POKORNÝ, Jiří. *Pomníky a zapomínky*. Praha: Paseka, 1996.
- CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: V ráji, 2005.
- JORDÁN, Petr. *Hrabyně*. Hrabyně: Obec Hrabyně, 2007.
- KESSLER, Vojtěch. *Paměť v kameni: druhý život válečných pomníků*. Praha: Historický ústav, 2017.
- KOPECKÝ, Milan. *Závěrečné boje 1. československé samostatné tankové brigády v Ostravské operaci (21.4.-5.5.1945)*. In: *Historie a vojenství*, č. 2/2005.
- KYNCL, Vojtěch. *Lidice: Zrození symbolu*. Praha: Academia, 2015.
- KYNCL, Vojtěch, PADEVĚT, Jiří, CHVOJKOVÁ Kamila, ŠMEJKAL, Pavel a VONDRKA, Adolf. *Ležáky a odboj ve východních Čechách*. Praha: Academia, 2016.
- LEDERER, Jiří. *Jan Palach: zpráva o životě, činu a smrti českého studenta*. Praha: Malý princ, 2014.
- MASLOWSKI, Nicolas a ŠUBRT, Jiří. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014.
- NEČAS, Ctibor. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945)*. Brno: Matice moravská, 2005.
- NORA, Pierre. *Les Lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1986.

NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*. In: *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998.

PÁNKOVÁ, Markéta a SEINER, Jakub. *Budování Památníku Hodonín u Kunštátu v letech 2011-2017*. In: *Muzeum: Muzejní a vlastivědní práce*, č. 1/2018.

PÁNKOVÁ, Markéta a STEHLÍK, Michal. *Vybudování Památníku romského holocaustu u Hodonína (okres Blansko), výzva i riziko*. In: *Muzeum: Muzejní a vlastivědní práce*, č. 1/2013.

Pocta Janu Palachovi: dokument o vzniku památníku, odhaleného 19. ledna 2009 v Mělníku u příležitosti 40. výročí smrti Jana Palacha. Město Mělník, 2009.

POLANSKY, Paul. *Těživé mlčení: svědectví těch, kteří přežili*. Praha: G plus G, 1998.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 1994.

ŠEBEK, Jiří. *K 65. výročí odhalení Štefánikovy mohyly na Bradle*. In: *Historie a Vojenství*, č. 4/1993.

ŠUBRT, Jiří a PFEIFEROVÁ, Štěpánka. *Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání*. In: *Historická sociologie*, č. 1/2010.

ŠUSTROVÁ, Radka a HÉDLOVÁ, Luba ed. *Česká paměť: národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia, 2014.

ZUDOVÁ-LEŠKOVSKÁ, Zlatica. *Dukla-Svidník-Praha. K trom konferenciam o Karpatsko-dukelskej operácii v roku 2004*. In: *Historie a Vojenství*, č. 1/2005.

5.2. PRAMENY

Archivní fondy:

NA, fond MK ČSR/ČR, fond SÚPPOP, fond MŠK, fond MI, fond MI-D, fond SPS

Soa Litoměřice, fond PT

SOKA Chrudim, fond ONV Chrudim, fond RM Chrudim

SOKA Kladno, fond MNV Lidice, fond SPOL

SOKA Opava, fond MNV Hrabyně, fond ONV Opava

ZA Opava, fond Sm KNV

Dobové publikace a tisk:

Kladenské noviny, č. 1/1991.

KONOPKA, Vladimír. *Lidice*. Praha: Naše vojsko – SPB, 1956.

KONOPKA, Vladimír. *Lidice*. Praha: Naše vojsko – SPB, 1957.

KONOPKA, Vladimír. *Lidice*. Praha: Naše vojsko – SPB, 1958.

KONOPKA, Vladimír. *Lidice*. Praha: Naše vojsko, 1960.

Lidice budou žít! Praha: Společnost pro obnovu Lidic, 1947.

STRUSKOVÁ, Olga. *Ahoj, sochy: Příběh pomníku dětských obětí války Marie Uchytlové*

a Jiřího Václava Hampla v Lidicích. Praha, 2000.

DOLEŽALOVÁ, Jarmila. *Křížovatky času – Ležáky v datech*. Včelákov: Jarmila Doležalová, 2007.

DOSTÁL, Jaroslav. *Ležáky, Lidice, Ploština*. Praha: Knihkupectví klubu československých turistů, 1946.

ŠÍMA, Ladislav, ed. *Vzpomínáme: památník mrtvým z Ležáků*. Mířetice: Akční výbor Ležáky, 1946.

ŠÍMA, Ladislav. *Ležáky: zastavení křížové cesty českého národa*. Praha: Společnost pro obnovu Lidic, 1947.

SCHILDBERGER, František. *Ležáky 24. června 1942*. Hradec Králové: Kruh, 1982.

Vlastivědné listy Pardubického kraje, č. 2/2007.

VOLF, Milouš. *Ležáky*. Praha: Mír, 1953.

DUBENSKÝ, F. K. *Kalvarie českého národa: Malá pevnost Terezín*. Bohušovice n. O.: Výbor pro smuteční oslavy, 1946.

Fenomén holocaust = The holocaust phenomenon: sborník mezinárodní vědecké konference: Praha – Terezín, 6.-8. října 1999. Praha: 1999.

KRYLOVÁ, Libuše. *Terezín*. Praha: Naše vojsko, 1972.

KULIŠOVÁ, Táňa. *Terezín: Malá pevnost: Národní hřbitov: Ghetto*. Praha: Svaz protifašistických bojovníků, 1952.

Terezín, kalvarie českého národa. Litoměřice: Spolek pro udržování Národního hřbitova u Malé pevnosti v Terezíně, 1948.

Terezínské listy č. 20/1992, č. 24/1996, č. 26/1998.

GALANDAUER, Jan, MALÝ, Ivan a KORTUS, Oldřich. *Národní památník na Vítkově*. Praha: Národní muzeum, 2011.

JAREŠ, Jakub a SPURNÝ, Matěj. *Orgie národní mytologie: expozice v Národním památníku na Vítkově*. In: *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*, č. 1/2010.

Národní památník na hoře Vítkově. Praha: Osvěta, 1951.

NEZVAL, Vítězslav. *Nebylo marné žít a umírat: mosaiky Vladimíra Sychry a verše Vítězslava Nezvala v Síni sovětské armády, Národní památník na hoře Vítkově v Praze*. Praha: Nakladatelství československých výtvarných umělců, 1957.

BERGER, Petr a BŘEZINA, Alfons. *Památník Ostravské operace*. Ostrava: Profil, 1985.

HORÁKOVÁ, Jana. *Památník druhé světové války*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2009.

HORÁKOVÁ, Jana. *Průvodce Památníkem II. světové války Slezského zemského muzea*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2014.

Bulletin muzea romské kultury, č. 26/2017.

Architektonicko-umělecká soutěž o návrh Památníku Jana Palacha ve Všetatech. Soutěžní katalog. Praha: Národní muzeum, 2016.

5.3. OSTATNÍ ZDROJE

Oficiální webové stránky jednotlivých institucí:

<https://www.pamatkovykatalog.cz>

<http://www.lidice-memorial.cz>

<http://www.lezaky-memorial.cz>

<https://www.pamatnik-terezin.cz>

<http://www.szm.cz/rubrika/25/expozicni-arealy/pamatnik-ii-svetove-valky-hrabyne.html>

<https://letypamatnik.cz>

<https://hodoninpamatnik.cz>

Návrh vládního usnesení na převedení péče o výstavbu nových památníků, pomníků apod. z ministerstva místního hospodářství na ministerstvo kultury a na zřízení ideové rady při ministerstvu kultury:

https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/521516/mod_resource/content/2/ideova_rada.pdf

Návrh dlouhodobého plánu výstavby nových památníků:

https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/521517/mod_resource/content/2/plan_vystavby.pdf

Stručná historie odboru muzeí MK ČR a jeho aktivit: <https://www.mkcr.cz/strucna-historie-odboru-a-jeho-aktivit-373.html>

Evidencia národných kultúrnych pamiatok na Slovensku, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky: <https://www.pamiatky.sk/sk/page/evidencia-narodnych-kulturnych-pamiatok-na-slovensku>

Koncepce rozvoje památníku Lidice 2012-2017:

https://www.mkcr.cz/doc/cms_library/koncepce-rozvoje-pamatniku-lidice-prispevkove-organizace-mk-na-obdobi-2012-2017-78.pdf

Zřizovací listina památníku Lidice: https://www.mkcr.cz/doc/dokumenty_file/zrizovaci-listina-pl-v-uplnem-zneni-k-132018-353.pdf

Památník Terežín končí spolupráci s předsedou ČSBS Vodičkou z 6.2.2019:

<http://www.ztis.cz/rubrika/z-domova/clanek/pamatnik-terezin-konci-se-predsedou-csbs-vodickou-pozvanku-na-tryznu-nedostane-ani-nikdo-z-okamurovy-spd>

PAVLÁT, Leo. Vzpomínka na prezidenta Chaima Herzoga:

https://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/zpravy/_zprava/vzpominka-na-prezidenta-chaima-herzoga—337793

ČINÁTL, Kamil. *Uchováváme dějiny, či paměť? Nač dnes vzpomínáme v pražském Památníku na Vítkově*, 2010: <https://www.advojka.cz/archiv/2010/17/uchovavame-dejiny-ci-pamet>

Usnesení vlády ČR č. 264 z 15.3.2000 k rehabilitaci památníků bojů za svobodu, nezávislost a demokracii:

https://kormoran.odok.cz/usneseni/usneseni_webtest.nsf/0/7E7E6C84A5998374C12571B6006C3BD4

Rozhovor prezidenta Václava Klause pro Lidové noviny z 14.5.2005:

<https://www.klaus.cz/clanky/1469>

Babiš zpochybil holocaust v Letech z 1.9.2016: <https://www.respekt.cz/politika/babis-zpochybil-holocaust-v-letech>

Projev prezidenta republiky Václava Havla při odhalení pomníku Romům na místě internačního cikánského tábora a u příležitosti 50. výročí ukončení II. světové války v Evropě z 13.5.1995:

<https://archive.vaclavhavel-library.org/Archive/HavelWork>

Usnesení vlády České republiky č. 589 z 4.5.2009:

<https://apps.odok.cz/attachment/-/down/KORN97AQS9DB>

Památník Hodonín u Kunštátu - dokončení stavební části Památníku v Hodoníně u Kunštátu v roce 2016: <http://sdv.msmt.cz/file/38781/>

Usnesení vlády České republiky č. 665 z 18.9.2017:

<https://apps.odok.cz/attachment/-/down/RCIAARJB3XIK>

LIŠKA, Ondřej. *Vepři v Letech a Babišova střela do vlastní nohy z 8.9.2016:*

<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/ondrej-liska-vepri-v-letech-a-babisova-strela-do-vlastni-nohy>

Tiskové oznámení Národního muzea z 8.1.2019:

<https://www.nm.cz/pro-media/tiskove-zpravy/z-domu-jana-palacha-se-jiz-letos-stane-pamatnik>

Pamětní místa komunistického režimu, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR:

<http://www.pametnimista.usd.cas.cz>

Změna zákona o státních svátcích: <http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=6&ct=873&ct1=0>

Stenoprotokol 51. schůze z 8.2.2013:

<http://www.psp.cz/eknih/2010ps/stenprot/051schuz/s051124.htm>

Historie společnosti Jana Palacha: <https://www.spolecnostjanapalacha.cz/o-nas/historie-spolecnosti/>

LAUDÁT, František. *Památník* [online]. 6.5.2019. Osobní komunikace.